ตมฺมยตา, สา เอว ตณฺหา. ตปฺปฏิปกฺขา วุฏฺฐานคามินี วิปสฺสนา อตมฺมยตา.

แหละ เป็น ตมฺมยตา, อีกอย่างหนึ่ง ตมฺมยา ก็คือ ขันธ์ทั้งหลายอันสัมปยุตด้วยตัณหา, ภาวะแห่งตัมมยะเหล่านั้น ชื่อว่า ตมมยตา. ตัณหา ก็คือ ตมฺมยา นั่นเอง. วุฏฐานคามินี-วิปัสสนา อันเป็นปฏิปักษ์ต่อตัณหานั้น ชื่อว่า อตมฺมยตา.

เตน วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ "ตมฺมยตา นาม ตณฺหา, ตสฺสา ปริยาทิยนโต วุฏฐานคามินี วิปสฺสนา อตมฺมยตาติ วุจฺจตี"ติ[๑] นิสฺสายาติ ตํ อตมฺมยตํ นิสฺสยํ กตฺวา, ภาเวตฺวาติ อตฺโถ. เอกตฺตาติ เอตฺถ อยํ ปาฬิ "อตฺถิ ภิกฺขเว อุเปกฺขา รูเปสุ ฯเปฯ โผฏฺฐพฺเพสุ, อยํ ภิกฺขเว อุเปกฺขา นานตฺตา นานตฺตสิตา"ติ[๒] อยมฺปิ นานาสภาวา, นานารมฺมณนิสฺสิตา จาติ อตฺโถ.

ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า "ตัณหา ชื่อว่า ตัมมยตา วุฏฐานคามินี-วิปัสสนา เรียกว่าอตัมมยตา เพราะทำลายตัณหานั้น". บทว่า นิสฺสาย ความว่า กระทำอธิบายว่า เจริญอตัมมยตานั้นให้เป็นที่อาศัย. ในบทว่า เอกตฺตา นี้ มีพระบาลีดังนี้ "ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาที่มีในรูป ฯลฯ ในโผฏฐัพพะ, นี้จัดเป็นอุเบกขาที่มีประเภทต่างกัน ที่อาศัยอารมณ์ต่างกัน", ความว่า แม้อุเบกขานี้ก็มีสภาพต่างกัน อาศัยอารมณ์ต่างกัน.

---

[๑] ปปญฺจสูทนี ๓/๖๖๖.

[๒] ม. อุ. ๑๔/๔๐๖.

น.พ.กระแส - พ.ญ.เพ็ญแข ชนะวงศ์ และบุตร
คุณพิชัย - คุณปาริชาติ เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สา ปน สมาธิสมฺปยุตฺตา วิปสฺสนูเปกฺขา จ เวทิตพฺพา. "อตฺถิ ภิกฺขเว อุเปกฺขา สณฺฐานาสณฺฐายตนนิสฺสิตา, อยํ ภิกฺขเว อุเปกฺขา เอกตฺตา เอกตฺตสิตา"ติ[๑] ยา หิ ตตฺถารุปฺปจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนา อุเปกฺขา, สา เอกสภาวตฺตา, เอการมฺมณตฺตา จ เอกตฺตา, เอกตฺตสิตา จาติ วุจฺจติ, สา ปน ตตฺถาณสหคตเวทนูเปกฺขา จ ตทารมฺมณวิปสฺสนูเปกฺขา จาติ วทนฺติ. ตํ ปชหถาติ ตทารมฺมณกิเลสปฺปหาเนน ปชหถ. เตนาห "ตํ สมติกฺกมถา"ติ.

ก็อุเบกขานั้น พึงทราบว่า เป็นอุเบกขาในเวทิตพพา. "ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาที่อาศัยอากาสานัญจายตนะก็มี ฯลฯ อุเบกขาที่อาศัยเนวสัญญานาสัญญายตนะก็มี ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้จัดเป็นอุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง ที่อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่ง". อาจารย์ทั้งหลายย่อมกล่าวว่า ก็อุเบกขาที่นับเนื่องอยู่ในอรูปจิตตุปบาทนั้น ๆ ใด อุเบกขานั้น เรียกว่าอุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง และอาศัยอารมณ์เป็นหนึ่ง เพราะเป็นอุเบกขาที่มีสภาพเดียว และเพราะมีอารมณ์เดียว, อนึ่ง อุเบกขานั้น จัดเป็นอุเบกขาในเวทนาอันสหรคตด้วยฌานนั้น ๆ และเป็นอุเบกขาในวิปัสสนาอันมีอารมณ์นั้น. คำว่า จงละอุเบกขานั้น ความว่า จงละโดยการละกิเลสอันมีอุเบกขานั้นเป็นอารมณ์. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "จงละอุเบกขานั้น".

---

[๑] ม. อุ. ๑๔/๔๐๗.

น.พ.กระแส - พ.ญ.เพ็ญแข ชนะวงศ์ และบุตร
คุณพิชัย - คุณปาริชาติ เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิพฺพิทาติ วุฏฺฐานคามินี. ตตฺถ หิ สุตฺเต วิรชฺชตีติ มคฺคกิจฺจมาห, วิมุจฺจตีติ ผลกิจฺจํ.

คำว่า นิพฺพิทา ได้แก่ วุฏฐานคามินี. ก็ท่านอาจารย์กล่าวถึงกิจแห่งมรรคว่า ย่อมคลายกำหนัด ในพระสูตรนั้น. กล่าวถึงกิจแห่งผลว่า ย่อมหลุดพ้น.

สุสิมสุตฺตนฺติ นิทานวคฺเค. ตตฺถ ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ วุฏฺฐานคามินีติ วุตฺตา ธมฺมฏฺฐิติยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเท อสมฺมุยฺหนวเสน ปวตฺตนโต. นิพฺพาเน ญาณนฺติ มคฺคญาณมาห.

สุสิมสูตร ในนิทานวรรค. ในสุสิมสูตรนั้น ตรัสเรียกว่า ธัมมฐิติญาณ ได้แก่ วุฏฐานคามินี เพราะเป็นไปด้วยอำนาจความไม่หลงในความตั้งอยู่แห่งธรรม คือในปฏิจสมุปบาท. พระผู้มีพระภาคตรัสมรรคญาณว่า ความหยั่งรู้ในนิพพาน.

สญฺญา โข โปฏฺฐปาทาติ เอตฺถ กามํ "สญฺญา" อิจฺเจว วุจฺจติ, ปุพฺเพ ปน อนุปุพฺเพน[1] "สญฺญคฺคํ ผุสตี"ติ วุตฺตตฺตา อาห "สญฺญคฺคนฺติ วุตฺตา"ติ.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "สัญญา" ดังนี้เท่านั้น ในคำว่า ดูกรโปฏฐปาทะ สัญญาแล นี้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น เพราะได้ตรัสไว้ว่า "โยคาวจรย่อมบรรลุยอดสัญญา" ในก่อน ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า ตรัสเรียกว่า "สัญญัคคะ ยอดสัญญา" ดังนี้.

ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ ตเทกเทสภูตา วุฏฺฐานคามินี วุตฺตา. สมุทาเยสุ หิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินั้น ตรัสเรียกว่า วุฏฐานคามินี อันเป็นส่วนหนึ่งแห่ง

---

[1] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

น.พ.กระแส - พ.ญ.เพ็ญแข ชนะวงศ์ และบุตร
คุณพิชัย - คุณปาริชาติ เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปวตฺตา โวหารา อวยเวสุปิ ปวตฺตนฺตีติ. ปาริสุทฺธิยา ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคนฺติ ปธานการณํ.

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ. จริงอยู่โวหารทั้งหลายอันเป็นไปในส่วนรวม ย่อมเป็นไปแม้ในส่วนย่อยแล. คำว่า ปาริสุทธิปธานิยังคะ ได้แก่เหตุอันเป็นประธานแห่งความบริสุทธิ์.

ตีหิ นาเมหีติ อนุโลมโคตฺรภุโวทาน-สงฺขาเตหิ ตีหิ นาเมหิ.

คำว่า โดยนาม ๓ อย่าง ความว่า โดยนาม ๓ อย่าง คือ อนุโลม โคตรภู และโวทาน.

กิตฺติตาติ โถมิตา อริยมคฺคาธิฏฺฐาน-ตาย. มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสนฏฺเฐน มเหสินา สมฺมาสมฺพุทฺเธน. สนฺตกิเลสตาย สนฺตา. โยคนฺติ ภาวนํ ภาวนาภิโยคํ วา.

คำว่า ตรัสยกย่อง คือ ทรงชมเชยด้วยความที่วุฏฐานคามินีวิปัสสนา เป็นที่ตั้งแห่งอริยมรรค. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพระมหาฤษี ด้วยความหมายว่าทรงแสวงหาพระคุณทั้งหลายมีสีลขันธ์เป็นต้นอันใหญ่. ชื่อว่า สงบ เพราะความที่มีกิเลสสงบแล้ว. คำว่า โยคะ ได้แก่ ภาวนาหรือการประกอบยิ่งในภาวนา.

ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธินิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ จบ.

อิติ เอกวีสติมปริจฺเฉทวณฺณนา.

พรรณนาปริเฉทที่ ๒๑ จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

น.พ.กระแส - พ.ญ.เพ็ญแข ชนะวงศ์ และบุตร
คุณพิชัย - คุณปาริชาติ เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๒. ญาณทสฺสนวิสุทฺธินิทฺเทส-วณฺณนา

ปฐมมคฺคญาณกถาวณฺณนา

๘๐๖. อิทานิ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา นิทฺเทเส อนุปฺปตฺเต สา ญาณทสฺสนสฺส[๑] อนนฺตรํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ตาว ทสฺเสนฺโต "อิโต ปรํ โคตฺรภุญาณํ โหตี"ติ อาห. อิโต ปรนฺติ อิโต อนุโลมญาณโต อุปริ. ตนฺติ โคตฺรภุญาณํ. เนว ปฏิปทาญาณทสฺสน-วิสุทฺธึ ภชติ อนิจฺจาทิวเสน สงฺขารานํ อคฺคหณโต.

๒๒. พรรณนาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ

พรรณนากถาว่าด้วยปฐมมรรคญาณ

๘๐๖. บัดนี้ เมื่อถึงลำดับญาณทัสสน-วิสุทธินิเทศแล้ว ญาณทัสสนวิสุทธินั้น ย่อมเกิดในลำดับแห่งญาณใด ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงญาณนั้นก่อน จึงกล่าวว่า "เบื้อง-หน้าแต่นี้ไป ก็เป็นโคตรภูญาณ". คำว่า เบื้องหน้าแต่นี้ไป คือ เหนือจากอนุโลม-ญาณนี้ไป. บทว่า ตำ โยค โคตฺรภุญาณ์ แปลว่า โคตรภูญาณนั้น. ชื่อว่า ไม่ชิดปฏิปทา-ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะไม่ถือเอาสังขารทั้งหลาย โดยอาการเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น.

น ญาณทสฺสนวิสุทฺธึ ภชติ สติปิ นิพฺพานา-รมฺมณตฺเต กิเลสานํ อเขปนโต. ตโต

ชื่อว่าไม่ชิดญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะแม้เมื่อมีความที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ ก็ไม่ทำกิเลส

---

[๑] ฉ. ยสฺส ญาณสฺส.

น.พ.กระแส - พ.ญ.เพ็ญแข ชนะวงศ์ และบุตร
คุณพิชัย - คุณปาริชาติ เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอเวตำ วิญญาณธาตูนำ วิสยำ อุทฺเทเสนฺตี ทั้งหลายให้สิ้นไป. เพราะเหตุนั้นแหละ ทสฺสนกิจฺจำ กโรนฺตี[๑] กิริยมโนธาตุ วิย โคตรภูญาณนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ตั้งอยู่ในฐาน มคฺคสฺส อาวชฺชนฏฺฐานิยำ วุจฺจติ. อนุตราติ เป็นอาวัชชนะแห่งมรรค เหมือนอย่าง ฉฏฺฐสตฺตมวิสุทฺธีนำ เวมชฺเฌ. กิริยามโนธาตุอันทำกิจ คือ ทัสสนะแสดงอารมณ์แห่งวิญญาณธาตุทั้งหลาย. คำว่า ในระหว่าง คือ ในท่ามกลางแห่งวิสุทธิที่ ๖ และที่ ๗.

อปฺโพหาริกเมว โหติ อุภยวิสุทฺธิลกฺขณตา-ภาวโต. ตถาปิ วุฏฺฐานคามินิยา ปริโยสานตาย วิปสฺสนาปกฺขิกำ. เตเนวสฺส ตำโสตปติตตา. เตนาห "วิปสฺสนาโสเต ฯเปฯ สงฺขยำ คจฺฉตี"ติ. เอเตนสฺส ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิภชนำ ทสฺเสติ. โสตสฺส อริยมคฺคสฺส[๒] อาทิโต ปชฺชนำ โสตาปตฺติ, โส เอว มคฺโค, โสตำ วา อริยำ อาทิโต ปชฺชติ อธิคจฺฉตีติ โสตาปตฺติ, ปฐมมคฺโค[๓] ชื่อว่า เป็นอัพโพหาริกญาณนั่นเอง เพราะภาวะคือความเป็นลักษณะแห่งวิสุทธิทั้งสอง. แม้ถึงอย่างนั้น ก็เป็นไปในฝ่ายแห่งวิปัสสนา เพราะความเป็นที่สุด แห่งวุฏฐานคามินี-วิปัสสนา. ด้วยเหตุนั้นแหละ ความที่โคตรภูญาณนั้นเป็นธรรมชาติตกอยู่ในกระแสแห่งวิปัสสนานั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "แต่เพราะตกอยู่ในกระแสแห่งวิปัสสนา จึงนับว่าเป็นวิปัสสนาด้วย". ด้วยคำนี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงการชิดปฏิปทา-

---

๑ ฉ. อุทฺเทสนฺตำ ทสฺสนกิจฺจำ กโรนฺตำ.

๒ ฉ. อริยสฺส.

๓ ฉ. ปฐมโก.

คุณสุทิน-คุณเพ็ญศรี-คุณเพ็ชร-คุณอรรจน์ ตุลารักษ์ คุณประภาศรี ตุลารักษ์
คุณสมบุญ รัตนอุบล สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ญาณทัสสนวิสุทธิแห่งโคตรภูญาณนั้น. การถึงแต่ต้นชื่องอริยมรรค ชื่อว่า โสตะ ชื่อว่าโสตาปัตติ, โสตาปัตตินั้นแหละ เป็นมรรค, อีกอย่างหนึ่ง พระอริยบุคคลที่ ๑ ก็ชื่อว่าโสตาปฺติ เพราะมีความหมายว่า ถึง คือบรรลุแต่ต้นชื่องอริยะ ชื่อว่า โสตะ.

ตสฺส มคฺโค โสตาปฺติมคฺโค. ปฏิสนฺธิวเสน สกิเทว อิมํ มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉตีติ สกทาคามี, ตสฺส มคฺโค สกทาคามิมคฺโค. ปฏิสนฺธิวเสน กามภวํ น อาคจฺฉตีติ อนาคามี, ตสฺส มคฺโค อนาคามิมคฺโค. กิเลสาทีนํ หนนาทินา อรหํ, อคฺคมคฺคฏฺโฐ. ตสฺส ภาโว อรหตฺตํ, โส เอว มคฺโคติ อรหตฺตมคฺโค. จตูสุ มคฺเคสุ ญาณํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม.

มรรคของพระอริยบุคคลที่ ๑ ผู้ชื่อว่าโสตาปัตตินั้น ชื่อว่าโสตาปัตติมรรค. พระอริยบุคคลใด ย่อมมาสู่มนุษย์โลกนี้ ครั้งเดียวเท่านั้น ด้วยอำนาจปฏิสนธิ เหตุนั้น พระอริยบุคคลนั้น ชื่อว่าสกทาคามี, มรรคของพระสกทาคามีนั้น ชื่อว่า สกทาคามีมรรค. พระอริยบุคคลใด ย่อมไม่มาสู่กามภพ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ เหตุนั้น พระอริยบุคคลนั้น ชื่อว่า อนาคามี มรรคของพระอนาคามีนั้น ชื่อว่า อนาคามีมรรค. พระอริยบุคคล ชื่อว่า อรหันต์ เพราะทำลายเป็นต้น ซึ่งกิเลสเป็นต้น ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคอันเลิศ. ภาวะแห่งพระอรหันต์นั้น

วิสุทธิมรรคมหาฎีกา น. ๔-๒๖

คุณสุทิน-คุณเพ็ญศรี-คุณเพ็ชร-คุณอรรจน์ ตุลารักษ์ คุณประภาศรี ตุลารักษ์
คุณสมบุญ รัตนอุบล สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชื่อว่า อรหัต. ภาวะนั้นแหละ ก็คือมรรค เหตุนั้น จึงชื่อว่า อรหัตมรรค. ญาณในมรรคทั้ง ๔ ชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะถือรวมเป็นอันเดียวกัน.

เตหิ ตีหิปีติ เหฏฺฐา ติณฺณํ อนุโลมญาณานํ วุตฺตตฺตา วุตฺตํ, ตีสุ วา ทฺวินฺนํ อนฺโตคธตฺตา. ตีหิปีติ วา วิกปฺปนฺตรสมฺปิณฺฑนฏฺโฐ ปิ-สทฺโท, เตน ตีหิปิ ทฺวีหิปีติ วุตฺตํ โหติ. อตฺตโน พลานุรูเปนาติ อตฺตโน อตฺตโน อานุภาวานุคุณ?[1] ปธมํ หิ อนุโลมญาณํ สพฺโพฬารกิ, ทุติยํ ตโต นาติโอฬารกิ ตติยํ ตโต นาติโอฬารกิ ตมํ อนฺตรธาเปติ.

สองบทว่า เตหิ ตีหิปิ ท่านกล่าวไว้เพราะความที่อนุโลมญาณทั้ง ๓ ท่านได้กล่าวไว้ในตอนต้น, หรือเพราะความที่อนุโลมญาณทั้ง ๒ หยั่งลงภายในในอนุโลมญาณทั้ง ๓ นั้น. อีกอย่างหนึ่ง ปิ ศัพท์ ว่า ตีหิปิ มีอรรถรวมถึงวิกัปอื่นไว้ด้วย, ด้วยเหตุนั้น จึงมีอรรถาธิบายว่า ตีหิปิ ทฺวีหิปิ อันอนุโลมญาณทั้ง ๓ บ้าง ทั้ง ๒ บ้าง ดังนี้. คำว่า ตามควรแก่กำลังของตน ๆ ความว่า อนุกูลแก่อานุภาพของตน ๆ. ก็อนุโลมญาณดวงที่ ๑ หยาบกว่าทุกดวง อนุโลมญาณดวงที่ ๒ ไม่หยาบยิ่งไปกว่าดวงที่ ๑ นั้น อนุโลมญาณดวงที่ ๓ ไม่หยาบยิ่งไปกว่าดวงที่ ๒ นั้น ย่อมยังความมืดให้อันตรธานไป.

---

[1] ฉ. อานุภาวานุกูลํ.

คุณสุทิน-คุณเพ็ญศรี-คุณเพ็ชร-คุณอรรจน์ ตุลารักษ์ คุณประภาศรี ตุลารักษ์
คุณสมบุญ รัตนอุบล สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อถวา พลานุรูเปนาติ เหฏฺฐา สงฺขารุ-
เปกฺขาย คหิตพลานุรูเปน[๑] ปุพฺพาภิสงฺขาร-
วเสน หิ อนุโลมญาณสฺสาปิ มคฺคญาณสฺส
วิย สทฺธาวิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตานํ ปวตฺติ-
อาการสิทฺโธ อตฺเถว มุทุติกฺขตาวิเสโส.
ปลิโพธโต อุปฏฺฐาติ ปลิโพธภาว-
ปฏิจฺฉาทกสฺส ตมสฺส อนุตรธาปิตตฺตา.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ตามควรแก่กำลัง ความว่า ตามควรแก่กำลังที่สังขารุเบกขาและความแข็ง แม้แห่งอนุโลมญาณ ด้วยอำนาจการปรุงแต่งในก่อน ที่สำเร็จด้วยอาการเป็นไป แห่งบุคคลผู้เป็นสัทธาวิมุตและทิฏฐิปัตตะ ก็มีอยู่เหมือนกับมรรคญาณนั่นแหละ. ชื่อว่า ก็ปรากฏโดยเป็นเครื่องกังวล เพราะทำความมืดที่ปกปิดความกังวลให้อันตรธานไป.

"อาเสวนนฺเต"ติ อิมินา ทุติยสฺส วา
ตติยสฺส วา อนุโลมญาณสฺส อนนฺตรํ
โคตฺรภุญาณุปฺปตฺติ, น ปฐมสฺสาติ ทสฺเสติ
ตสฺส อนาเสวนตฺตา. น หิ อลทฺธาเสวนํ
โคตฺรภุญาณํ อุปฺปาเทตุ สกฺโกติ.
นิมิตฺตาทิวิรหโต, ตพฺพิธุรโต จ
"อนิมิตฺตนฺ"ติอาทินา นิพฺพานํ วิเสสิตํ.

ด้วยคำว่า "ในที่สุดแห่งอาเสวนะ" นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า โคตรภูญาณเกิดขึ้นในลำดับแห่งอนุโลมญาณดวงที่ ๒ หรือดวงที่ ๓ มิใช่ดวงที่ ๑ เพราะความที่อนุโลมญาณดวงที่ ๑ นั้น ไม่มีอาเสวนะ. อนุโลมญาณที่ไม่ได้อาเสวนะ ย่อมอาจยังโคตรภูญาณให้เกิดขึ้นก็หามิได้. นิพพาน ท่านอาจารย์ทำให้

[๑] ฉ. อาหิตพลานุรูเปน.

คุณสุทิน-คุณเพ็ญศรี-คุณเพ็ชร-คุณอรรจน์ ตุลารักษ์ คุณประภาศรี ตุลารักษ์
คุณสมบุญ รัตนอุบล สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ต่างไว้ ด้วยคำว่า "ไม่มีนิมิต" เป็นต้น เพราะเว้นจากนิมิตเป็นต้น และเพราะห่างไกลจากนิมิตเป็นต้นนั้น.

ปุถุชฺชนโคตฺตนฺติ อริเยหิ อสมฺมิสฺสํ ปุถุชฺชนสมญฺญํ. โคตฺตนฺติ หิ เอกวฺสชานํ สมานา สมญฺญา, เอวํ อิธาปีติ. ปุถุชฺชนสงฺขนฺติ ตสฺเสว เววจนํ, ปุถุชฺชนภูมินฺติ ปุถุชฺชนวตฺถุ. เอกนฺติกตาย เอกวารเมว จ อุปฺปชฺชนโต อปุนราวตฺตกำ[1]

คำว่า โคตรปุถุชน ได้แก่ ชื่อว่าปุถุชนไม่ปนกันกับพระอริยะทั้งหลาย. ก็คำว่า โคตร ได้แก่ ชื่อที่เสมอกันของคนทั้งหลายผู้เกิดในวงศ์เดียวกัน แม้ในที่นี้ก็เหมือนอย่างนั้นแล. คำว่า ชื่อปุถุชน เป็นไวพจน์ของคำว่าโคตรปุถุชนนั้นนั่นแหละ, คำว่า ภูมิปุถุชน ได้แก่ ที่ตั้งแห่งปถชน. ชื่อว่า ไม่เวียนกลับมาอีก เพราะความเป็นญาณที่เป็นไปโดยส่วนเดียว และเพราะเกิดขึ้นครั้งเดียวเท่านั้น.

พหิทฺธา วุฏฺฐานวิวฏฺฏเนติ อสงฺขตธาตุยา พหิภาวโต พหิทฺธาสญฺญิตา สงฺขารคตา วุฏฺฐานภูเต วิวฏฺฏเน นิปฺผชฺชมาเน ปญฺญา. อภิภุยฺยตีติ

คำว่า พหิทฺธา วุฏฺฐานวิวฏฺฏเน ความว่า ปัญญาในอันหมุนกลับที่สำเร็จอยู่อันเป็นการออกจากสังขาร ซึ่งมีชื่อว่าภายนอก เพราะความเป็นภายนอกแห่ง

---

[1] ฉ. อปุนราวฏฺฏกำ.

คุณสุทิน-คุณเพ็ญศรี-คุณเพ็ชร-คุณอรรจน์ ตุลารักษ์ คุณประภาศรี ตุลารักษ์
คุณสมบุญ รัตนอุบล สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิภวติ. ปกฺขนฺทตีติ อนุปวิสติ. เอตฺถ อสังขตธาตุ. บทว่า อภิภุยฺยติ แปลว่า ย่อม
จ "อุปฺปาทำ อภิภุยฺยตี"ติอาทินา ครอบงำ. คำว่า ย่อมแล่นไป คือ ย่อมเข้า
ปุถุชฺชนโคตฺตาภิภวนำ ตทติกฺกมนมาห. ไป. ก็ในอธิการนี้ ด้วยคำว่า "ครอบงำ
"อนุปฺปาทำ ปกฺขนฺทตี"ติอาทินา อริยโคตฺต- อุปปาทะ" เป็นต้น ท่านอาจารย์กล่าวถึง
ภาวนำ ตทุภยภาวโต. การครอบงำโคตรปุถุชน คือ การก้าวล่วง
โคตรปุถุชนนั้น. ด้วยคำว่า "แล่นไปสู่ธรรม
อันไม่มีอุปปาทะ" เป็นต้น ท่านอาจารย์
กล่าวถึงการยังโคตรอริยะให้เกิด เพราะ
เป็นการครอบงำและการก้าวล่วงทั้ง ๒ นั้น.

๘๐๗. เอกาวชฺชนานำ นานาวีถิตา ๘๐๗. ความที่ญาณทั้งหลาย ที่มี
นตฺถีติ น ตำ นิเสธนาย เอกวีถิคฺคหณำ, อาวัชชนะเดียวกัน เป็นญาณมีวิถีต่างกันไม่มี
อถ โข นานารมฺมณานมฺปิ เอกาวชฺชนานำ เพราะเหตุนั้น ท่านใช้ศัพท์ว่า วิถีเดียวกัน
นานาวีถิตา นตฺถีติ ทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพำ. เพื่อจะปฏิเสธโคตรภูญาณนั้น ก็หามิได้,
มหามาติกนฺติ มหนฺตำ อุทกวาหกำ. โดยที่แท้ พึงเห็นว่า เพื่อจะแสดงว่าความ
ลงฺฆิตฺวาติ อโนตรนฺโต เอว อติกฺกมิตฺวา. ที่ญาณทั้งหลาย แม้มีอารมณ์ต่างกัน มี
อุลฺลงฺฆิตฺวาติ อุปริภาเคเนว ลงฺฆิตฺวา. อาวัชชนะเดียวกัน เป็นญาณมีวิถีต่างกัน
นินฺนโปณปพฺภารตา อุตฺตรุตฺตรวิสฏฺฐา ย่อมไม่มี. คำว่า เหมืองใหญ่ ได้แก่ ห้วง-
นินฺนตาว: น้ำใหญ่. คำว่า กระโดดข้าม คือ ข้ามไป
ไม่หยั่งลงนั่นเอง. คำว่า โหนตัวขึ้น คือ

คุณสุทิน-คุณเพ็ญศรี-คุณเพ็ชร-คุณอรรจน์ ตุลารักษ์ คุณประภาศรี ตุลารักษ์
คุณสมบุญ รัตนอุบล สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กระโดดไปโดยส่วนเบื้องบนนั่นเอง. ความเป็นผู้น้อมไปโน้มไป และตรงไป ได้แก่ ความเป็นผู้น้อมไป ซึ่งมีความวิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นนั่นเอง.

อฏฺฐหิ ญาเณหิ อนุกฺกเมน อาหิตวิเสสํ อนุโลมญาณํ นิพฺพานารมฺมณสฺส ญาณสฺส ปจฺจโย ภวิตุ สมตฺถํ ชาตนฺติ อาห "อุทยพฺพยานุปสฺสนาทินา เวเคน ธาวิตฺวา"ติ. รูป อเนกสนฺตติสมฺพนฺธตาย อเนกวฏฺฏรจิตา รชฺชุ วิย โหตีติ วุตฺตํ "รูปรชฺชุ วา"ติ. อตฺตภาวสฺส ทุกฺขฏฺฐา-นิยตาย[1] วุตฺตตฺตา ตสฺมพนฺธทณฺฑฏฺฐานิยตา เวทนาทีสุ เอกสฺเสว ยุตฺตา, น เวทนาทิสมุทายสฺสาติ วุตฺตํ "เวทนาทีสุ อญฺญตรทณฺฑํ วา"ติ.

อนุโลมญาณ ซึ่งมีความวิเศษอันญาณทั้ง ๘ มาตั้งแล้วโดยลำดับ สามารถเป็นปัจจัยแก่ญาณมีนิพพานเป็นอารมณ์ได้ เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "แล่นมาด้วยกำลังมีอุทยัพพยานุปัสสนาเป็นต้น". รูป เป็นธรรมชาติ เปรียบเหมือนเชือกซึ่งตบแต่งไว้ด้วยเกลียวมิใช่น้อย เพราะมีความสัมพันธ์ด้วยสันตติมิใช่น้อย เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เชือกคือรูป". เพราะความที่อัตภาพ ท่านได้กล่าวไว้ด้วยความควรเป็นที่ตั้งของต้นไม้ ความควรเป็นที่ตั้งแห่งไม้เส้า ซึ่งมีความสัมพันธ์กับอัตภาพนั้น จึงสมควรแก่นามขันธ์เดียวเท่านั้น ในบรรดานามขันธ์ทั้งหลายมีเวทนาขันธ์เป็นต้น หา

---

[1] ฉ. รุกฺขฏฺฐานิยตาย.

คุณสุทิน-คุณเพ็ญศรี-คุณเพ็ชร-คุณอรรจน์ ตุลารักษ์ คุณประภาศรี ตุลารักษ์
คุณสมบุญ รัตนอุบล สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมควรแก่ประชุมแห่งนามขันธ์ มีเวทนาขันธ์เป็นต้นไม่ เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ไม้เส้า คือ นามขันธ์มีเวทนาขันธ์เป็นต้นขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง" ดังนี้.

อนุโลมาวชฺชเนนาติ อนุโลมสฺส อาวชฺชเนน. เยน อาวชฺชเนน อนุโลมญาณํ อุปฺปชฺชติ, เตน ตํ อารมฺมณํ. "ปฐเมน อนุโลมจิตฺเตน อุลฺลงฺฆิตฺวา"ติ อิทํ สกฺกายตีรสฺส ตสฺส อติกฺกมนารมฺภตาย วุตฺตํ. "ทุติเยน นิพฺพานนินฺนโปณฺปพฺภารมานโส"ติ อิทํ ตสฺส สพฺพสงฺขารโต สาติสยํ อลกฺขณํ หุตฺวา วิสงฺขาเร อลฺลีนภาวโต วุตฺตํ. นิพฺพาเน อารมฺมณกรณวเสน ปตติ โยคาวจโร.

บทว่า อนุโลมาวชฺชเนน แปลว่า ด้วยอาวัชชนะแห่งอนุโลมญาณ. อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้นด้วยอาวัชชนะใด ซึ่งอารมณ์นั้นด้วยอาวัชชนะนั้น. คำว่า "โหนขึ้นด้วยอนุโลมจิตดวงแรก" นี้ ท่านกล่าวไว้เพราะความที่อนุโลมจิตดวงแรกนั้น เป็นธรรมชาติเริ่มก้าวล่วงสักกายะ. คำว่า "เป็นผู้มีใจน้อมโน้มตรงไปยังพระนิพพาน ด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๒" นี้ ท่านกล่าวไว้เพราะความที่อนุโลมจิตดวงที่ ๒ นั้น เป็นธรรมชาติไม่ติดอย่างวิเศษยิ่ง จากสังขารทั้งปวง แต่ไปติดในนิพพานอันปราศจากสังขาร. โยคาวจรย่อมตกลงไปในนิพพาน ด้วยอำนาจทำให้เป็นอารมณ์.

คุณสุทิน-คุณเพ็ญศรี-คุณเพ็ชร-คุณอรรจน์ ตุลารักษ์ คุณประภาศรี ตุลารักษ์
คุณสมบุญ รัตนอุบล สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอการมฺมเณติ เอกวารเยว อาลมฺพิเต บทว่า เอการมฺมเณ แปลว่า ในอารมณ์ที่อารมฺมเณ. เตนาห "อลทฺธาเสวนตายา"ติ. เพิ่งยึดหน่วงครั้งเดียว. ด้วยเหตุนั้น ท่านเตน เอการมฺมเณ อาเสวนา อุปการวตี, อาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะยังไม่มีความ
น ตถา นานารมฺมเณติ ทสฺเสติ. คุ้นเคย". ด้วยคำนั้น ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า ความคุ้นเคย มีอุปการะในอารมณ์ที่เพิ่งยึดหน่วงครั้งเดียว หาใช่ในอารมณ์ต่าง ๆ เหมือนอย่างนั้นไม่.

๘๐๘. ตตฺราติ อนุโลมโคตฺรภูนํ อิตรีตรกิจฺจากรเณ. นกฺขตฺตโยคนฺติ นกฺขตฺเตน จนฺทสฺส โยคํ, นกฺขตฺตโยควิภาวนียํ วา กาลํ, ทิวสนฺติ อตฺโถ.

๘๐๘. บทว่า ตตฺร โยค อนุโลมโคตฺรภูนํ อิตรีตรกิจฺจากรเณ แปลว่า ในการไม่ทำกิจนอกนี้ ๆ แห่งอนุโลมญาณและโคตรภูญาณนั้น. บทว่า นกฺขตฺตโยคํ แปลว่าความประจวบกัน แห่งดวงจันทร์กับดวงดาว หรือมีความว่า กาล คือ วันที่จะพึงทำให้แจ่มแจ้งได้ด้วยการประจวบของดวงดาว.

ตตฺถาติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํ. บทว่า ตตฺถ เป็นต้น เป็นคำเทียบเคียงด้วยอุปมา.

เอวํ นิพฺพตฺตาหีติ อนุโลมญาณานิ วิย สงฺขาเร อนาลมฺพิตฺวา อหํ วิย สองบทว่า เอวํ นิพฺพตฺตาหิ ท่านอาจารย์กล่าวหมายเอาการที่มรรคไม่ปล่อย

คุณเหลือ-คุณคำละ-คุณบุญฤทธิ์-คุณรัชฎ์ดล เธียรสุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิพฺพานารมฺมเณ วตฺตาทีติ มคฺคสฺส สัญญาที่โคตรภูญาณให้ไว้ว่า ท่านอย่ายึด-
โคตฺรภุนา ทินฺนสญฺญามุญฺจนำ, อนุพนฺธนญฺจ หน่วงสังขารทั้งหลาย เหมือนอย่างอนุโลม-
นิพฺพานารมฺมณกรณเมว สนฺธาย วุตฺตำ. ญาณ จงอยู่ในอารมณ์คือนิพพานเหมือนอย่าง
เรา และการติดตาม คือการทำนิพพานให้
เป็นอารมณ์นั่นเอง.

๘๐๙. ตตฺราติ ตสฺมึ โคตฺรภุนา ๘๐๙. บทว่า ตตฺร ความเท่ากับ
ทินฺนสญฺญำ อมุญฺจิตฺวา วิย เตน ตสฺมึ โยค โคตฺรภุนา ทินฺนสญฺญำ อมุญฺจิตฺวา
คหิตารมฺมเณเยว วตฺติตฺวา มคฺคสฺส วิย เตน คหิตารมฺมเณเยว วตฺติตฺวา
โลภกฺขนฺธาทินิพฺพิชฺฌเน. อุสุ อสติ มคฺคสฺส โลภกฺขนฺธาทินิพฺพิชฺฌเน แปลว่า
ขิปฺปตีติ อิสฺสาโส, ธนุคฺคาโห. ในการที่มรรคเหมือนกับไม่ปล่อยสัญญา ที่
โคตรภูญาณให้ไว้ ดำเนินไปอยู่ในอารมณ์ที่
โคตรภูญาณนั้นรับไว้นั่นแหละ แล้วเจาะกอง
โลภะเป็นต้นนั้น. บุคคลใด ย่อมซัดไป คือ
ย่อมยิงไปซึ่งลูกศร เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า
อิสฺสาโส แปลว่า ผู้ซัดไปซึ่งลูกศร ได้แก่
นายขมังธนู.

สรโคจรฏฺฐานำ นาม อฏฺฐอุสภมตฺตำ. ตญฺจ ที่ชื่อว่าสถานที่โคจรของลูกศร ได้แก่สถานที่
โข ทูเรปาติโน มชฺฌิมปุริสสฺส วเสน ประมาณ ๘ อุสภะ. ก็ประมาณ ๘ อุสภะ

คุณเหลือ-คุณคำละ-คุณบุญฤทธิ์-คุณรัชฎ์ดล เธียรสุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จตุหตฺถาย ริตาย[๑] ยฏฺฐิยา วีสติ ยฏฺฐิโย[๒] นั้นแล มีอธิบายว่า ๒๐ ยัฏฐิ โดย ๑ ยัฏฐิ อุสภ, เตน อฏฺฐอุสภมตฺเต ปเทเส เท่ากับ ๔ ศอก เกี่ยวกับบุรุษปานกลางผู้ทำหตฺถวเสน จตุตาฬีสาธิเก ฉสตหตฺเถ[๓] ให้ของตกไปในที่ไกลได้ เป็นอุสภะ, ในที่ปเทเส. ผลกสตนฺติ อสนสารมยํ ผลกสตํ. กุมฺภการจกฺกสทิเส จกฺกยนฺเต. ห่างประมาณ ๘ อุสภะ ได้แก่ ในที่ห่างประมาณ ๖๔๐ ศอก เนื่องด้วยศอกนั้น. บทว่า ผลกสตํ แปลว่า แผ่นเป้า ๑๐๐ แผ่นที่ทำด้วยแก่นไม้ประดู่. บนจักรยนต์ เหมือนกับจักรช่างหม้อ.

อาวิชฺฌิตฺวาติ ภเมตฺวา. อุปฺปาเทตพฺพสทฺโท ผลกสตวินิวิชฺฌนสฺส ปจฺจยภูตา มคฺคญาณสฺส ปจฺจยภาวโต. อิสฺสาโส วิย มคฺคญาณํ ทณฺฑกมฏฺฐนาย ทณฺฑกสญฺญา. ทณฺฑกสญฺญา วิย[๔] โคตฺรภุญาณํ โลภกฺขนฺธาทินิพฺพิชฺฌนสฺส นิพฺพิชฺฌิตพฺพนิพฺพิชฺฌนโต[๕] บทว่า อาวิชฺฌิตฺวา แปลว่า หมุน. เสียงที่พึงทำให้เกิดขึ้นด้วยการเคาะท่อนไม้ ชื่อว่าสัญญาท่อนไม้. โคตรภูญาณ เปรียบเหมือนสัญญาท่อนไม้ ซึ่งเป็นปัจจัยแก่การเจาะแผ่นเป้าทั้ง ๑๐๐ เพราะความเป็นปัจจัยแก่มรรคญาณที่เจาะกองโลภะเป็นต้น. มรรคญาณ เปรียบเหมือนนายขมังธนู เพราะเจาะกองกิเลสที่จะพึงเจาะ.

---

[๑] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

[๒] ฉ. วีสติยฏฺฐิ.

[๓] ฉ. ...สาธิกฉสตหตฺเถ.

[๔] ม่. ทณฺฑกสญฺญํ วิย.

[๕] ฉ. นิพฺพิชฺฌิตพฺพนิวิชฺฌนโต.

คุณเหลือ-คุณคำละ-คุณบุญฤทธิ์-คุณรัชฎ์ดล เธียรสุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๘๑๐. อฏฺฐมภวโต ปฏฺฐาย นิพฺพตฺตนกํ อนมตคฺคสฺสารวฏฺฏทุกฺขสมุทฺทํ โสเสติ. สทฺธาธนํ สีลธนํ หิริธนํ โอตฺตปฺปธนํ สุตธนํ จาคธนํ ปญฺญาธนนฺติ อิเมสํ สตฺตนฺนํ อริยธนานํ. สมฺมุขีภาวนฺติ ปจฺจกฺขสิทฺธึ. ปาณาติปาตาทิปญฺจเวรานิ เจว ปญฺจวีสติ มหาภยานิ จาติ สพฺพเวรภยานิ. อญฺเญสญฺจ รตนตฺตเย นิวิฏฺฐสทฺธาทีนํ. สมฺทาเย ปวตฺโต โสตาปตฺติมคฺคสทฺโท ตเทกเทเสปิ ปวตฺตตีติ อาห "โสตาปตฺติมคฺเคน สมฺปยุตฺตํ ญาณนฺ"ติ.

๘๑๐. ย่อมยังทะเล คือ วัฏทุกข์ใน อันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายที่รู้ไม่ได้ ซึ่งทำให้บังเกิดตั้งแต่ภพที่ ๘ ไป ให้เหือดแห้งได้. แห่งอริยทรัพย์ ๗ เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา ๑ ทรัพย์คือศีล ๑ ทรัพย์คือหิริ ๑ ทรัพย์คือโอตตัปปะ ๑ ทรัพย์คือสุตะ ๑ ทรัพย์คือจาคะ ๑ ทรัพย์คือปัญญา ๑. คำว่า ความพร้อมหน้า คือความสำเร็จโดยประจักษ์. ชื่อว่า เวรภัยทั้งปวง คือ เวร ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น และภัยใหญ่ ๒๕. และอานิสงส์อื่น ๆ ได้แก่ อานิสงส์มีศรัทธาเป็นต้น ที่ตั้งมั่นในพระรัตนตรัย. ศัพท์ว่า โสดาปัตติมรรค อันเป็นไปในความรวม ย่อมเป็นไปแม้ในส่วนหนึ่งแห่งโสดาปัตติมรรคนั้นได้ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ญาณที่สัมปยุตด้วยโสดาปัตติมรรค" ดังนี้.

ปฐมมคฺคญาณํ นิฏฺฐิตํ.

ปฐมมรรคญาณ จบ.

คุณเหลือ-คุณคำละ-คุณบุญฤทธิ์-คุณรัชฎ์ดล เธียรสุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โสตาปนฺนปุคฺคลกถาวณฺณนา

๘๑๑. ตสฺเสว โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตสฺส. กามญฺเจตฺถ นาติติกฺขปญฺญสฺส เทฺว, ติกฺขปญฺญสฺส ตีณิ ผลจิตฺตานิ โหนฺติ, อวิเสสโต ปน คหิตสฺส มคฺคสฺส วเสน "เทฺว, ตีณิ วา"ติ วุตฺตํ. สมาธิมานนฺตริ-กญฺญมาหูติ ยํ อตฺตโน ปวตฺติสมนนฺตรํ นิยเมเนว ผลปฺปทานโต อานนฺตริยํ สมาธีติ[๑] อาหูติ อตฺโถ. อนนฺตรเมว ปวตฺตนกํ ผลํ อนนฺตรํ, ตตฺถ นิยุตฺโต, ตํ วา ปโยชนํ เอตสฺสาติ อานนฺตริโก, มคฺโค.

พรรณนากถาว่าด้วยโสตาบันบุคคล

๘๑๑. ตสฺเสว โยค โสตาปตฺติมคฺค-จิตฺตสฺส แปลว่า ของโสดาปัตติมรรคจิตนั้น เอง. ก็ในเรื่องนี้ สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาไม่กล้านัก ย่อมมีผลจิต ๒ ดวง สำหรับบุคคลผู้มีปัญญากล้า ย่อมมีผลจิต ๓ ดวง โดยแท้, ถึงอย่างนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ผลจิต ๒ หรือ ๓ ดวง" ด้วยอำนาจมรรคที่ถือเอาโดยไม่ต่างกัน. คำว่า บัณฑิต ทั้งหลาย กล่าวสมาธิใดว่าเป็นอานันตริยะ มีความว่า กล่าวสมาธิใดว่าเป็นอานันตริย-สมาธิ เพราะให้ผลโดยแน่นอนในลำดับแห่งความเป็นไปของตนนั่นเอง. ผลที่ให้เป็นไปในลำดับนั่นเอง ชื่ออนันตระ ธรรมที่ประ-กอบในผลอันเป็นอนันตระนั้น เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่าอนันตริกะ (ประกอบในผลอันเป็นลำดับ) อีกอย่างหนึ่ง ผลอันเป็นอนันตระนั้นเป็นประโยชน์แก่ธรรมนี้ เหตุนั้น ธรรมนี้

---

[๑] ฉ. อานนฺตริกสมาธีติ.

คุณเหลือ-คุณคำละ-คุณบุญฤทธิ์-คุณรัชฎ์ดล เธียรสุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จึงชื่อว่า อนันตริกะ (มีผลอันเป็นลำดับเป็นประโยชน์) ได้แก่ มรรค.

อาเสวนนฺเตติ อาเสวนโต อนนฺเต, อาเสวนลาภิโน อนุโลมญาณสฺส อนนฺตรนฺติ อตฺโถ. ลทฺธาเสวนเมว อนุโลมํ โคตฺรภุ อุปฺปาเทติ. อุปริ ปน ฉ, สตฺต วา ชวนานิ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา จตฺตาริ ผลจิตฺตานิ โหนฺตีติ วเทยฺยาติ อาห "สตฺตจิตฺตปรมา จ เอกาวชฺชนวีถี"ติ.

บทว่า อาเสวนนฺเต แปลว่า ในที่สุดแต่อาเสวนะ ความว่า ในลำดับแห่งอนุโลมญาณอันได้อาเสวนปัจจัย. อนุโลมญาณที่ได้อาเสวนปัจจัยนั่นแหละ ย่อมยังโคตรภูญาณให้เกิดขึ้น. แต่ใคร ๆ ก็จะพึงกล่าวได้ว่าต่อไป ชวนจิต ๖ หรือ ๗ ดวง ย่อมเป็นไป เหตุนั้น จึงมีผลจิต ๔ ดวง เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "และอาวัชชนวิถีหนึ่ง ย่อมมีจิต ๗ ดวง เป็นอย่างยิ่ง" ดังนี้.

ตำ ปน น สารโต ปจฺเจตพฺพนฺติ โยชนา. ยำ ปเนตฺถ วตฺตพฺพำ, ตำ เหฏฺฐา วุตฺตเมว.

ประกอบความว่า ก็คำนั้น ไม่ควรเชื่อโดยเป็นสาระ. ก็คำใดที่จะพึงกล่าวในที่นี้ คำนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในหนหลังนั่นเทียว.

๘๑๒. เอตฺตาวตาติ ปฐมมคฺคานนฺตรำ ผลสฺส อุปฺปตฺติมตฺเตน. ภุสปฺปมตฺโตปีติ เทวรชฺชจกฺกวตฺติรชฺชาทิปฺปมาทฏฺฐานำ อาคมฺม ภุสปฺปมตฺโตปิ. เยสำ ยถาวุตฺต-

๘๑๒. บทว่า เอตฺตาวตา แปลความว่า ด้วยเพียงความเกิดขึ้นแห่งผลในลำดับปฐมมรรค. คำว่า แม้จะยังเป็นผู้ประมาทอยู่มาก ความว่า แม้จะยังเป็นผู้ประมาทอยู่

คุณเหลือ-คุณคำละ-คุณบุญฤทธิ์-คุณรัชฎ์ดล เธียรสุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อาวชฺชนชวนจิตฺตานํ อุปฺปตฺติยา เอส โสตาปนฺโน ปจฺจเวกฺขติ นามาติ อธิปปาโย.

มาก เพราะอาศัยฐานะแห่งความประมาทมีความเป็นเทวราช และความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น. อธิบายว่า พระโสดาบันนี้ ชื่อว่า ปัจเวกขณ์ เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาวัชชนะและชวนจิต ตามที่กล่าวแล้วเหล่าใด.

เอเตเนว ปสงฺเคน เสสานํ อริยานํ ปจฺจเวกฺขณานิ ทสฺเสตุ "ยถา จา"ติอาทิ วุตฺตํ.

เพื่อจะแสดงปัจเวกขณ์ ของพระอริยะทั้งหลายที่เหลือ โดยความเกี่ยวข้องนี้แหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ก็ปัจเวกขณ์ ๕ นั้น มีแก่พระโสดาบัน ฉันใด" ดังนี้เป็นต้น.

อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉโทเยว เจโส, ยทิทํ ปญฺจนฺนํ, จตุนฺนญฺจ ปจฺจเวกฺขณานํ ทสฺสนนฺติ อตฺโถ. "อภาเวเนวา"ติ เอเตน ปหีนาวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขณสมตฺถตา กสฺสจิ โหติ, กสฺสจิ น โหตีติ ทสฺเสติ. โลโภ เอว โลภธมฺโม.

ความว่า การแสดงปัจเวกขณ์ ๕ และ ๔ นั้น เป็นการกำหนดอย่างสูงทีเดียว. ด้วยคำว่า "เพราะความไม่มี" นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า ความเป็นผู้สามารถในอันปัจเวกขณ์กิเลสที่ละได้แล้ว และที่เหลืออยู่ ย่อมมีแก่พระอริยบุคคลบางคน ไม่มีแก่พระอริยบุคคลบางคน. ความโลภนั่นแหละ ชื่อว่า โลภธรรม.

คุณเหลือ-คุณคำละ-คุณบุญฤทธิ์-คุณรัชฎ์ดล เธียรสุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทุติยมคฺคญาณกถาวณฺณนา

๘๑๓. กามราคพฺยาปาทานํ ตนุภาวายาติ เอเตสํ กิเลสานํ ตนุภาวตฺถํ. ตตฺถ ทฺวีหิ การเณหิ ตนุภาโว อธิจฺจุปฺปตฺติยา, ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จ. สกทาคามิสฺส หิ วฏฺฏานุสาริมหาชนสฺส วิย กิเลสา อภิณฺหํ น อุปฺปชฺชนฺติ, กทาจิ กทาจิ วิรฬาการา หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ. ตถา อุปฺปชฺชนฺตาปิ มทฺทนฺตา ฉาเทนฺตา อนฺธการํ กโรนฺตา น อุปฺปชฺชนฺติ, ทฺวีหิ ปน มคฺเคหิ ปหีนตฺตา มนฺทมนฺทา ตนุกาการา หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ.

เกจิ ปน "สกทาคามิสฺสาปิ กิเลสา จิเรน อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปชฺชนฺตาปิ พหลาว อุปฺปชฺชนฺติ. ตถาหิสฺส ปุตฺตธีตโร ทิสฺสนฺตี"ติ, ตํ อการณํ วตฺถุปฏิเสวเนน

พรรณนากถาว่าด้วยทุติยมรรคญาณ

๘๑๓. คำว่า เพื่อความเบาบางแห่งกามราคะและพยาบาท คือ เพื่อความเบาบางแห่งกิเลสเหล่านี้. ในคำนั้น ความเบาบาง ย่อมมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ด้วยความเกิดขึ้นลอย ๆ ๑ ด้วยความเป็นผู้มีความกลุ้มรุมน้อย ๑. จริงอยู่ กิเลสทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดขึ้นเนือง ๆ แก่พระสกทาคามี เหมือนอย่างเกิดขึ้นแก่คนส่วนมากผู้แล่นไปตามวัฏฏะ, ย่อมเกิดขึ้นเป็นอาการห่าง ๆ บางครั้งบางคราว. แม้เมื่อเกิดขึ้นอย่างนั้น ก็ไม่เกิดขึ้นย่ายี ปกปิดทำความมืดบอด ก็เพราะท่านละกิเลสได้ด้วยมรรคทั้งสอง จึงเกิดขึ้นน้อย ๆ เป็นอาการเบาบาง.

ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า "แม้พระสกทาคามี กิเลสทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นช้า แม้เมื่อเกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นหนาเหมือนกัน. จะเห็นได้ดังที่บุตรธิดา ยังปรากฏมีแก่

วชิรธมฺมรกฺขิตมหาเถรสฺส นิทฺเทสวณฺณนา ม.ม.๔-๒๗

คุณเหลือ-คุณคำละ-คุณบุญฤทธิ์-คุณรัชฎ์ดล เธียรสุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วินาปิ คพฺภคฺคหณสพฺภาวโต. ตสฺมา พระสกทาคามีนั้น", คำของอาจารย์บาง วุตฺตนเยเนว ทุวีหิ การเณหิ เนสं[1] พวกนั้น ไม่ใช่เหตุ เพราะแม้เว้นจากการ ตนุภาโว เวทิตพฺโพ. ทุติยายาติ เสพวัตถุ ก็ยังมีการตั้งครรภ์ได้. เพราะ คณนวเสนปิ ทุติยาย, อุปฺปตฺติวเสนปิ เหตุนั้น พึงทราบความที่กามราคะและ ทุติยาย ภูมิยา. พยาบาทเบาบาง ด้วยเหตุ ๒ อย่าง ตาม นัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ. คำว่า ที่ ๒ ได้แก่ ภูมิที่ ๒ เกี่ยวกับจำนวนบ้าง ภูมิที่ ๒ เกี่ยว กับการเกิดขึ้นบ้าง.

ปตฺติยาติ สามญฺญผลสฺส ปฏิลาภาย. ตำ หิ คำว่า เพื่อบรรลุ คือ เพื่อได้สามัญผล. สมฺปยุตฺตานำ นิสฺสยภาวโต เต ธมฺมา ก็สามัญผลนั้น ชื่อว่า ภูมิ เพราะความหมาย ภวนฺติ เอตฺถาติ ภูมิ. ยสฺมา วา สมาเนปิ ว่า เป็นที่มีแห่งธรรมเหล่านั้น โดยภาวะ โลกุตฺตรภาเว สยมฺปิ ภวติ อุปฺปชฺชติ, น เป็นที่อาศัยของสัมปยุตธรรมทั้งหลาย. อีก นิพฺพานำ วิย อปาตุภูตำ, ตสฺมาปิ "ภูมี"ติ อย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่า "ภูมิ" แม้เพราะ วุจฺจติ. เมื่อความเป็นโลกุตระแม้มีอยู่ ก็มีอยู่ คือ เกิดขึ้นแม้ด้วยตนเอง มิใช่เป็นสิ่งไม่ปรากฏ เหมือนอย่างนิพพาน.

---

[1] ฉ. เตสำ.

น.พ.ภาสกร-คุณภา เกษมสุวรรณ และบุตร
ร.ต.อ.เดชา-คุณกัลยา เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โยคํ กโรตีติ วิปสฺสนาภิโยคํ กโรติ. "นวหิ อากาเรหิ อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ ภวนฺตี"ติ[๑] อาทินา วุตฺตนเยเนว ยทคฺเคน อินฺทฺริยานิ ติกฺขตฺตํ สมฺปาเทติ, ตทคฺเคน พลานิ, โพชฺฌงฺคานิ จ ปฏุตรภาวํ อาปาเทนฺโต อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคานิ สโมธาเนตฺวา ลกฺขณตฺตยตีรณวเสน ญาเณ ปริมทฺทติ. ตตฺถ อปราปรํ ญาณํ จาเรนฺโต ปริวตฺเตติ. เตนาห "วิปสฺสนาวีถึ โอคาหตี"ติ.

คำว่า ย่อมกระทำโยคะ คือ ย่อมกระทำการประกอบยิ่งซึ่งวิปัสสนา. เธอย่อมยังความที่อินทรีย์ทั้งหลายแก่กล้า ให้ถึงพร้อมโดยส่วนใด ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ด้วยคำมีอาทิว่า "อินทรีย์ทั้งหลายเป็นธรรมชาติแก่กล้า ย่อมมีโดยอาการ ๙ อย่าง" ดังนี้ เมื่อยังพละทั้งหลาย และโพชฌงค์ทั้งหลายให้ถึงความเป็นธรรมชาติ ปรากฏชัดยิ่งขึ้น โดยส่วนนั้น ชื่อว่า ยังอินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ ให้ชุมนุมกันแล้ว ย่ายีด้วยญาณด้วยอำนาจการพิจารณาไตรลักษณ์. เมื่อยังญาณ ให้ท่องเที่ยวไปในไตรลักษณ์นั้นไปมา ชื่อว่า เปลี่ยน. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "หยั่งลงสู่วิถีวิปัสสนา".

วุตฺตนเยเนวาติ อุทยพฺพยญาณาทีนํ อุปฺปาทเน วุตฺตนเยน. โคตฺรภุอนนฺตรนฺติ เอตฺถ โคตฺรภุ วิย โคตฺรภุ. ปฐมมคฺค-ปุเรจาริกญาณํ หิ ปุถุชฺชนโคตฺตาภิภวนโต, นี้ ญาณเหมือนโคตรภูญาณ ชื่อว่าโคตรภูญาณ.

คำว่า โดยนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล คือ ตามนัยที่กล่าวแล้วในการยังอุทยัพพยญาณเป็นต้นให้เกิดขึ้น. ในคำว่า ในลำดับแห่งโคตรภูญาณ

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺค ๓/๒๓๙.

น.พ.ภาสกร-คุณภา เกษมสุวรรณ และบุตร
ร.ต.อ.เดชา-คุณกัลยา เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อริยโคตฺตภวนโต จ นิปฺปริยายโต ก็โคตรภูญาณ อันเป็นปุเรจาริกญาณแห่งโคตฺรภูติ วุจฺจติ, อิทำ ปน ตำสทิสตาย ปฐมมรรค เรียกว่าโคตรภูโดยตรง เพราะปริยายโต โคตฺรภุ. เอกจฺจสงฺกิเลส- ครอบงำโคตรปุถุชน และเพราะยังโคตร-วิสุทฺธิยา, ปน อจฺจนฺตวิสุทฺธิยา อริยะให้เกิดมี, ส่วนโคตรภูญาณนี้ ชื่อว่าอารมฺมณกรณโต จ โวหานนฺติ วุจฺจติ. โคตรภูโดยอ้อม เพราะเหมือนกับโคตรภู-เตนาห ปฏฺฐาเน "อนุโลมำ โวทานสฺส ญาณนั้น. อนึ่ง เรียกว่าโวทาน เพราะอนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย"ติ[1] ความบริสุทธิ์แห่งสังกิเลสบางส่วน และเพราะทำความบริสุทธิ์อย่างแท้จริง ให้เป็นอารมณ์. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในปัฏฐานว่า "อนุโลมเป็นปัจจัยโดยอนันตรปัจจัยแก่โวทาน".

ยสฺมา ปน ปฏิสมฺภิทามคฺเค อุปาทาทิ- ก็เพราะในปฏิสัมภิทามรรค ญาณนี้มาแล้วอภิภวนตฺถำ อุปาทาย "อฏฺฐ โคตฺรภุธมฺมา โดยชื่อว่า โคตรภูเหมือนกัน เช่น ในคำว่าสมาธิวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, ทส โคตฺรภุธมฺมา "โคตรภูธรรม ๘ เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิวิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺตี"ติ[2] อาทีสุ โคตรภูธรรม ๑๐ เกิดขึ้น ด้วยอำนาจโคตฺรภุนาเมเนเวตำ อาคตำ, ตสฺมา อิธาปิ วิปัสสนา" ดังนี้เป็นต้น อาศัยอรรถว่า"โคตฺรภุอนนฺตรนฺ"ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพำ. ครอบงำอุปปาทะเป็นต้น ฉะนั้น แม้ในที่นี้

---

[1] อภิ. ป. ๔๐/๑๖๓.

[2] ขุ. ป. ๓๑/๙๗. (ภูมิพโลภิกขุ ๑/๑๐๓).

น.พ.ภาสกร-คุณนภา เกษมสุวรรณ และบุตร

ร.ต.อ.เดชา-คุณกัลยา เกษมสุวรรณ และบุตร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พึงเห็นว่า ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า "ในลำดับแห่งโคตรภูญาณ" ดังนี้.

ทุติยญาณ จบ.

ทุติยญาณ์ นิฏฺฐิตำ.

ตติยมคฺคญาณกถาวณฺณนา

๘๑๔. สกิเทวาติ เอกวารำเยว. "อิมำ โลกำ อาคนฺตฺวา"ติ อิมินา ปญฺจสุ สกทาคามีสุ จตฺตาโร วชฺเชตฺวา เอโกว คหิโต. เอกจฺโจ อิธ สกทาคามิผลำ ปตฺวา อิเธว [๑] ปรินิพฺพาติ[๒] เอกจฺโจ อิธ ปตฺวา เทวโลเก ปรินิพฺพาติ, เอกจฺโจ เทวโลเก ปตฺวา ตตฺเถว ปรินิพฺพาติ, เอกจฺโจ เทวโลเก ปตฺวา อิฏฺฐปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพาติ.

พรรณนากถาว่าด้วยตติยมรรคญาณ

๘๑๔. คำว่า ครำวเดียวเท่านั้น คือ นี้ ท่านเว้นพระสกทาคามี ๔ พวก ในบรรดาพระสกทาคามี ๕ พวก แล้วถือเอาพระ-สกทาคามีพวกเดียวเท่านั้น. พระสกทาคามีบางท่าน บรรลุสกทาคามีผลในโลกนี้ แล้วปรินิพพานในโลกนี้นั่นเอง ๑ บางท่านบรรลุในโลกนี้แล้ว ปรินิพพานในเทวโลก ๑ บางท่านบรรลุในเทวโลกแล้ว ปรินิพพานใน

---

๑ ฉ. โลเก.

๒ ฉ. ปุคฺคลปญฺญตฺติอฏฺฐกถา ๔๘ - ปรินิพฺพายติ.

น.พ.ภาสกร-คุณภา เกษมสุวรรณ และบุตร
ร.ต.อ.เดชา-คุณกัลยา เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เทวโลกนั้นเอง ๑ บางท่านบรรลุในเทวโลกแล้ว มาอุบัติในโลกนี้ แล้วจึงปรินิพพาน ๑.

อิเม จตฺตาโรปิ อิธ น คหิตา. โย ปน อิธ ปตฺวา เทวโลเก ยาวตายุกํ วสิตฺวา ปุน อิฏฺฐปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพาติ, อยํ เอโกว อิธ คหิโตติ เวทิตพฺโพ.

ทั้ง ๔ พวกนี้ ท่านไม่ถือเอาในที่นี้. ส่วนพระสกทาคามีใด บรรลุในโลกนี้แล้วอยู่ตลอดอายุในเทวโลก แล้วมาอุบัติในโลกนี้อีก จึงปรินิพพาน พระสกทาคามีนี้พวกเดียวเท่านั้น พึงทราบว่า ท่านถือเอาในที่นี้.

กามราคพฺยาปาทานํ อนวเสสปฺปหานายาติ เตสเยว สกทาคามิมคฺเคน ปตนุกตานํ[๑] สโยชนานํ นิรวเสสปฺปหานาย. ปฏิสนฺธิวเสน กามภวสฺส อนาคมนโต อนาคามี.

คำว่า เพื่อละกามราคะและพยาบาทมิให้เหลือ ความว่า เพื่อละสังโยชน์ที่ได้ทำให้เบาบาง ด้วยสกทาคามีมรรคเหล่านั้นแหละมิให้เหลือลง. ชื่อว่าอนาคามี เพราะไม่มาสู่กามภพ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

ตติยญาณํ นิฏฺฐิตํ.

ตติยญาณ จบ.

---

[๑] ฉ. ตนุกตานํ.

น.พ.ภาสกร-คุณนภา เกษมสุวรรณ และบุตร
ร.ต.อ.เดชา-คุณกัลยา เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จตุตฺถมคฺคญาณกถาวณฺณนา

๘๑๕. โอปปาติโกติ อุปปาตโยนิโก. อิมินาสฺส คพฺภเสยฺยา ปฏิกฺขิตฺตา. ตตฺถ ปรินิพฺพายีติ ตตฺถ สุทฺธาวาเส ปรินิพฺพายิตา. อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกาติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ตสฺมา โลกา อิธ อนาวตฺตนสภาโว, พุทฺธทสฺสน-ธมฺมสฺสวนานํ ปนตฺถาย อาคมนํ โหติเยว.

รูปราคอรูปราคมานอุทฺธจฺจอวิชฺชานนฺ อนวเสสปฺปหานายาติ เอเตสํ ปญฺจนฺนํ อุทฺธมฺภาคิยสโยชนานํ นิสฺเสสปฺปชหนตฺถาย. ตตฺถ รูปภเว ฉนฺทราโค รูปราโค. อรูปภเว ฉนฺทราโค อรูปราโค. มาโน อรหตฺตมคฺควชฺฌมาโน. ตถา อุทฺธจฺจา-วิชฺชา.

พรรณนากถาว่าด้วยจตุตถมรรคญาณ

๘๑๕. คำว่า เป็นโอปปาติกะ คือ มีการผุดเกิดขึ้นเป็นกำเนิด. ด้วยคำนี้ ท่านห้ามกำเนิดที่นอนในครรภ์ แก่พระอนาคามีนั้น. คำว่า ปรินิพพานในโลกที่อุบัตินั้น คือ ปรินิพพานในสุทธาวาสนั้น. คำว่า มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา คือ มีอันไม่กลับจากโลกนั้นมาในโลกนี้เป็นสภาพด้วยอำนาจการถือปฏิสนธิ แต่การมาเพื่อประ-โยชน์แก่การเฝ้าพระพุทธเจ้า และฟังธรรมย่อมมีอยู่ทีเดียว.

คำว่า เพื่อละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชามิให้เหลือ ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การละอุทธัม-ภาคิยสังโยชน์ ๕ เหล่านี้ ไม่ให้มีเหลือ. ในบรรดาอุทธัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ นั้น ฉันทราคะในรูปภพ ชื่อว่า รูปราคะ. ฉันท-ราคะในอรูปภพ ชื่อว่า อรูปราคะ. มานะ

น.พ.ภาสกร-คุณภา เกษมสุวรรณ และบุตร
ร.ต.อ.เดชา-คุณกัลยา เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ได้แก่ มานะที่อรหัตมรรคพึงประหาร.

อุทธัจจะ และอวิชชา ก็เช่นเดียวกัน.

จตุตถญาณ จบ.

พรรณนากถาว่าด้วยอรหันตบุคคล

๘๑๖. คำว่า เป็นพระมหาขีณาสพ นี้เป็นคำบูชาที่เนื่องด้วยความเป็นผู้มีอานุภาพมาก, มิใช่เป็นคำเทียบเคียง เหมือนอย่างคำว่า "มหาโมคคัลลานะ". เพราะพระอริยบุคคล ชื่อว่าจูฬขีณาสพ มีอยู่ ก็หามิได้. ชื่อว่าทรงไว้ซึ่งร่างกายอันสุดท้าย เพราะความหมายว่า ทรงไว้ซึ่งร่างกายมีในที่สุด. ชื่อว่ามีภาระอันปลงแล้ว เพราะปลงแล้วคือเพราะวางแล้ว ซึ่งภาระคือขันธ์กิเลส

อรหนฺตปุคฺคลกถาวณฺณนา

๘๑๖. มหาขีณาสโวติ มหานุภาวตา-นิพนฺธนำ ปูชาวจนเมตำ, น อุปาทายวจนำ ยถา "มหาโมคฺคลฺลาโน"ติ. น หิ จูฬขีณาสโว นาม[1] อตฺถิ. อนฺติมเทหำ ธาเรตีติ อนฺติมเทหธารี. ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารภารานำ โอหิตตฺตา โอโรปิตตฺตา โอหิตภาโร. อนุปฺปตฺโต สทตฺถำ สกตฺถนฺติ อนุปฺปตฺตสทตฺโถ.

---

[1] ม. จุลฺลขีณาสโว นาม.

น.พ.ภาสกร-คุณภา เกษมสุวรรณ และบุตร
ร.ต.อ.เดชา-คุณกัลยา เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

และอภิสังขาร. ชื่อว่ามีประโยชน์อันได้บรรลุแล้วโดยลำดับ เพราะความหมายว่าบรรลุโดยลำดับซึ่งสทัตถะ คือ สกัตถะ แปลว่า ประโยชน์ของตน.

สทตฺโถติ จ อรหตฺตํ เวทิตพฺพํ. (๑) อตฺตุปนิพนฺธนฏฺเฐน, อตฺตานํ อวิชหนฏฺเฐน, อตฺตโน ปรมตฺถฏฺเฐน จ อตฺตโน อตฺโถ[๒] อตฺตตฺโถ[๓] สกตฺโถติ วุจฺจติ. ปริกฺขีณานิ ทสปิ ภวสโยชนานิ เอตสฺสาติ ปริกฺขีณภว-สโยชโน. ขนฺธาทีนำ[๔] ขนฺธาทิอตฺถํ สมฺมา อญฺญาย วิมุตฺโตติ สมฺมทญฺญาวิมุตฺโต. อคฺโค จ โส ทกฺขิเณยฺโย จ, อคฺคทกฺขิณํ วา อรหตีติ อคฺคทกฺขิเณยฺโย.

ก็คำว่า สทัตถะ ประโยชน์ของตน พึงทราบว่า ได้แก่ อรหัตผล. ประโยชน์ของตน คือ ประโยชน์ตน เรียกว่า สกัตถะ โดยความหมายว่าเข้าไปผูกพันตน โดยความหมายว่าไม่ละตน และโดยความหมายว่า เป็นประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมของตน. ชื่อว่ามีกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพสิ้นไปแล้ว เพราะมีความหมายว่า มีภวสังโยชน์ทั้ง ๑๐ สิ้นไปรอบแล้ว. ชื่อว่ารู้ชอบหลุดพ้นแล้ว เพราะมีความหมายว่า รู้โดยชอบซึ่งอรรถว่ากองเป็นต้น แห่งธรรมทั้งหลายมีขันธ์เป็นต้นหลุดพ้นไปแล้ว. ชื่อว่าเป็นพระทักขิไณยเลิศ

---

๑ ฉ. ตญฺหิ.
๒ ฉ. อยำ สทฺโท น ทิสฺสติ.
๓ ฉ. อตฺถตฺตา.
๔ ฉ. อยำ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

น.พ.ภาสกร-คุณภา เกษมสุวรรณ และบุตร
ร.ต.อ.เดชา-คุณกัลยา เกษมสุวรรณ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เพราะมีความหมายว่า ท่านเป็นพระ-ทักขิไณยเลิศ หรือ เพราะมีความหมายว่าควรซึ่งทักษิณาอันเลิศ.

โพธิปกฺขิยกถาวณฺณนา

๘๑๗. จตฺตฺนฺนำ มคฺคญาณานำ วเสน จตฺตฺญาณาย. อานุภาววิชานนตฺถนฺติ สติปฏฺฐานปาริปูริอาทิกสฺส อานุภาวสฺส โพธนตฺถำ.

ปริปุณฺณา โพธิปกฺขิยา เอตสฺสาติ ปริปุณฺณโพธิปกฺขิโย, มคฺโค. ตสฺส ภาโว ปริปุณฺณโพธิปกฺขิยภาโว. วุฏฺฐานพเลหิ สฺยุตฺตตาว[1] วุฏฺฐานพลสมาโยโค, เยน สโยชนาทโย เยน ปรมมคฺคาทินา ปหาตพฺพา.

พรรณนากถาว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม

๘๑๗. ชื่อว่า มีญาณ ๔ ด้วยอำนาจมรรคญาณทั้ง ๔. คำว่า เพื่อทราบชัดซึ่งอานุภาพ เพื่อให้รู้อานุภาพมีความบริบูรณ์แห่งสติปัฏฐานเป็นต้น.

โพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย ของธรรมนี้บริบูรณ์ เหตุนั้น ธรรมนี้ ชื่อว่ามีโพธิปักขิย-ธรรมบริบูรณ์ ได้แก่ มรรค. ภาวะแห่งมรรคอันมีโพธิปักขิยธรรมบริบูรณ์นั้น ชื่อว่าความมีโพธิปักขิยธรรมบริบูรณ์. ความเป็นธรรมอันประกอบด้วยวุฏฐานะและพละ ชื่อว่า วุฏฐานพลสมาโยค, ธรรมเหล่าใด คือ

---

[1] ฉ. สมฺปยุตฺตตาว.

ธรรมทั้งหลายมีสังโยชน์เป็นต้น อันญาณใด คือ อันปฐมมรรคญาณเป็นต้น พึงละ.

๘๑๘. พุชฺฌนฏฺเฐน วา โพโธ, มคฺคจิตฺตุปฺปาโท. ตสฺส พุชฺฌนกิริยาย อนุคุณภาวโต ปกฺเข ภวาติ โพธิปกฺขิยา.

๘๑๘. อีกอย่างหนึ่ง ความเกิดขึ้นแห่งมรรคจิต ชื่อว่า โพธะ เพราะความหมายว่าเป็นเครื่องตรัสรู้. ธรรมทั้งหลายมีในฝ่ายแห่งความเกิดขึ้น แห่งมรรคจิตนั้น เพราะเป็นคุณอันสมควรแก่การตรัสรู้ เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า โพธิปักขิยะ.

๘๑๙. เตสุ โพธิปกฺขิเยสุ. อารมฺมเณสูติ กายาทิอารมฺมเณสุ. โอกฺกนฺทิตฺวาติ อนุปวิสิตฺวา. ปกฺขนฺทิตฺวาติ ตสฺเสว เววจนํ. อุปฏฺฐานโตติ อสุภาการาทิคฺคหณวเสน อุปคนฺตฺวา อวฏฺฐานโต. กายาทีสุ อสุภาการาทิคฺคหณํ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานวเสน สุภสญฺญาทิปฺปหาน-กิจฺจสาธนํ มคฺคสติปฏฺฐานวเสน เวทิตพฺพํ. ตตฺถ หิ เอกาว สติ จตุกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตติ.

๘๑๙. เตสุ โยค โพธิปกฺขิเยสุ แปลว่า ในโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น. คำว่า ในอารมณ์ทั้งหลาย ได้แก่ ในอารมณ์มีกายเป็นต้น. บทว่า โอกฺกนฺทิตฺวา แปลว่า เข้าไป. บทว่า ปกฺขนฺทิตฺวา เป็นไวพจน์ของบทว่า โอกฺกนฺทิตฺวา นั้น. คำว่า เพราะเข้าไปตั้งอยู่ คือ เพราะเข้าไปตั้งลง ด้วยอำนาจถือเอาอาการไม่งามเป็นต้น. การถือเอาอาการไม่งามเป็นต้น ในอารมณ์มีกายเป็นต้น พึงทราบเกี่ยวกับเป็นสติปัฏฐานที่เป็นบุพภาค การยังกิจ คือการละสุภสัญญา

คุณธนาวัลย์ ชวางกูร-คุณธนศักดิ์ กระจ่างตา คุณวัฒนา สุขกนิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เป็นต้น พึงทราบเกี่ยวกับเป็นสติปัฏฐานที่เป็นมรรค. ก็ในสติปัฏฐานนั้น สติอย่างเดียวนั่นแหละ ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจยังกิจ ๔ อย่างให้สำเร็จ.

๘๒๐. ปทหนฺตีติ วายมนฺติ, กาย-จิตฺตานิ ปคฺคณฺหนฺติ วา. อโสภาเหตูนํ สงฺกิเลสธมฺมานํ ปชหเนน, โสภาเหตูนญฺจ โวหานธมฺมานํ ภาวเนเนว โสภณํ, สุนฺทรนฺติ อตฺโถ. เสฏฺฐภาวาวหนโตติ ปาสสฺตมภาวสาธนโต. ปธานภาวการณโตติ อุตฺตมภาวเหตุโต.

๘๒๐. บทว่า ปทหนฺติ แปลว่า ย่อมพยายาม หรือ ความว่า ประคองกายและจิต. ชื่อว่า งาม เพราะละได้ซึ่งสังกิเลสธรรมทั้งหลาย อันเป็นเหตุแห่งความไม่งาม และเพราะยังโวหานธรรมทั้งหลาย อันเป็นเหตุแห่งความงามให้เกิดนั่นเอง, ความหมายว่าดี. คำว่า เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้ประเสริฐสุด คือ เพราะให้สำเร็จความเป็นผู้น่าสรรเสริญที่สุด. คำว่า เพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นประธาน คือ เพราะความเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้สูงสุด.

๘๒๑. ปุพฺเพ วุตฺเตนาติ อิทฺธิ-วิธญาณนิทฺเทเส[1] วุตฺเตน. อิชฺฌนฏฺโฐ คือ

๘๒๑. คำว่า ซึ่งกล่าวแล้วในก่อน ซึ่งกล่าวแล้วในอิทธิวิธญาณนิเทศ.

---

[1] วิสุทฺธิมคฺค ๒/๑๙๙.

คุณธนาวัลย์ ชวางกูร-คุณธนศักดิ์ กระจ่างตา คุณวัฒนา สุขกนิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิปฺผชฺชนฏฺโฐ, ปฏิลาภสมฺปทา วา, เยน อิชฺฌนฏฺโฐ แปลว่า อรรถคือสำเร็จ หรือ วา อิชฺฌนฺติ อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งการได้เฉพาะ, โหนฺติ, ตํ อิชฺฌนํ. สมาธิปฺปธานสงฺขารปฺ- อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายย่อมเจริญ คือ ปมุขมคฺคธมฺมา[๑] อิธ [๒] อธิปฺเปตา. เป็นผู้เจริญรุ่งเรือง เป็นผู้สูงส่งด้วยคุณชาต ใด คุณชาตนั้น ชื่อ อิชฺฌนํ แปลว่า เป็นเหตุเจริญ. มรรคธรรมทั้งหลายอันมีสมาธิปธาน-สังขารเป็นประมุข ท่านประสงค์เอาว่า อิทธิ ในที่นี้.

ปุพฺพงฺคมฏฺโฐ อธิปติปจฺจยภาโว. อรรถคือเป็นหัวหน้า ได้แก่ ความเป็น ตสฺมา โสตาปตฺติมคฺโค อิชฺฌตีติ อิทฺธิ, อธิปติปัจจัย. เพราะเหตุนั้น โสดาปัตติมรรค ตสฺมา สมฺปยุตฺตา ฉนฺทาทโย ปุพฺพงฺค- จึงชื่อว่า อิทธิ เพราะความหมายว่าสำเร็จ, มฏฺเฐน ปาทา.[๓] ตสฺสา เอว ผลภูตาย เพราะเหตุนั้น ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น วุฏฺฐานคามินิยา ฉนฺทาทโย ปุพฺพภาค- ที่สัมปยุตกัน ชื่อว่า เป็นบาทโดยอรรถ คือ การณฏฺเฐน ปาทา. โสติ อิทฺธิปาโท. อิเม เป็นหัวหน้า. ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น โลกุตฺตราวาติ อิเม ยถาวุตฺตา ฉนฺทาทโย แห่งวุฏฐานคามินีวิปัสสนา ชื่อว่า เป็นบาท อุตฺตรจูฬภาชนีเย อาคตนเยน โลกุตฺตราว โดยอรรถ คือเป็นเหตุส่วนเบื้องต้นแห่งอิทธิ เวทิตพฺพา. ที่เป็นผลนั้นนั่นแหละ. บทว่า โส โยค

---

[๑] ฉ. สมาธิปธานสงฺขารปมุขา มคฺคธมฺมา.
[๒] ฉ. อิทฺธีติ. [๓] ฉ. ปาโท, เอวมุปริปิ.

คุณธนาวัลย์ ชวางกูร-คุณธนศักดิ์ กระจ่างตา คุณวัฒนา สุขกนิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิทฺธิปาโท แปลว่า อิทธิบาทนั้น. คำว่า ธรรมมีฉันทะเป็นต้นเหล่านี้ เป็นโลกุตระแท้ ความว่า ธรรมมีฉันทะเป็นต้น ตามที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้ พึงทราบว่า เป็นโลกุตระแท้ ตามนัยที่มาแล้ว ในอุตตรจูฬภาชนีย์.

ฉนฺทาทิอธิปติวเสน ปฏิลทฺธธมฺมาปิ ผสฺสาทโย อิทฺธิปาทา โหนฺตีติ อตฺโถ. กามญฺเจตฺถ อิทฺธิปาโท โน อธิปติ, อธิปติ วา โน อิทฺธิปาโท นาม นตฺถิ, ยถา ปน เอกสฺมึ รชฺเช รชฺชารเหสุ จตูสุ ราชกุมาเรสุ เอกสฺมึ กาเล เอโกว รชฺชํ อนุสาสติ, น สพฺเพ, เอวํ เอกสฺมึ[1] จิตฺตุปฺปาเท เอโกว อธิปติ, อิทฺธิปาโท จ โหตีติ เวทิตพฺโพ.

ความว่า แม้ธรรมที่ได้ด้วยอำนาจอธิบดีมีฉันทาธิบดีเป็นต้น คือ ธรรมมีผัสสะเป็นต้น ก็เป็นอิทธิบาท. ก็ในอธิการนี้ อิทธิบาทไม่เป็นอธิบดี, หรืออธิบดีไม่ชื่อว่าเป็นอิทธิบาท ย่อมไม่มี โดยแท้, ถึงอย่างนั้น อุปมาเหมือนในการครองราชย์ครั้งหนึ่ง บรรดาราชกุมารทั้ง ๔ พระองค์ ผู้ควรแก่ราช-สมบัติ ในกาลครั้งหนึ่ง ก็ครองราชย์แต่พระองค์เดียวเท่านั้น ไม่ใช่ทุกพระองค์ฉันใด ในจิตตุปบาทดวงหนึ่ง ก็พึงทราบว่ามีอธิบดี และอิทธิบาทแต่ข้อเดียว เหมือนฉันนั้น.

---

[1] ฉ. เอก เมกสฺมึ.

คุณธนาวัลย์ ชวางกูร-คุณธนศักดิ์ กระจ่างตา คุณวัฒนา สุขกนิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๒๒. อสฺสทฺธิยํ สทฺธาปฏิปกฺขา อกุสลา ธมฺมา, อวตฺถุคโต ปสาทปฏิรูปโก ปธาโน อกุสลจิตฺตุปฺปาโท. ปมาโท สติสมฺโมโส ตถาปวตฺตา อกุสลา ขนฺธา. อภิภวนสงฺขาเตน อธิปติยฏฺเฐนาติ อสฺสทฺธิยาทีนํ อภิภวนโต อภิภวนฺติ วตฺถุพฺเพน อธิโมกฺขปคฺคหุปฏฺฐาน-อวิกฺเขปปชานนสฺส เอกลกฺขเณ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ อธิปติยฏฺเฐน.

๘๒๒. อสัทธิยะ ได้แก่ อกุศลธรรมทั้งหลาย อันเป็นปฏิปักษ์ต่อศรัทธา หรือได้แก่ มิจฉาธิโมกข์ อันเป็นความเลื่อมใสเทียม ซึ่งไม่ไปในวัตถุ. โกสัชชะ ได้แก่ อกุศลจิตตุปบาท มีถีนมิทธะเป็นประธาน. ปมาทะ ได้แก่ ความฟั่นเฟือนสติ คืออกุศลขันธ์ทั้งหลาย อันเป็นไปโดยประการนั้น. คำว่า ด้วยอรรถ คือความเป็นใหญ่ที่ได้แก่ ความครอบงำได้ ความว่า ด้วยอรรถ คือความเป็นใหญ่ในสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีลักษณะเป็นอันเดียวกันกับอธิโมกข์(ศรัทธา) ปัคคหะ(ความเพียร) อุปัฏฐาน(สติ) อวิกเขปะ(สมาธิ) และปชานนะ(ปัญญา) อันจะพึงกล่าวได้ว่าครอบงำ เพราะครอบงำอกุศลธรรมทั้งหลาย มีอสัทธิยะเป็นต้น.

อสฺสทฺธิยาทีหิ จาติ จ-สทฺโท สมุจฺจยฏฺโฐ อฏฺฐานปฺปยุตฺโต, ตสฺมา อกมฺปิยฏฺเฐน จ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิรภาเวน จ พลนฺติ เอวํ

จ ศัพท์ว่า อสฺสทฺธิยาทีหิ จ เป็นสมุจจยัฏฐะ เป็นอัฏฐานปยุตตะ, เพราะเหตุนั้น พึงทราบอธิบายในคำนี้อย่างนี้ ธรรมชื่อว่า

คุณธนาวัลย์ ชวางกูร-คุณธนศักดิ์ กระจ่างตา คุณวัฒนา สุขกนิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตพฺโพ.

พละ เพราะอรรถคือไม่พึงหวั่นไหว และเพราะภาวะที่มั่นคงในสัมปยุตธรรมทั้งหลาย.

๘๒๓. พุชฺฌนกสตฺตสฺสาติ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปฏิวิชฺฌนกสตฺตสฺส. โย เหส[๑] โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย สติอาทิธมฺมสามคฺคิยา การณภูตาย[๒] พุชฺฌติ กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฏฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรตีติ โพธีติ วุจฺจติ อริยสาวโก, ตสฺส โพธิสฺส พชฺฌนกสตฺตสฺส องฺคาติ โพชฺฌงฺคา. นิยฺยานิกฏฺเฐนาติ วฏฺฏโต นิสฺสรณฏฺเฐน.

๘๒๓. คำว่า แห่งสัตว์ผู้ตรัสรู้ คือ แห่งสัตว์ผู้แทงตลอดอริยสัจ ๔. จริงอยู่ พระอริยสาวกนั้นใด เรียกว่า โพธิ เพราะมีความหมายว่า ตื่น คือลุกขึ้นจากความหลับคือกิเลสสันดาน หรือเพราะมีความหมายว่าตรัสรู้ คือแทงตลอดอริยสัจ ๔ หรือทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั่นเอง ด้วยธรรมสามัคคีมีสติเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นในขณะแห่งโลกตรมรรคอันเป็นเหตุ ธรรมทั้งหลายอันเป็นองค์แห่งพระอริยสาวกผู้ชื่อว่าโพธินั้น ชื่อว่าแห่งสัตว์ผู้ตรัสรู้ เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าโพชฌงค์. คำว่า ด้วยอรรถคือเป็นนิยานิกะ คือ ด้วยอรรถคือสลัดออกไปจากวัฏฏะ.

๘๒๔. ปุพฺพภาเค นานาจิตฺเตสุ ลพฺภนฺตีติ สมฺพนฺโธ. จุทฺทสวิเธนาติ

๘๒๔. เชื่อมความว่า ปุพฺพภาเค นานาจิตฺเตสุ ลพฺภนฺติ แปลว่า ย่อมได้ในจิต

---

[๑] ฉ. เหโส.

[๒] ฉ. กรณภูตาย.

คุณธนาวัลย์ ชวางกูร-คุณธนศักดิ์ กระจ่างตา คุณวัฒนา สุขกนิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อานาปานอิริยาปถจตุสมฺปชญฺญปฏิกูลมนสิการ- ต่าง ๆ ในบุพภาค. คำว่า ด้วยอาการ ๑๔ ธาตุมนสิการปพฺพานิ, นวสีวถิกปพฺพานิ[๑] คือ ด้วยอาการ ๑๔ อย่างนี้ คือ จาติ เอวํ จุทฺทสวิเธน. กายํ ปริคฺคณฺหโต อานาปานปัพ อิริยาปถปัพ จตุสัมปชัญญปัพ จ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ ลพฺภติ, น ปฏิกูลมนสิการปัพ ธาตุมนสิการปัพ และ เวทนาทโย ปริคฺคณฺหโต. เอโส นโย นวสีวถิกาปัพ. ก็ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เสเสสุปิ. ย่อมได้แก่โยคาวจรผู้กำหนดกาย หาได้แก่ โยคาวจรผู้กำหนดเวทนาเป็นต้นไม่. แม้ใน บทที่เหลือ ก็มีนัยนี้.

"สุขํ เวทนนฺ"ติอาทินาติ วา "สามิสนฺ"ติอาทินาติ วา "นิรามิสนฺ"ติ-อาทินาติ วาติ เอวํ นววิเธน. สราค-สโทสสโมหสงฺขิตฺตมหคฺคตสมาหิตสอุตฺตร-วิมุตฺตปทานํ สปฏิปกฺขานํ วเสน โสฬสวิเธน. นีวรณปาทานกฺขนฺธายตนโพชฺฌงฺคสจฺจปพฺพานํ วเสน ปญฺจวิเธน อิมสฺมึ อตฺตภาเวติ ปจฺจุปฺปนฺเน อตฺตภาเว.

ด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ คือ ด้วยอาการ เป็นต้นว่า "เราเสวยสุขเวทนา" เป็นต้น หรือว่า ด้วยอาการว่า "เราเสวยเวทนา มีอามิส" เป็นต้น หรือว่า ด้วยอาการว่า "เราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส" เป็นต้น. ด้วยอาการ ๑๖ คือ สราคบท บทว่า ด้วย จิตมีราคะ สโทสบท บทว่า ด้วยจิตมีโทสะ สโมหบท บทว่า ด้วยจิตมีโมหะ สังขิตบท บทว่า ด้วยจิตหดหู่ มหัคตบท บทว่า ด้วยจิต เป็นมหัคตะ สมาหิตบท บทว่า ด้วยจิตเป็น

---

[๑] ฉ. นวสิวถิกปพฺพานิ.

คุณธนาวัลย์ ชวางกูร-คุณธนศักดิ์ กระจ่างตา　คุณวัฒนา สุขกนิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมาธิ สอุตรบท บทว่า ด้วยจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า และวิมุตบท บทว่า ด้วยจิตหลุดพ้น พร้อมทั้งบทที่เป็นปฏิปักษ์กัน. ด้วยอาการ ๕ คือ นีวรณบัพ อุปาทานขันธบัพ อายตนบัพ โพชฌงคบัพและสัจจบัพ. คำว่า ในอัตภาพนี้ คือ ในอัตภาพปัจจุบัน.

อนุปฺปนฺนปุพฺพนฺติ อตฺตโน อภูตปุพฺพํ. ปรสฺส อุปฺปนฺนํ อกุสลํ ทิสฺวา ตนฺนิมิตฺตญฺจ วธพนฺธารหาทินฺติ[๑] อธิปฺปาโย. ตสฺสาติ ตาทิสสฺส. ภวติ หิ ตํสทิเสปิ ตพฺโพหาโร ยถา "ตานิเยว โอสถานี"ติ. ตสฺส ปหานายาติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย.

คำว่า ที่ไม่เคยเกิดขึ้น คือ ที่ไม่เคยมีแก่ตน. เห็นอกุศลที่เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น อธิบายว่า และอกุศลกรรมมีโทษที่ควรแก่การฆ่า และการจองจำเป็นต้น ซึ่งมีอกุศลนั้นเป็นเหตุ. บทว่า ตสฺส ความเท่ากับ ตาทิสสฺส แปลว่า อกุศลเช่นนั้น. ก็โวหารเกี่ยวกับศัพท์ ย่อมลงในอรรถแม้เท่ากับ ตำสทิส แปลว่า เช่น-กับเรื่องนั้นก็ได้ เช่นคำว่า "ตานิ เยว โอสถานิ" แปลว่า ยาทั้งหลายเช่นกับยาขนานนั้นนั่นแหละ. แม้ในสองบทว่า ตสฺส ปหานาย นี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

---

[๑] ฉ. วธพนฺธารหาทีนีติ.

คุณสวัสดิ์วงศ์-คุณสารภี ปฏิทัศน์ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ฌานวิปสฺสนา อิโต อญฺญสฺมึ อตฺตภาเว ฌานและวิปัสสนา แม้เคยเกิดขึ้นในอัตภาพ
อุปฺปนฺนปุพฺพาปิ สิยุนฺติ วุตฺตํ "อิมสฺมึ อื่นจากอัตภาพนี้ ก็พึงมี เหตุนั้น ท่านอาจารย์
อตฺตภาเว อนุปฺปนฺนปุพฺพนฺ"ติ, ฉนฺทิทฺธิปาท- จึงกล่าวว่า "ที่ไม่เคยเกิดขึ้นในอัตภาพนี้"
สมฺมาวาจานฺเยว คหณํ. เตสุ วุตฺเตสุ ดังนี้, ท่านถือเอาฉันทิทธิบาท และสัมมา-
เสสิทฺธิปาทเสสวิรติโย อตฺถโต วุตฺตาว วาจานั่นเอง. เมื่อกล่าวถึงอิทธิบาทเหล่า
โหนฺตีติ ลกฺขณหารวเสน อยมตฺโถ นั้นแล้ว ก็ย่อมเป็นอันกล่าวถึงอิทธิบาท
เวทิตพฺโพ. เอวํ นานาจิตฺเตสุ ลพฺภนฺติ ที่เหลือ และวิรัติที่เหลือ โดยใจความทีเดียว
ปุพฺพภาเค เอเต สติปฏฺฐานสมฺมปฺปธาน- เพราะเหตุนั้น พึงทราบเนื้อความนี้เกี่ยวกับ
อิทฺธิปาทา. ลักษณโวหาร. สติปัฏฐาน สัมมัปธาน และ
อิทธิบาทเหล่านี้ในบุพภาค ย่อมมีได้ในจิต
ต่าง ๆ อย่างนี้.

จตฺตุนฺนํ ญาณานนฺติ จตฺตุนฺนํ อริยมคฺคญาณานํ. คำว่า ญาณ ๔ ได้แก่ญาณในอริยมรรคทั้ง ๔.
กามํ สพฺเพปิ โพธิปกฺขิยธมฺมา มคฺคจิตฺตุป- โพธิปักขิยธรรมทั้งหมด นับเนื่องด้วยจิตตุป-
ปาทปริยาปนฺนาว, ตถาปิ สาติสโย บาทในมรรคทีเดียว โดยแท้แม้ถึงอย่างนั้น
สมฺมปฺปธานพฺยาปาโร มคฺคกฺขเณติ วุตฺตํ กิจแห่งสัมมัปธานที่มีความพิเศษยิ่ง มีอยู่ใน
"ผลกฺขเณ ฐเปตฺวา จตฺตาโร ขณะแห่งมรรค เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
สมฺมปฺปธาเน"ติ. อวเสสา เตตฺตึส จึงกล่าวว่า "ในขณะแห่งผล เว้นสัมมัปธาน
ลพฺภนฺติ, เต จ โข ปริยายโต, น ทั้ง ๔" ดังนี้. โพธิปักขิยธรรม ๓๓ ที่เหลือ
นิปฺปริยายโตติ อธิปฺปาโย. ย่อมมีได้ อธิบายว่า ก็โพธิปักขิยธรรมเหล่า
นั้นแล มีได้โดยอ้อม มิใช่โดยตรง.

คุณสวัสดิ์วงศ์-คุณสารภี ปฏิทัศน์ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๒๕. เสเสสุปีติ[๑] อิทฺธิปาทาทีสุ ปญฺจสุ โกฏฺ‌ฐาเสสุ. ยถา สติวีริเยสุ หาปนํ, "กายานุปสฺสนา"ติอาทิวิภาคทสฺสนวเสน วฑฺฒนํ อตฺถิ, อีทิสํ หาปนวฑฺฒนนตฺถีติ อตฺโถ.

๘๒๕. คำว่า แม้ในส่วนที่เหลือ คือ ในส่วนทั้ง ๕ มีอิทธิบาทเป็นต้น. อธิบายว่า บรรดาสติและวิริยะ การลดโดยสังเขปเข้าว่า "สติปัฏฐานสัมมัปธาน" ดังนี้ การเพิ่มโดยแสดงวิภาคเป็นต้นว่า "กายานุปัสสนา" ดังนี้ มีอยู่ฉันใด การลดและการเพิ่มเช่นนี้ไม่มี.

๘๒๖. อิทานิ สพฺเพสุ เอว ยถารหลพฺภมานวิภาคทสฺสนตฺถํ "อปิจา"ติอาทิ อารทฺธํ. ตตฺถ เตสฺวิติ สตฺตตฺตึสาย โพธิปกฺขิยธมฺเมสุ. ฉธาติ เอกธา เทฺวธา จตุธา ปญฺจธา อฏฺ‌ฐธา นวธาติ เอวํ ฉปฺปกาเรน เต ภวนฺติ.

๘๒๖. บัดนี้ ท่านอาจารย์ได้เริ่มคำว่า "อปิจ" อีกนัยหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น เพื่อจะแสดงวิภาคที่ได้ตามควร ในโพธิปักขิยธรรมทั้งหมดนั่นเอง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตสุ โยค สตฺตตฺตึสาย โพธิปกฺขิยธมฺเมสุ แปลว่า ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ เหล่านั้น. บทว่า ฉธา ความว่า ธรรมเหล่านั้นมี ๖ ประการอย่างนี้ คือธรรมอย่างเดียว ธรรม ๒ อย่าง ธรรม ๔ อย่าง ธรรม ๕ อย่าง ธรรม ๘ อย่าง ธรรม ๙ อย่าง.

---

[๑] ฉ. เสเสสุ ปนาติ.

คุณสวัสดิ์วงศ์-คุณสารภี ปฏิทัศน์ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระศัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฉนฺทาทิปาทาทิวเสนาติ ฉนฺโท ฉนฺทาทิปาทวเสเนว, จิตฺตํ จิตฺตาทิปาทวเสเนว, ปีติปสฺสทฺธิอุเปกฺขา โพชฺฌงฺควเสเนว, สงฺกปฺปาทโย มคฺควเสเนวาติ เอวํ นว เอกวิธาว โหนฺติ.

คำว่า โดยเป็นฉันทาทิบาทเป็นต้น ความว่า ธรรม ๙ อย่าง เป็นธรรมอย่างเดียวอย่างนี้ คือ ฉันทะ ก็เป็นฉันทาทิบาทอย่างเดียว จิตตะ ก็เป็นจิตตาทิบาทอย่างเดียว ปีติ ปัสสัทธิ และอุเบกขา ก็เป็นโพชฌงค์อย่างเดียว ธรรมทั้งหลายมีสังกัปปะเป็นต้น ก็เป็นมรรคอย่างเดียว.

จุทฺทเสว อสมฺภินฺนาติ สติ วีริยํ ฉนฺโท จิตฺตํ ปญฺญา สทฺธา สมาธิ ปีติ ปสฺสทฺธิ อุเปกฺขา สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโวติ อิเม อสมฺภินฺนา ปทนฺตรสมฺเภเทน วินา อคฺคหิตคฺคหเณ คยฺหมานา จุทฺทเสว จ สภาวธมฺมา.

คำว่า ที่ไม่เจือปนกันมี ๑๔ เท่านั้น ความว่า โพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ คือ สติ วิริยะ ฉันทะ จิตตะ ปัญญา สัทธา สมาธิ ปีติ ปัสสัทธิ อุเบกขา สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ไม่เจือปนกัน เป็นสภาวธรรม ๑๔ เท่านั้น ที่ท่านถือเอาธรรมที่มิได้ถือเอา เว้นจากความเจือปนกับบทอื่น.

จุทฺทสาติ จ อุกฺกฏฺสปริจฺเฉเทน วุตฺตํ. ตญฺจ โข ปฐมชฺฌานิกมคฺคจิตฺตุปฺปาทวเสน, ทุติยชฺฌานิเก ปน สมฺมาสงฺกปฺปาภาวโต เตรส, ตติยจตุตฺถปญฺจมชฺฌานิเกสุ

ก็คำว่า ๑๔ ท่านกล่าวโดยกำหนดอย่างสูง. ก็คำนั้นแล เกี่ยวกับมรรคจิตตุปบาทที่ประกอบด้วยปฐมฌาน, ส่วนในมรรคจิตตุปบาทที่ประกอบด้วยทุติยฌาน มีโพธิปักขิยธรรม ๑๓

คุณสวัสดิ์วงศ์-คุณสารภี ปฏิทัศน์ และบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปีติสมฺโพชฺฌงฺคาภาวโต ทฺวาทส โหนฺติ. "สตฺตตฺตึส ปเภทโต"ติ อิทมฺปิ อุกฺกสวเสเนว วุตฺตํ, อวกสฺโต ปน วุตฺตนเยน เอกสฺมึ ขเณ ฉตฺตึส, ปญฺจตฺตึส โหนฺติ, จตุนฺนํ อธิปตีนํ เอกชฺฌํ อนุปฺปชฺชนโต เอกสฺมึ ขเณ เอกสฺเสว อิทฺธิปาทสฺส สมฺภโวติ ทฺวตฺตึส จ โหนฺตีติ เวทิตพฺพํ.

เพราะไม่มีสัมมาสังกัปปะ ในมรรคจิตตุป- บาทที่ประกอบด้วยตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจมฌาน มีโพธิปักขิยธรรม ๑๒ เพราะไม่มีปีติสัมโพชฌงค์. แม้คำว่า "โดยประเภทมี ๓๗" นี้ ท่านก็กล่าวไว้โดยกำหนดอย่างสูงเหมือนกัน, แต่โดยกำหนดอย่างต่ำ พึงทราบว่า โพธิปักขิยธรรมมี ๓๖ และ ๓๕ ในขณะหนึ่งตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว และมี ๓๒ เพราะอิทธิบาทข้อเดียวเท่านั้น มีในขณะเดียว เพราะอธิบดีทั้ง ๔ ไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน.

สตฺตตฺตึส ปเภทโต กถนฺติ อาห "สกิจฺจนิปฺผาทนโต"ติอาทิ, เอกจฺจสฺส สภาวโต เอกสฺสาปิ อตฺตโน อานุภาวานุรูปกายานุปสฺสนาทิตทฺกิจฺจสาธนโตติ อตฺโถ. สรูเปน จ วุตฺติโตติ อเภทสฺส จิตฺตทฺธิปาทาทิกสฺส สรูเปเนว ปวตฺตนโต จ.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "โดยทำกิจของตนให้สำเร็จ" ดังนี้เป็นต้น อธิบายว่า โดยทำกิจนั้น ๆ มีกายานุปัสสนาเป็นต้น อันสมควรแก่อานุภาพของตน แม้แห่งโพธิปักขิยธรรมข้อหนึ่ง ให้สำเร็จตามสภาวะของโพธิปักขิยธรรมบางอย่างดังนี้ เพื่อจะเลี่ยงเสียซึ่งคำถามว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ว่าโดยประเภทเป็นอย่างไร. คำว่า และโดย

คุณกิตติ สุวรรณธาดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอตฺถาติ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยํ. กสฺมา ปน โพธิปกฺขิเยสุ ญานโกฏฺฐาโส น คหิโต, นนุ ญานรหิโต อริยมคฺโค นตฺถีติ ? สจฺจํ นตฺถิ, ตโต เอว น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ "โพธิปกฺขิเยสุ ญานํ น คหิตนฺ"ติ ลกฺขณูปนิชฺฌานลกฺขณสฺส ญานสฺส มคฺคคฺคหเณเนว คหิตตฺตา. ตํ หิ สนฺธาย "ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ญานํ ภาเวตี"ติอาทิ[1] วุตฺตํ. อารมฺมณูปนิชฺฌานลกฺขณสฺส ปเนตฺถ สมฺภโว เอว นตฺถิ.

บทว่า เอตฺถ โยค ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยํ แปลว่า ในญาณทัสสนวิสุทธินี้. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย ท่านจึงมิได้ถือเอา ส่วนแห่งฌานไว้ด้วย อริยมรรคเว้นจากฌานไม่มี มิใช่หรือ ? ตอบ ว่าจริง ไม่มี, ก็เพราะเหตุนั้นแหละ ข้อนี้จึง ไม่ควรเห็นอย่างนี้ว่า "ในโพธิปักขิยธรรม ทั้งหลาย ท่านมิได้ถือเอาฌานไว้" เพราะ ฌานที่มีลักษณะเข้าไปเพ่งลักษณะ ท่านถือ เอาด้วยศัพท์ว่ามรรคนั่นเอง. ก็ทรงหมาย เอาคำนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "ภิกษุย่อม เจริญฌานที่เป็นโลกุตระ ในสมัยใด" ดังนี้. ก็ในที่นี้ ความเกิดขึ้นแห่งฌานที่มีลักษณะเข้า ไปเพ่งอารมณ์นั่นเทียวไม่มี.

---

[1] อภิ. สํ. ๓๔/๘๓.

คุณกิตติ　สุวรรณธาดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อปโร นโย : กสฺมา ปน โพธิปกฺขิเยสุ อีกนัยหนึ่ง : หากจะมีคำถามว่า ก็เพราะ ฌานโกฏฺฐาโส น คหิโต, นนุ ฌานรหิโต เหตุไร ท่านจึงมิได้ถือเอาส่วนแห่งฌานไว้ อริยมคฺโค นตฺถิ, น จ ตำ ปฏิปทา วิย ในโพธิปักขิยธรรม อริยมรรคเว้นจากฌาน เอกนฺตปุพฺพภาคิยำ, นาปิ เอกจฺจปฏิสมฺภิทา ไม่มี มิใช่หรือ, อนึ่ง ฌานนั้นเป็นไปในส่วน วิย มคฺคนิสฺสนฺโท, อถ โข มคฺคจิตฺตุปฺปาท- เบื้องต้นส่วนเดียวเหมือนกับปฏิปทาก็หามิได้ ปริยาปนฺโน, ยโต "โลกุตฺตรำ ฌานำ ทั้งส่วนแห่งฌานจะเป็นผลแห่งมรรค เหมือน ภาเวตี"ติ[1] วุตฺตำ, มคฺคมคฺคปริวารธมฺมา อย่างปฏิสัมภิทาบางอย่างก็หามิได้, โดยที่ จ โพธิปกฺขิยธมฺมาติ ? วุจฺจเต : ยำ ตาว แท้ ส่วนแห่งฌาน นับเนื่องด้วยมรรคจิตตุป- วุตฺตำ "ฌานรหิโต อริยมคฺโค นตฺถี"ติ, บาท เพราะพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ตตถ น อริยมคฺคสมฺปโยคมตฺเตน ฌานสฺส "ภิกษุย่อมเจริญฌานที่เป็นโลกุตระ" ดังนี้ โพธิปกฺขิยตา ลพฺภติ อติปฺปสงฺคโต. และธรรมคือมรรค และที่เป็นบริวารของ อาหาราทีนมฺปิ หิ โพธิปกฺขิยตา มรรค จัดเป็นโพธิปักขิยธรรม ดังนี้? ข้อนี้ อาปชฺเชยฺยาติ. เอเตน มคฺคจิตฺตุปฺปาท- ขอเฉลยดังนี้ : คำใดที่ท่านกล่าวไว้ก่อนว่า ปริยาปนฺนตา โพธิปกฺขิยภาวสฺส อการณฺติ "อริยมรรค เว้นจากฌานไม่มี" ดังนี้, ใน ทสฺสิตำ โหติ. คำนั้น ย่อมไม่ได้ความที่ฌานเป็นโพธิปักขิย- ธรรม โดยเพียงการประกอบด้วยอริยมรรค เพราะความเกี่ยวข้องกันอย่างยิ่ง. เพราะ แม้ความที่ธรรมทั้งหลายมีอาหารเป็นต้น ก็

---

[1] อภิ. สำ. ๓๔/๘๓.

คุณกิตติ สุวรรณธาดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จะต้องเป็นโพธิปักขิยธรรม. ด้วยคำนี้ ย่อมเป็นอันแสดงว่า ความนับเนื่องด้วยมรรคจิตตุปบาท มิใช่เหตุแห่งความเป็นโพธิปักขิยธรรม.

ยำ ปน วุตฺตำ "มคฺคมคฺคปริวารธมฺมา จ โพธิปกฺขิยา"ติ, ตตฺถ ปริวารตฺโถ กึ สหปฺปวตฺติอตฺโถ, อุทาหุ ปริกฺขารตฺโถติ ? ยทิ ปุริโม ปกฺโข, โส ปเคว นิลฺโลปิโต[1]. อถ ทุติโย, อิทำ วิจาเรตพฺพำ. กถำ ปวตฺตมานำ ฌานำ มคฺคสฺส ปริกฺขาโร ? ยทิ สหชาตาทิปจฺจยภาเวน, เอวำ สติ ผสฺสาทีนมฺปิ มคฺคปริกฺขารตา อาปชฺชติ. อถ ปฏิปกฺขวิทฺธำสเนน, น สพฺเพ ฌานธมฺมา ปฏิปกฺขวิทฺธำสนสมตฺถา. น หิ วิจาโร, เวทนา จ กสฺสจิ สงฺกิเลสธมฺมสฺส อุชุปฏิปกฺขภาเวน ปวตฺตนฺติ.

ส่วนคำใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า "และธรรมคือมรรค และที่เป็นบริวารของมรรค จัดเป็นโพธิปักขิยธรรม" ดังนี้ ในคำนั้น ถามว่า ความหมายของคำว่า บริวาร มีความหมายว่าเป็นไปร่วมกัน หรือมีความหมายว่า ปรุงแต่ง ? ถ้าเป็นฝ่ายแรก ฝ่ายแรกนั้น ก็หมดเรื่องที่พูดก่อน ถ้าเป็นฝ่ายที่สอง ข้อนี้ ควรพิจารณา. ฌานที่เป็นไปอย่างไร จึงปรุงแต่งมรรค. ถ้าเป็นไปโดยความเป็นปัจจัย มีสหชาตปัจจัยเป็นต้น เมื่อเป็นอย่างนี้ แม้ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น ก็ต้องเป็นเครื่องปรุงแต่งมรรคด้วย. ถ้าเป็นไปโดยความกำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ ธรรมคือฌานทั้งหมด สามารถ

---

[1] ฉ. นิลฺโลจิโต.

คุณกิตติ สุวรรณธาดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ในอันกำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ ก็หามิได้. เพราะวิจารและเวทนา ก็ย่อมเป็นไปโดยความเป็นปฏิปักษ์ตรงต่อสังกิเลสธรรมบางอย่าง ก็หามิได้.

ยํ ปน เปฏเก "สุขมุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส, วิจาโร วิจิกิจฺฉาย ปฏิปกฺโข"ติ วุตฺตํ, ตํ ปริยาเยน วุตฺตํ, น หิ สุขํ สยํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปฏิปกฺโข, ปฏิปกฺขสฺส ปน สมาธิสฺส ปจฺจยตาย ปฏิปกฺโข. น จ วิจาโร ปญฺญา วิย, อธิโมกฺโข วิย วา วิจิกิจฺฉาย ปฏิปกฺโข, ปฏิปกฺขสฺส ปฏิรูปตาย ปน ปฏิปกฺโข วุตฺโต.

อนึ่ง คำใดที่ท่านพระมหากัจจายนะกล่าวไว้ในคัมภีร์เปฏโกปเทส ว่า "สุข เป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจะ และกุกกุจจะ วิจาร เป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจฉา" ดังนี้ คำนั้น ท่านก็กล่าวไว้โดยอ้อม. เพราะว่า สุขเป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจะกุกกุจจะเอง ก็หามิได้ แต่เป็นปฏิปักษ์ โดยความที่เป็นปัจจัยต่อสมาธิที่เป็นปฏิปักษ์กัน. และวิจาร เป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจฉา เหมือนอย่างปัญญา หรือเหมือนอย่างอธิโมกข์ ก็หามิได้ แต่ท่านกล่าวว่าเป็นปฏิปักษ์ เพราะความเป็นธรรมสมควรแก่ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กัน.

ตถา ปีติปิ น พฺยาปาทสฺส อโทโส วิย อุชุปฏิปกฺโข, อโทสสมฺปโยคโต ปน ปฏิปกฺโข วุตฺโต. เตน วุตฺตํ "ตำ

แม้ปีติก็เช่นเดียวกัน หาเป็นปฏิปักษ์ตรงต่อพยาบาทเหมือนอย่างอโทสะไม่ แต่ท่านกล่าวว่าเป็นปฏิปักษ์ เพราะประกอบด้วย

ปริยาเยน วุตฺตนฺ"ติ. วิตกฺกสมาธโย เอว ปน ฌานธมฺเมสุ อุชุกํ ปฏิปกฺขวิทฺธํสน-สมตฺถาติ ปฏิปกฺขวิทฺธํสนสมตฺถสฺส ปริปุณฺณสฺส ฌานโกฏฺฐาสสฺส อภาวโต น จ อสฺส โพธิปกฺขิเยสุ สงฺคโห กโต.

อโทสะ. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "คำนั้น ท่านกล่าวไว้โดยอ้อม". อนึ่ง วิตกและสมาธินั่นเอง สามารถจะกำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ ตรงในธรรมคือฌานทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงไม่กระทำการสงเคราะห์ฌานนั้นไว้ในโพธิปักขิยธรรม เพราะไม่มีส่วนแห่งฌานที่บริบูรณ์ ที่สามารถจะกำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ได้.

ยสฺมา ปน สมฺมาสงฺกปฺโป, สมฺมาสมาธิ จ มคฺคปริยาปนฺนา ฌานธมฺมา, ตสฺมา เต สนฺธาย ตสฺมฺปยุตฺตตาย วา อิตเรปิ คเหตฺวา ปริยาเยน วุตฺตํ ปาฬิยํ "ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกนฺ"ติอาทิ[๑]

ก็เพราะสัมมาสังกัปปะ และสัมมาสมาธิเป็นธรรมคือฌาน อันนับเนื่องอยู่ในมรรคฉะนั้น จึงทรงหมายเอาสัมมาสังกัปปะและสัมมาสมาธิเหล่านั้น หรือเพราะความที่เป็นธรรมสัมปยุตด้วยสัมมาสังกัปปะ และสัมมา-สมาธินั้น จึงได้ทรงถือเอาแม้ธรรมนอกนี้ตรัสโดยอ้อมในพระบาลี เป็นต้นว่า "ในสมัยใด ภิกษุเจริญฌานอันเป็นโลกุตระนำออกจากสังสารวัฏ" ดังนี้.

---

[๑] อภิ. สํ. ๓๔/๘๓.

วุฏฐานพลสมาโยคกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว่าด้วยวุฏฐานะและพลสมาโยค

๘๒๗. วุฏฺฐานนฺ นิมิตฺตโต, ปวตฺตโต จ วุฏฺฐานนฺ. พลสมาโยโค สมถวิปสฺสนา-พเลหิ สมฺปยุตฺตตา. ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ทุกฺขาทีสุ วิเสสทสฺสนฏฺเฐน มคฺคปญฺญาปิ วิปสฺสนาติ วุจฺจตีติ "โลกิยวิปสฺสนา"ติ[๑] วิเสเสตฺวา วุตฺตนฺ.

เตเนวาห "วุฏฺฐานฏฺเฐน สมถวิปสฺสนำ ยุคนทฺธนฺ ภาเวตี"ติ. นิมิตฺตารมฺมณตฺตา เนว นิมิตฺตา วุฏฺฐาติ, ปวตฺติ ฯเปฯ ฉิทฺทนโต[๒] น ปวตฺตา วุฏฺฐาตีติ โยชนา.

๘๒๗. วุฏฐานะ ได้แก่ การออกจากนิมิตและปวัตตะ. พลสมาโยค ได้แก่ ความประกอบด้วยสมถพละและวิปัสสนาพละ. แม้มรรคปัญญา ท่านก็เรียกว่าวิปัสสนา เพราะอรรถว่า เห็นโดยวิเศษในอริยสัจมีทุกข์เป็นต้น ด้วยอำนาจความตรัสรู้ ด้วยการกำหนดรู้เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวให้ต่างไปว่า "โลกิยวิปัสสนา".

ด้วยเหตุนั้นแหละ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร จึงกล่าวว่า "ภิกษุเจริญสมถวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอรรถ คือ ความออก" ดังนี้. มีคำประกอบว่า ยังไม่ออกจากนิมิต เพราะยังมีนิมิตเป็นอารมณ์ ยังไม่ออกจากปวัตตะ เพราะยังตัดไม่ได้เด็ดขาดซึ่งสมทัยอันเป็นเหตุแห่งปวัตตะ.

---

[๑] ขุ. ป. ๓๑/๔๔๑. [๒] ฉ. ฉินฺทนโต.

ตตฺถ นิมิตฺตโต วุฏฺฐานํ สงฺขารนิมิตฺตํ นิสฺสชฺชิตฺวา นิพฺพานารมฺมณกรณํ. ปวตฺตโต อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนโต.[๑] เตนาห "สมุทยสฺส อสมุจฉินฺนโต ปวตฺตา น วุฏฺฐาตี"ติ.

ในความออก ๒ อย่างนั้น ความออกจากนิมิต ได้แก่ ความปล่อยนิมิต คือ สังขาร แล้วกระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์. ความออกจากปวัตตะ ได้แก่ ความยังปวัตตะอันเป็นวิบากต่อไป ให้ถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ด้วยการดับเหตุ. ด้วยเหตุนั้นท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ยังไม่ออกจากปวัตตะ เพราะยังตัดไม่ได้เด็ดขาด ซึ่งสมุทัย" ดังนี้.

ทุภโตติ อุภโต, ท-การาคมํ กตฺวา เอวํ วุตฺตํ. ทุภาติ วา ปทนฺตรเมเวตํ อุภยสทฺเทน สมานตฺถํ. ทสฺสนฏฺเฐนาติ ปริญฺญาภิสมยาทิลกฺขเณน จตุสจฺจทสฺสนฏฺเฐน.

บทว่า ทุภโต ความเท่ากับ อุภโต, ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ เพราะลง ท อาคม. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ทุภ นี้ เป็นบทพิเศษมีเนื้อความเท่ากับอุภยศัพท์. คำว่า โดยอรรถคือความเห็น ได้แก่ โดยอรรถคือความเห็นอริยสัจ ๔ ซึ่งมีความตรัสรู้ด้วยความกำหนดรู้เป็นต้น เป็นลักษณะ.

---

๑. ม. อนุปฺปวตฺติธมฺมตาปาทนโต.

พระครูกัลยาณวิสุทธิคุณ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มิจฺฉาทิฏฺฐิยาติ ทฺวาสฏฺฐิปฺปเภทายปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา. ตทนุวตฺตกกิเลเสหีติ อปายคมนียตาย ตสฺสา มิจฺฉาทิฏฺฐิยา อนุวตฺตเกหิ วิจิกิจฺฉาทิกฺกิเลเสหิ. ขนฺเธหีติ เอตฺถาปิ ตทนุวตฺตกสทฺโท อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺโพ. เต จ มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทิปจฺจยา อุปฺปชฺชนารหา เวทิตพฺพา.

คำว่า จากมิจฉาทิฐิ คือ จากมิจฉาทิฐิทั้ง ๖๒ ประเภท. บทว่า ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฐินั้น คือจากกิเลสมีวิจิกิจฉาเป็นต้นทั้งหลาย ที่เป็นไปตามมิจฉาทิฐินั้น เพราะความเป็นกิเลสที่จะพึงถึงอบาย. แม้ในบทว่า ขนฺเธหิ ก็พึงนำเอา ตทนุวตฺตกศัพท์มาเชื่อมด้วย. ก็พึงทราบขันธ์เหล่านั้นที่ควรเกิดขึ้นได้ เพราะมีมิจฉาทิฐิเป็นต้นเป็นปัจจัย.

มิจฺฉาสงฺกปฺปาติอาทีสุปิ ตทนุวตฺตกกิเลเสหิ จ ขนฺเธหิ จ วุฏฺฐาติ. พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาตีติ ปาฬิ สงฺขิตฺตา. ยถา มิจฺฉาทิฏฺฐิมิจฺฉาสงฺกปฺปา, เอวํ มิจฺฉาวาจาทโยปิ อปายคมนียาเอว เวทิตพฺพา. มิจฺฉาวาจากมฺมนฺตาชีวา เจตนาสภาวา. มิจฺฉาสติ ตถาปวตฺตา จตฺตาโร ขนฺธา. อุปริมคฺคตฺตเย สมฺมาทิฏฺฐิ ตทุตฺตมคฺควชฺฌา มานโต วุฏฺฐาติ. โส หิ "อหมสฺมี"ติ. ปวตฺติยา ทิฏฺฐิฏฺฐานิโย, มิจฺฉามคฺคโต

แม้ในคำว่า จากมิจฉาสังกัปปะ เป็นต้น ก็มีความว่า ย่อมออกจากกิเลสทั้งหลายที่เป็นไปตามมิจฉาสังกัปปะนั้น และจากขันธ์ทั้งหลายที่เป็นไปตามมิจฉาสังกัปปะนั้น. พระบาลีว่า พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ และย่อมออกจากนิมิตทั้งปวงในภายนอกดังนี้ท่านย่อไว้. มิจฉาทิฐิ และมิจฉาสังกัปปะเป็นฉันใด แม้มิจฉาวาจาเป็นต้น ก็พึงทราบว่าเป็นเหตุยังสัตว์ให้ถึงอบาย นั่นเทียวเหมือนฉันนั้น. มิจฉาวาจา

พ.อ.บรรยง พานิชศุภผล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปเนตฺถ วุฏฺฐานํ อนุทฺธริตฺวา ตตฺถมคฺค- มิจฉากัมมันตะ และมิจฉาอาชีวะ มีเจตนา
วชฺฌสโยชนานุสเยเหว วุฏฺฐานํ อุทฺธฏฺ. เป็นสภาพ. มิจฉาสติ ได้แก่ขันธ์ ๔ ที่เป็นไป
อย่างนั้น. สัมมาทิฏฐิในมรรคทั้ง ๓ เบื้องบน
ย่อมออกจากมานะที่มรรคนั้น ๆ จะพึงฆ่า.
ด้วยว่า มานะนั้น ตั้งอยู่ในฐานของทิฏฐิ
เพราะความเป็นไปว่า "อหมสฺมิ" เราเป็น
นั่น ดังนี้, ก็ในที่นี้ ท่านมิได้ยกการออก
จากมิจฉามรรค ยกการออกจากสังโยชน์
และอนุสัยที่มรรคนั้น ๆ จะพึงประหาณ
เท่านั้น.

อณุสหคตาติ[๑] อณฺหาวํ คตา ปตฺตา, บทว่า อณุสหคตา ความว่า ที่ถึงแล้ว
ปตนุภูตาติ[๒] อตฺโถ. คือไปแล้วสู่ความเป็นธรรมชาติน้อย อธิบาย
ว่า เป็นของละเอียด.

๘๒๘. เอวํ วุฏฺฐานํ ทสฺเสตฺวา ๘๒๘. ท่านอาจารย์ ครั้นแสดง
อิทานิ พลสมาโยคํ ทสฺเสตุ "โลกิยา- วุฏฐานะความออกอย่างนี้แล้ว บัดนี้ประสงค์
นญฺจา"ติอาทิ วุตฺตํ. สมถพลํ อธิกํ โหติ จะแสดงพลสมาโยค จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า

---

[๑] ม. อนุสหคตา.
[๒] ฉ. ตนุภูตาติ.

พ.อ.บรรยง พานิชศุภผล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมาธิภาวนาภาวโต. วิปสฺสนาพลํ อธิกํ "โลกิยานญฺจ" ดังนี้ สมถพละ ชื่อว่า ย่อมโหติ ญาณุตฺตรตฺตา วิปสฺสนาภาวนาย. มีกำลังยิ่ง เพราะเป็นการบำเพ็ญสมาธิ. วิปัสสนาพละ ชื่อว่า ย่อมมีกำลังยิ่ง เพราะความที่ความบำเพ็ญวิปัสสนา มีญาณเป็นยอดเยี่ยม.

สมานภาเวน ยุเค นทฺธา พทฺธา วิย โหนฺตีติ ยุคนทฺธา. เตนาห "อญฺญมญฺญํ อนติวตฺตนฏฺเฐนา"ติ, กิจฺจโต อนูนาธิกภาเวนาติ อตฺโถ. ตโต เอว สมาโยโคติ สมปริจฺเฉทโยโคติ อตฺโถ. ธรรมเหล่านั้น ย่อมเป็นเหมือนเข้ากัน คือ ผูกกันเป็นคู่ ด้วยภาวะที่เสมอกัน เหตุนั้นจึงชื่อว่า ยุคนทฺธา เข้าคู่กัน. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์ จึงกล่าวว่า "เพราะอรรถว่า ไม่เป็นไปเกินกันและกัน", อธิบายว่า เพราะภาวะที่ไม่หย่อนไม่ยิ่ง โดยกิจ. เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ จึงชื่อว่า สมาโยค ซึ่งมีความหมายว่า ประกอบกันโดยกำหนดสม่ำเสมอ.

สมาธิปฏิปกฺขทสฺสนตฺถํ "อุทฺธจฺจสหคตกิเลเสหี"ติ วุตฺตํ, อุทฺธจฺจปฺปธาเนหิ กิเลเสหีติ อธิปฺปาโย. อวิกฺเขโป สมาธีติ สมุจฺฉินฺทเนน วิกฺเขปสฺส อุชุปฏิปกฺขภูโต สมาธิ. นิโรธโคจโรติ นิพฺพานารมฺมโณ. เพื่อจะแสดงธรรม อันเป็นปฏิปักษ์ต่อสมาธิ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "จากกิเลสที่สหรคตกับอุทธัจจะทั้งหลาย", อธิบายว่า จากกิเลสทั้งหลาย อันมีอุทธัจจะเป็นประธาน. คำว่า สมาธิคือความไม่ฟุ้งซ่าน ได้แก่

พ.อ.บรรยง พานิชศุภผล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุฏฺฐานฏฺเฐนาติ วุฏฺฐานภาเวน[๑] นิมิตฺตโต, ปวตฺตโต จ วุฏฺฐหนวเสน.[๒] เอกรสาติ สมานกิจฺจา.

สมาธิ อันเป็นปฏิปักษ์ตรงต่อความฟุ้งซ่าน เพราะตัดได้เด็ดขาด. คำว่า มีนิโรธเป็นโคจร คือ มีนิพพานเป็นอารมณ์. คำว่า โดยความหมายว่าออก คือ โดยอำนาจที่ออกจากนิมิตและจากปวัตตะ โดยภาวะที่ออกไป. คำว่า มีรสเป็นอันเดียวกัน คือ มีกิจเสมอกัน.

ปหาตพฺพธมฺมปหานกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว่าด้วยการละปหาตัพพธรรม

๘๒๙. เย ธมฺมาติ เย สงฺกิเลสธมฺมา. สโยชนาทีสุ สโยชนฏฺเฐน พนฺธนฏฺเฐน สโยชนานิ, วิพาธนฏฺเฐน, อุปตาปนฏฺเฐน วา กิเลสา, มิจฺฉาสภาวาติ มิจฺฉตฺตา, โลเก ธมฺมา โลกปริยาปนฺนา ธมฺมาติ โลกธมฺมา,

๘๒๙. คำว่า ธรรมเหล่าใด ได้แก่ ธรรมคือสังกิเลสเหล่าใด. บรรดาธรรมทั้งหลายมีสังโยชน์เป็นต้น ธรรมทั้งหลายชื่อว่า สังโยชน์ เพราะอรรถว่า ประกอบไว้ คือ เพราะอรรถว่า ผูกไว้, ชื่อว่า กิเลส เพราะอรรถว่า เบียดเบียน หรือ เพราะ

---

๑ ฉ. วุฏฺฐานกภาเวน.
๒ ฉ. วุฏฺฐหมานวเสน.

พ.อ.บรรยง พานิชศุภผล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ม.ท.๔-๒

อรรถว่า ทำให้เดือดร้อน, ชื่อว่า มิจฉัตตะ เพราะอรรถว่า เป็นสภาวะผิด, ชื่อว่า โลกธรรม เพราะอรรถว่า ธรรมในโลก คือ ธรรมที่นับเนื่องด้วยโลก

มจฺเฉรสฺส ภาโว, กมฺมํ วาติ มจฺฉริยํ, วิปรีตฏฺเฐน วิปลฺลาสา, คณฺหนฏฺเฐน คณฺหา,[๑] อยุตฺตา คติ[๒] อคติ, อาสวนฺตีติ อาสวา, โอหนนฺตีติ โอฆา, โยชนฏฺเฐน โยคา, นีวรนฺตีติ นีวรณานิ, ธมฺมสภาวํ อติกฺกมฺม ปรโต อามสนฺตีติ ปรามาสา,

ชื่อว่ามัจฉริยะ เพราะอรรถว่า ภาวะ หรือกรรมของคนตระหนี่. ชื่อว่าวิปัลลาส เพราะอรรถว่า วิปริต, ชื่อว่าคัณฐะ เพราะอรรถว่า ร้อยรัด, การดำเนินที่ไม่สมควร ชื่อว่าอคติ, ชื่อว่าอาสวะ เพราะอรรถว่า ไหลไปทั่ว, ชื่อว่า โอฆะ เพราะอรรถว่า ท่วมทับ, ชื่อว่า โยคะ เพราะอรรถว่า ประกอบไว้, ชื่อว่า นิวรณ์ เพราะอรรถว่า กางกั้น, ชื่อว่า ปรามาส เพราะอรรถว่า ก้าวล่วงสภาวะแห่งธรรม แล้วยึดเอาอย่างผิด ๆ

ภุสํ อาทิยนฺตีติ อุปาทานานิ, อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุ อนุ เสนฺตีติ อนุสยา,

ชื่อว่าอุปาทาน เพราะอรรถว่า ถืออย่างมั่น, ชื่อว่าอนุสัย เพราะอรรถว่า นอนเนื่อง

---

๑ ฉ. คนฺถา.

๒ ฉ. คตีติ.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

มลีนภาวกรณฺเจน มลา, อกุสลกมฺมานิ อยู่ในสันดานด้วยภาวะที่ยังละไม่ได้, ชื่อว่า จ ตานิ สุคติทุคฺคตีนํ, ตตฺถ มละ เพราะอรรถว่า กระทำภาวะที่หม่น-นิพฺพตฺตนกสุขทุกฺขานญฺจ ปถานิ[1] จาติ หมอง, อกุศลกรรมเหล่านั้น เป็นทางแห่ง อกุสลกมฺมปถา, จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ เอตฺถาติ สุคติและทุคติ และแห่งสุขและทุกข์อันบังเกิด จิตฺตุปฺปาโท, จิตฺตเจตสิกราสิ, อกุสโล ในสุคติและทุคตินั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า อกุศล-จ โส จิตฺตุปฺปาโท จาติ อกุสลจิตฺตุปฺปาโทติ กรรมบถ, จิตย่อมเกิดขึ้นในสภาวะนี้ เหตุ อกุสลสทฺทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ. นั้น สภาวะนี้ ชื่อว่า จิตตุปบาท ได้แก่ กอง แห่งจิตและเจตสิก, พึงนำเอาอกุศลศัพท์ มาเชื่อมเข้าว่า จิตตุปบาทนั้นด้วย เป็น อกุศลด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า อกุศลจิตตุปบาท.

ขนฺเธหิ ขนฺธานนฺติ อิธโลกกฺขนฺเธหิ คำว่า ขันธ์ทั้งหลายไว้กับขันธ์ทั้ง-ปรโลกกฺขนฺธานํ. ยาวญฺหิ เตติ เต หลาย คือ ขันธ์ในปรโลกทั้งหลายไว้กับขันธ์ รูปราคาทโย ยาว ปวตฺตนฺติ น ในอิธโลกทั้งหลาย. คำว่า จริงอยู่ ธรรม สมุจฺฉิชฺชนฺติ ตาว เอเตสุ ขนฺธผลทุกฺขานํ มีรูปราคะเป็นต้นนั้น ยังมีอยู่ตราบใด ความ อนุปรโม อวิจฺเฉโทติ. ว่า ธรรมมีรูปราคะเป็นต้นนั้น ยังเป็นไป คือ ยังไม่ขาดสูญตราบใด ขันธ์ผลและทุกข์ เหล่านี้ ก็ยังไม่ขาด คือ ไม่ขาดตอน ตราบนั้น.

---

[1] ฉ. ปถา.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ชื่วกิม แซ่จัง

วิสุทธมรรคมหาฎีกา ป.ท.๔-๒๔

เอเตน เตสं สโยชนตฺถं วิภาเวติ. ด้วยคำนี้ ท่านอาจารย์ย่อมทำความหมายว่า อุทฺธนฺติ รูปารูปภเวสุ, ตตียมคฺคุปฺปตฺติยา ผูกไว้ ของธรรมมีรูปราคะเป็นต้นเหล่านั้น วา อุทฺธं. อุทฺธं ภชนฺตีติ อุทฺธภาคา, ให้แจ่มแจ้ง. คำว่า ในเบื้องสูง ได้แก่ ใน รูปารูปภวา, เตสं อวิจฺเฉทเหตุตาย ทิ ตานิ อุทฺธมฺภาคิยานิ. รูปภพและอรูปภพ หรือในเบื้องสูงแห่งการเกิดขึ้นของมรรคที่ ๓. รูปภพและอรูปภพชื่อว่าอุทธังภาคะ เพราะอรรถว่า สมาคมอยู่ในเบื้องสูง, ก็สังโยชน์เหล่านั้น ชื่อว่า อุทธัมภาคิยะ เพราะความเป็นเหตุแห่งความไม่ขาดแห่งรูปภพและอรูปภพเหล่านั้น.

กิลิสฺสนฺติ, กิเลเสนฺติ จาติ ทุวิธมฺปิ อตฺถं ทสฺเสนฺโต "สยं สงฺกิลิฏฺฐตฺตา"ติ-อาทิมาห. ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงอรรถทั้ง ๒ อย่าง คือ ย่อมเศร้าหมองเอง และย่อมทำสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้เศร้าหมอง จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "เพราะตัวมันเองก็เศร้าหมอง" ดังนี้.

มิจฺฉาวิมุตฺติ โมกฺโขติ ปวตฺตมิจฺฉาวิโมกฺโข. อภินิเวสนาทิวเสน มิจฺฉา วิปรีตं น สมฺมาปวตฺตนโต มิจฺฉาญาณं โมโหว. มิจฉาวิมุติ ได้แก่ มิจฉาวิโมกข์ที่เป็นไปว่า "โมกษะมีอยู่ที่จอมโลกเป็นต้น". ชื่อว่า มิจฉาญาณะ เพราะเป็นไปผิด คือ วิปริต ไม่ถูกต้อง ด้วยอำนาจความยึดมั่นเป็นต้น ได้แก่ โมหะนั่นเอง.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กซวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซื่วกิม แซ่จัง

โลกปฺปวตฺติยาติ ขนฺธปฺปวตฺติยำ สติ. อนุปรมธมฺมกตฺตาติ ปุญฺญปาปวเสน อปราปรำ อวิจฺฉิชฺชนโต. "ลาภเหตุโก ลาโภ"ติ-อาทินา การณฺปจาเรน[1]

คำว่า เมื่อความเป็นไปแห่งโลก คือ เมื่อความเป็นไปแห่งขันธ์มีอยู่. คำว่า เพราะเป็นธรรมมีไม่ขาดสาย คือ เพราะไม่ขาดสายเนือง ๆ ด้วยอำนาจบุญและบาป. ด้วยโวหารที่กล่าวพาดพิงถึงเหตุโดยนัยเป็นต้นว่า "ลาภเหตุโก ลาโภ" ธรรมมีลาภเป็นเหตุ ชื่อว่าลาภ.

อาวาเส มจฺฉริยำ, อาวาสเหตุกำ วา มจฺฉริยำ อาวาสมจฺฉริยำ.

ความตระหนี่ในอาวาส หรือความตระหนี่มีอาวาสเป็นเหตุ ชื่อว่า อาวาสมัจฉริยะ ตระหนี่อาวาส.

ตโยติ วตฺถุำ อภินฺทิตฺวา วุตฺตำ, ภินฺทิตฺวา ปน วุจฺจมาเน ทฺวาทส โหนฺติ.

คำว่า ๓ ท่านอาจารย์กล่าวไว้โดยไม่แยกวัตถุ, แต่เมื่อแยกกล่าวก็เป็นวิปัลลาส ๑๒.

คณฺฐกรณำ การณภาเวน ปฏิพนฺธตา-กรณำ คณฺฐนนฺติ ตำ รูปกาเยปิ ลพฺภตีติ อาห "นามกายสฺส เจว รูปกายสฺส จา"ติ. ตตฺถ

การกระทำความร้อยรัด ได้แก่ การกระทำภาวะที่เนื่องกัน ด้วยความเป็นเหตุชื่อว่าความร้อยรัด เพราะเหตุนั้น ความ

---

[1] ฉ. การโณปจาเรน.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กซวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

๒๕ วสุทธมรรคมหาฎีกา ป.ท.๔-

พฺยาปาทสฺสาปิ ปวตฺตนโก[๑] คณฺฐนฏฺโฐ ตสฺส ปฏิฆสโยชนภาโว วุตฺโต.

อภิสชฺชนุปนยฺหวเสน เวทิตพฺโพ, ยโต

ร้อยรัดนั้น ย่อมได้แม้ในรูปกาย เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "นามกายและรูปกาย" ดังนี้. ในคำนั้น พึงทราบความหมายว่าร้อยรัด แม้แห่งพยาบาท เพราะเป็นไปด้วยอำนาจความเกาะแน่นและความเข้าไปผูกไว้ เพราะท่านกล่าวความที่พยาบาทนั้นเป็นปฏิฆสังโยชน์.

ฉนฺทโทสโมหภเยหีติ ภยเหตุ. ตญฺหีติ กตฺตพฺพากรณญจ.

ฉนฺทโทสโมห- อกตฺตพฺพกรณํ,

คำว่า เพราะความรัก ความชัง ความหลง และความกลัว ความว่า เพราะมีความรัก ความชัง ความหลง และความกลัวเป็นเหตุ. บทว่า ตญฺหิ โยค อกตฺตพฺพ-กรณ์ กตฺตพฺพากรณญจ แปลว่า จริงอยู่ การทำสิ่งที่ไม่ควรทำ และการไม่ทำสิ่งที่ควรทำ.

สวนาติ ปวตฺตนโต. สวนโตติ กิเลสาสุจิภาเวน วิสฺสนฺทนโต. ปุน สวนโตติ ปสวนโต.

บทว่า สวนา แปลว่า เพราะเป็นไป. บทว่า สวนโต ความว่า เพราะความไหลไป ด้วยภาวะที่ไม่สะอาดคือกิเลส. บทว่า สวนโต อีกศัพท์ ความว่า เพราะประสพ.

---

[๑] ฉ. ปวตฺตนโต.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

อากฑฺฒนฏฺเฐน, ทุรุตฺตรณฏฺเฐน จาติ เอเตน โอฆา วิย โอฆาติ ทสฺเสติ. อารมฺมเณ, ทุกฺเขน จ วิโยคสฺส อปฺปทานสงฺขาเตน โยชนฏฺเฐน โยคาติ ทสฺเสติ, สงฺกิเลสกรณฏฺเฐนาติ อตฺโถ. เตสเยวาติ กามราคาทีนเยว.

ด้วยคำว่า เพราะอรรถคือการคร่า และเพราะอรรถคือข้ามพ้นได้ยาก นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า ธรรมทั้งหลาย เหมือนกับห้วงน้ำ ชื่อว่า โอฆะ. ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า โยคะ เพราะอรรถคือ ประกอบไว้ กล่าวคือ การไม่ให้การพรากไปจากอารมณ์ และจากทุกข์, อธิบายว่า เพราะอรรถคือกระทำความเศร้าหมอง. บทว่า เตสเยว โยค กามราคาทีนเยว แปลว่า แห่งธรรมทั้งหลาย มีกามราคะเป็นต้นเหล่านั้นนั่นแหละ.

เตเยว หิ โสตวเสน วตฺตมานา โสโต วิย โสตปติเต สตฺเต อปายสมุทฺทำ ปาเปนฺติ, สสารสมุทฺทโต จ สีสำ อุกฺขิปิตุ ำ น เทนฺติ, ยถาคหิตญจ อารมฺมณำ วิสฺสชฺชิตุ ำ น เทนฺติ, ยาทิสญจ ปาปำ กตฺวา ทุกฺขปฺปตฺตา[๑] ปุนปิ ตาทิเสน โยเชนฺติ.

จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายมีกามราคะเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อเป็นไปอยู่ด้วยอำนาจกระแส ย่อมยังสัตว์ทั้งหลาย ผู้ตกไปในกระแสให้ถึงทะเลคืออบาย เหมือนกระแสน้ำ ย่อมไม่ให้ยกศีรษะขึ้นได้ จากทะเลคือสงสาร ย่อมไม่ปล่อยอารมณ์ตามที่รับไว้แล้ว และสัตว์

---

[๑] ฉ. ทุกฺขปฺปตฺเต.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

ทั้งหลายทำบาปเช่นใด เป็นผู้ได้รับทุกข์ย่อมประกอบสัตว์ไว้ด้วยบาปเช่นนั้นแม้อีก.

จิตฺตสฺสาติ กุสลจิตฺตสฺส, วิเสสโต ฌานจิตฺตสฺส. อาทิโต วรณํ อาวรณํ. กิเลสวาสนํ เนตฺวา วรณํ นีวรณํ. กุฑฺฑกวาฏาทีหิ วิย ปิทหนํ ปฏิจฺฉาทนํ, ตํ ปน กุสลาทีนํ สนฺธาตุ ปริญฺญาตุญฺจ อุปฺปทานวเสน[๑] ทฏฺฐพฺพํ.

คำว่า จิต ได้แก่ กุศลจิต โดยพิเศษได้แก่ ฌานจิต. การกั้นแต่เบื้องต้น ชื่อว่า อาวรณ์ (กั้น). การนำเอากิเลสและวาสนามากั้นไว้ ชื่อว่า นีวรณ์ (กีด). การปิด ดุจปิดด้วยฝาและบานประตูเป็นต้น ชื่อว่า ปฏิจฉาทนำ (ปิด), ก็การกั้นการกีดและการปิดนั้น พึงเห็นด้วยอำนาจการไม่ให้เพื่อจะรวบรวม เพื่อจะกำหนดรู้ และเพื่อจะรู้กุศลเป็นต้น.

ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส สภาวนฺติ กายาทิกสฺส ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส อสุภาทิสภาวํ. อภูตํ สภาวนฺติ สุภาทิสภาวํ.

คำว่า ซึ่งสภาวะแห่งธรรมนั้น ๆ คือ ซึ่งสภาวะมีความไม่งามเป็นต้น แห่งธรรมนั้น ๆ มีกายเป็นต้น. คำว่า สภาวะที่ไม่จริง ได้แก่ สภาวะมีความงามเป็นต้น.

ถามคตฺตฺเถนาติ ถามคตภาเวน. ถามคตนฺติ จ อนญฺญสาธารโณ กามราคาทีนำ ความว่า เพราะภาวะที่เรี่ยวแรง. ก็คำว่า เพราะอรรถว่าเรี่ยวแรง

---

[๑] ฉ. กุสลาทีนิ สงฺคณฺหิตุ ปริญฺญาตุ ญาตุญฺจ อุปฺปทานวเสน.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

สภาโว ทฏฺฐพฺโพ. เยน เต เอว ภควตา "อนุสยา"ติ วุตฺตา. อนุสยานญฺจ[1] มคฺเคน อปฺปหีนภาเวน ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนารหตา. เตนาห "ปุนปฺปุนํ กามราคาทีนํ อุปฺปตฺติเหตุภาเวน อนุเสนฺติเยวา"ติ.

เรี่ยวแรง พึงเห็นสภาวะแห่งธรรมทั้งหลาย มีกามราคะเป็นต้น ไม่ทั่วไปแก่ธรรมอื่น. ที่เป็นเหตุอันพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกธรรมเหล่านั้นแหละว่า "อนุสัย". ก็ความที่อนุสัยทั้งหลายควรแก่การเกิดขึ้น ในเมื่อมีความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัย ด้วยภาวะที่ยังละไม่ได้ด้วยมรรค. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "นอนเนื่องอยู่โดยภาวะที่กามราคะเป็นต้นเป็นเหตุเกิดเนือง ๆ ทีเดียว".

ทุมฺโมจนียภาเวน ปวตฺตี สนฺธาย อาห "เตลญฺชนกลลํ วิยา"ติ.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "เหมือนน้ำมันยาหยอดตา และเปือกตม" ดังนี้ หมายเอาความเป็นไปโดยภาวะที่เปลื้องได้ยาก.

๘๓๐. เสสาติ อนปายคมนียา. สุขุมา กามราคปฏิฆาติ สมฺพนฺโธ. จตุตถญาณวชฺฌา เอวาติ อวธารเณ ปรมญาณาทิวชฺฌตา นิวตฺตียติ. ตยิทํ นิยมทสฺสนํ อญฺญตฺถาปิ เนตพฺพนฺติ ทสฺเสนฺโต วชฺฌา เอว

๘๓๐. คำว่า ที่เหลือ ได้แก่ กามราคะและปฏิฆะ ที่ไม่เป็นฐานไปอบาย. เชื่อมความว่า กามราคะและปฏิฆะส่วนที่ละเอียด. ด้วยอวธารณะว่า จตุตถญาณเป็นธรรมอันจตุตถญาณ พึง

---

[1] ฉ. อนุสยนญฺจ.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

"ปรโต"ติอาทิมาห. ตตฺถ "นิยมํ น ประหาณ ท่านห้ามความเป็นธรรมอันญาณอื่น กริสฺสามา"ติ เอเตน นิยเม อกเต มีปฐมญาณเป็นต้น พึงประหาณ. ท่านเหฏฺฐิมมคฺควชฺฌตาปิ อนุญฺญาตา เอว โหตีติ.

อาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การแสดงการจำกัดความนี้นั้น พึงนำไปใช้แม้ในที่อื่นด้วย จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ต่อไป". ในบรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า "ข้าพเจ้าจักไม่กระทำการจำกัดความ" นี้ ย่อมเป็นอันยอมรับ แม้ความเป็นธรรมที่มรรคเบื้องต่ำพึงประหาณ ในเมื่อมิได้กระทำการจำกัดความไว้นั่นเอง ฉะนี้แล.

โลภ ฯเปฯ จตุตฺถญาณวชฺฌานีติ-อาทีสุ ปฐมญาณาทีหิ ปหีตาปายคมนียาทิ-ภาวานีติ[๑] อธิปฺปาโย เวทิตพฺโพ. อาทิสทฺเทน โอฬาริกสุขุมตา คหิตา.

ในคำว่า โลภะ โมหะ มานะ ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อันจตุตถญาณ พึงประหาณเป็นต้น พึงทราบ อธิบายว่า ความเป็นธรรม มีความเป็นฐานไปอบายที่ญาณทั้งหลายมีปฐมญาณเป็นต้น ได้กำจัดแล้วเป็นต้น. ด้วยอาทิศัพท์ ท่านถือเอาความเป็นธรรม ส่วนที่หยาบและส่วนที่ละเอียด.

---

[๑] ปหีตาปาย...อิติ มญฺเญ,
ฉ. หตาปาย...

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

ยเสติ ปริวาเร.　　คำว่า ในยศ คือ ในบริวาร.

อตีตสุ ฉนฺทาทโย กิญฺจาปิ อุปริมคฺควชฺฌา, ตถาปิ ตมฺมูลกสฺส อกตฺตุพฺพกรณสฺส, กตฺตุพฺพากรณสฺส จ อปายคมนียตาย ปฐมมคฺควชฺฌา.

ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น ในอดีตทั้งหลาย อันมรรคเบื้องสูงพึงประหาณ แม้โดยแท้, ถึงอย่างนั้น ก็ชื่อว่า อันปฐมมรรคพึงประหาณ เพราะการกระทำสิ่งที่ไม่ควรทำและการไม่กระทำสิ่งที่ควรทำ อันมีฉันทะเป็นต้นนั้น เป็นมูลฐานไปอบาย.

กตากตากุสลากุสลวิสยํ ยํ วิปฺปฏิสารภูตํ กุกฺกุจฺจํ, ตํ อิธ ตติยญาณวชฺฌํ วุตฺตํ. ยํ ปน "กุกฺกุจฺจปกตตาย อาปตฺตึ อาปชฺชตี"ติ[1] วุตฺตํ กุกฺกุจฺจํ, ตํ สนฺธาย "กุกฺกุจฺจวิจิกิจฺฉา โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺตี"ติ[2] อฏฺฐสาลินิยํ วุตฺตํ.

กุกกุจจะใด ซึ่งเป็นความวิปฏิสารอันมีกุศลและอกุศล ที่ได้ทำแล้วและไม่ได้ทำ เป็นวิสัย กุกกุจจะนั้น ท่านกล่าวว่าอันตติยญาณพึงประหาณ ในที่นี้. ส่วนกุกกุจจะใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ภิกษุย่อมต้องอาบัติ เพราะความเป็นผู้ถูกกุกกุจจะครอบงำ" ท่านหมายเอากุกกุจจะนั้น กล่าวไว้ในอัฏฐสาลินีว่า "กุกกุจจะและวิจิกิจฉา อันโสดาปัตติมรรคย่อมละได้" ดังนี้.

---

[1] สมนฺตปาสาทิกา ๒/๔๖๙-๔๗๐,
กงฺขาวิตรณี ๘๐.

[2] อฏฺฐสาลินี. ๕๔๔.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

ตสฺมา ทฺวินฺนํ วจนานํ อธิปฺปาโย เวทิตพฺโพ. อญฺเญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงทราบ อธิบายแห่งคำทั้งสองไว้. พึงแสวงหาอธิบายในฐานะอธิปฺปาโย มคฺคิตพฺโพ, น วิโรธโต เช่นนี้แม้อื่น, ไม่พึงเชื่อถือไปอย่างผิด ๆ. ปจฺเจตพฺโพ. โอฬาริกานวเสสปฺปหานํ วา สนฺธาย กุกฺกุจฺจสฺส ปฐมตติยญาณวชฺฌตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพํ. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบว่า ท่านกล่าวความที่กุกกุจจะเป็นธรรมที่ปฐมญาณและตติยญาณพึงประหาณ หมายถึงการละกุกกุจจะอย่างหยาบและการละอย่างไม่เหลือ.

"ภควตา ปฏิกฺขิตฺตํ อนุวสิตฺวา[๑] อาวสถปิณฺฑํ ภุญฺชิตุนฺ"ติ, "กุกฺกุจฺจายนฺโต น ปฏิคฺคเหสี"ติ[๒] ปน อาคตํ กุกฺกุจฺจํ, น นีวรณํ อรหโต อุปฺปชฺชนโต, นีวรณปฏิรูปกํ ปน "กปฺปติ น กปฺปตี"ติ นาม, ตถาปวตฺตจิตฺตุปฺปาโทว. ก็กุกกุจจะมาแล้วในพระบาลีว่า "ท่านพระสารีบุตรรังเกียจอยู่ว่า "พระผู้มีพระภาคทรงห้ามการอยู่ฉันอาหารในโรงทาน เป็นประจำ" ดังนี้ จึงไม่รับนิมนต์" ดังนี้, ความรังเกียจนั้น มิใช่เป็นนิวรณ์ เพราะเกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ แต่เป็นเปรียบได้กับนิวรณ์ ชื่อว่าเป็นกุกกุจจะในพระวินัยที่พิจารณาว่า "ควร หรือ ไม่ควร" กุกกุจจะในพระวินัยนั้น ก็คือความเกิดขึ้นแห่งจิตที่เป็นไปอย่างนั้น.

---

[๑] ฉ. อนุวสิตฺวา.

[๒] วิ. มหาวิภงฺค. ๒/๓๐๖.

คุณเบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กซวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซิ่วกิม แซ่จัง

กามราคปฏิฆานุสยา อณุสหคตา กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัย ส่วนที่ ตติยญาณวชฺฌา. โอฬาริกานิ ปน ละเอียด อันตติยญาณพึงประหาณ. ส่วน ทุติยญาณวชฺฌตา เหฏฺฐา วุตฺตนยาว. ความที่กามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยส่วนที่ หยาบ เป็นธรรมอันทุติยญาณพึงประหาณ มีนัยได้กล่าวมาแล้วในหนหลังนั่นแหละ.

จิตฺตุปฺปาทคฺคหเณน เจตฺถ มกฺข-ปลาสมายาสาเถยฺยปมาทถมฺภสารมฺภาทีนมฺปิ สงฺคโห กโตติ ทฏฺฐพฺพํ.

ก็ด้วยศัพท์ว่าจิตตุปบาทในที่นี้ พึงเห็นว่า ท่านทำการสงเคราะห์แม้อุปกิเลสทั้งหลายมี มักขะปลาสะ มายา สาไถย ปมาทะ ถัมภะ และสารัมภะ เป็นต้นด้วย.

๘๓๑. อผโล วายาโมติ เอตฺถ อตีตานฺตาว ปชหเน อผโล โหตุ วายาโม นิรุทฺธตฺตา, อนาคตานํ ปน กถนฺติ เตสมฺปิ วกฺขมานํ อวิปรีตมตฺถํ อชานนฺโต นตฺถิตามตฺตํ คเหตฺวา โจเทติ, ตถาปิ "อผโล"ติ ปุพฺเพ ปหาตพฺพานํ นตฺถิตาย โจทนา กตา, อิทานิ ปหานสฺส.

๘๓๑. ในคำว่า ความพยายามก็ต้องไร้ผล นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ในการละธรรมที่เป็นอดีต ความพยายามที่ไร้ผล จงยกไว้ก่อน เพราะธรรมที่เป็นอดีตได้ดับไปแล้ว แต่การละธรรมที่เป็นอนาคตเป็นอย่างไรกัน เพราะเหตุนั้น ผู้ที่ไม่รู้เนื้อ-ความที่ไม่วิปริตที่จะกล่าวถึงต่อไป แม้ของธรรมที่เป็นอดีตและอนาคตนั้น ก็ได้ถือเอาแต่เพียงความไม่มีมาท้วงขึ้น แม้ถึงอย่างนั้นก็ได้กระทำการท้วงภาวะที่ไม่มี แห่งธรรม

คุณแบ้ แซ่จัง พร้อมบุตร-ธิดา สกุลฐานิสสะและหลาน
สร้างอุทิศให้ นางเง็กชวน-นางเก๊า-นางเล็ก ซื่วกิม แซ่จัง

ทั้งหลาย ที่จะพึงละก่อนว่า "ไม่มีผล" ดังนี้ ก็มาท้วงถึงการละ.

ยทิ หิ ปหานํ อตฺถิ, กถํ ปหาตพฺพา สนฺติ ? อถ ปหาตพฺพา สนฺติ, กถํ ปหานํ โหติ ? ปหาตพฺพา จ สนฺติ, ปหานญฺจ โหตีติ วิปฺปฏิสิทฺธเมตํ. กสฺมา ? ปหาตพฺเพสุ สนฺเตสุ ปหานสฺส อสมฺภวโต ตทุปโค วายาโม อผโล อาโลกตมานํ สหาวฏฺฐาเน สติ อาโลกสฺส อผลตา วิย.

ก็ถ้าการละมี ธรรมทั้งหลายที่จะพึงละจะมีอย่างไร ? ถ้าธรรมทั้งหลายที่จะพึงละมี การละจะมีได้อย่างไร ? ย่อมมีทั้งธรรมทั้งหลายที่จะพึงละ และย่อมมีทั้งการละ เพราะเหตุนั้น ข้อนี้ จึงเป็นการขัดแย้งกัน. เพราะเหตุไร ? เพราะเมื่อมีธรรมทั้งหลายที่จะพึงละอยู่ การละไม่มี ความพยายามอันสมควรแก่การละนั้น ก็ไร้ผล เปรียบเหมือนเมื่อมีความตั้งลงร่วมกัน แห่งแสงสว่างและความมืด ความที่แสงสว่างก็เป็นสิ่งที่ไร้ผล ฉะนั้น.

อถาปิ กถญฺจิ ปหานํ สิยา ? สงฺกิเลสิกา จ มคฺคภาวนา อาปชฺชติ ปหาตพฺพปหายกานํ สหาวฏฺฐานโต. วิปฺปยุตฺตตา วา กิเลสานํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตสงฺขารวาทีนํ วิปฺปยุตฺต-สงฺขารานํ วิยาติ อธิปฺปาโย. ตํ ปน เตสํ[1]

แม้ถ้าว่า การละจะพึงมีได้อย่างไรบ้าง ? ก็มรรคภาวนาก็จะกลายเป็นสังกิเลสิกธรรมไป เพราะสิ่งที่จะพึงละและผู้ละยังต้องอยู่ร่วมกัน. อธิบายว่า หรือกลายเป็นว่ากิเลสทั้งหลายเป็นวิปยุตไป เหมือนอย่างสังขาร

---

[1] ฉ. เนสํ.

วาทีนำ ยถา มติมตฺตำ, เอวมิธาปีติ ทสฺเสนฺโต อาห "น จ ปจฺจุปฺปนฺนกิเลโส จิตฺตวิปฺปยุตฺโต นาม อตฺถี"ติ.

ที่เป็นวิปยุต ของพวกอาจารย์ที่มีลัทธิว่า สังขารเป็นจิตตวิปยุตทั้งหลาย. ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ก็คำนั้นเป็นเพียงมติของพวกเจ้าลัทธิเหล่านั้น ฉันใด แม้ในที่นี้ ก็เหมือนฉันนั้น จึงกล่าวว่า "อันปัจจุบันกิเลส ชื่อว่า เป็นจิตตวิปยุต หามีไม่" ดังนี้.

อรูปธมฺมา หิ เอกวตฺถุกาทิภาเวน วตฺตมานา ขณตฺตยปริยาปนฺนา ปจฺจุปฺปนฺนา, เต กถำ จิตฺเตน วิปฺปยุตฺตา นาม สิยุ์, ตสมา นตเถว วิปปยุตตตา กิเลสานำ. อาเวณิกาติ อสาธารณา, สยเมว อุปฺปาทิตา ปาฬิ อนารุฬฺหาติ อธิปฺปาโย. ปาฬิยำเยว หิ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ สมฺพนฺโธ. สฺวายำ ปุคฺคโล. หญฺจีติ ยทิ.

ความจริง อรูปธรรมทั้งหลาย เป็นไปโดยความเป็นธรรมชาติมีวัตถุอันเดียวกัน นับเนื่องอยู่ในขณะทั้ง ๓ จัดเป็นปัจจุบัน, อรูปธรรมเหล่านั้น จะพึงชื่อว่า วิปยุต (ไม่ประกอบ)ด้วยจิตอย่างไร เพราะเหตุนั้น ความที่กิเลสทั้งหลายเป็นวิปยุต จึงไม่มีที่เดียว. บทว่า อาเวณิกา (เป็นคำพิเศษ) คือ ไม่ทั่วไป อธิบายว่า เป็นพระบาลีที่ทำให้เกิดขึ้นเอง มิได้ถูกยกขึ้น. เชื่อมความบาลีว่า ปาฬิยำเยว หิ ปฏิกฺขิตฺตำ ด้วยในพระบาลี ท่าน...ปฏิเสธไว้. สฺวายำ โยค ปุคฺคโล แปลว่า บุคคลนี้นั้น. ศัพท์ว่า หญฺจิ ความเท่ากับ ยทิ แปลว่า ผิว่า.

คุณอุไรวรรณ จารุจินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วินิพนฺโธติ[๑] มาเนน ปตฺถทฺธจิตฺโต. บทว่า วินิพนฺโธ (คนหัวดื้อ) ได้แก่ ปรามฏฺโฐติ มิจฺฉาภินิวิฏฺโฐ. ถามคโตติ คนผู้มีจิตกระด้างด้วยมานะ. บทว่า ถามคตกิเลโส ถิรภาวคตานุสโย. เตนหิ ปรามฏฺโฐ (คนยึดมั่น) ได้แก่ คนผู้ยึดมั่น นตฺถิ มคฺคภาวนาติ ยสฺมา ตีสุปิ กาเลสุ อย่างผิด. บทว่า ถามคโต แปลว่า คนมี กิเลสานํ ปหานํ น ยุชฺชติ, ติกาลิกา กิเลสเรี่ยวแรง คือ คนมีอนุสัยที่ถึงความเป็น จ กิเลสา, ตสฺมา นตฺถิ มคฺคภาวนา, ธรรมชาติมั่นคง. คำว่า ถ้าอย่างนั้นมรรค- ตาย สาเธตพฺพํ กิจฺจํ นตฺถีติ อตฺโถ. ภาวนาก็ชื่อว่าไม่มี ความว่า เพราะการละ "น หิ นตฺถิ มคฺคภาวนา"ติอาทินา จตุกฺขตฺตุ กิเลสในกาลทั้ง ๓ และกิเลสมี ๓ กาล วุตฺตสฺส ปฏิกฺเขปสฺส ปฏิกฺเขโป. อิทํ วุตฺตํ ไม่ถูกต้อง ฉะนั้น มรรคภาวนาก็ไม่มี "ปาฬิยเมว หี"ติอาทิ อาเนตฺวา อธิบายว่า กิจที่จะพึงให้สำเร็จด้วยมรรค- สมฺพนฺธิตพฺพํ. ภาวนานั้นไม่มี. ด้วยคำว่า "มิใช่มรรค- ภาวนาไม่มี" เป็นต้น ท่านปฏิเสธคำปฏิเสธ ที่กล่าวแล้ว ๔ วาระ. อิทํ วุตฺตํ นำเอาคำ ว่า "ปาฬิยเมว หิ" เป็นต้น มาเชื่อมเข้า.

เอวเมวาติ ยถา อชาตผเล บทว่า เอวเมว พึงทราบการเทียบ- ตรุณรุกฺเข มูเล ฉินฺเน อสติ เฉทเน อายตึ เคียงด้วยอุปมาว่า เมื่อรากที่ต้นไม้รุ่นชิ่งมี อุปฺปชฺชนารหานิ เฉทนปจฺจยา ผลยังไม่เกิด ถูกตัดไป ผลซึ่งควรจะเกิด อนุปฺปชฺชมานานิ วินฏฺฐานิ นาม โหนฺติ, ต่อไปเมื่อการตัดไม่มี ก็ไม่เกิดขึ้น เพราะ

---

[๑] ฉ. วินิพทฺโธติ.

คุณอุไรวรรณ จารุจินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอวเมว มคฺคภาวนาย อสติ อุปฺปชฺชนารหา　การตัดเป็นปัจจัย ย่อมชื่อว่าเป็นอันฉิบหาย
กิเลสา มคฺคภาวนาย อนุปฺปชฺชมานา　ไปแล้ว ฉันใด เมื่อมรรคภาวนาไม่มี กิเลส
"ปหีนา"ติ วุจฺจนฺตีติ อุปมาสํสนฺทนํ　ทั้งหลายที่ควรจะเกิดขึ้น ก็ไม่เกิดขึ้นด้วย
เวทิตพฺพํ.　　มรรคภาวนา ท่านเรียกว่า "ละไปแล้ว" ก็มีอุปไมยเหมือน ฉันนั้น.

อุปฺปาโทติ อุปฺปาทสีเสน อุปฺปาทวนฺโต　คำว่า อุปปาทะ ท่านกล่าวถึงขันธ์ทั้งหลาย
ขนฺธา วุตฺตา. อนุปฺปาเทติ นิพฺพาเน.　ที่มีความเกิดขึ้น ด้วยยกเอาศัพท์ว่า อุปปาทะ
อชาตาเยว น ชายนฺติ, ตสฺมา ปหีนา　เป็นประธาน. คำว่า ในอนุปปาทะ คือ
นาม โหนฺตีติ "นตฺถิ กิเลสปฺปหานนฺ"ติ　ในนิพพาน. กิเลสเหล่านั้นยังไม่เกิดก็เลย
ปรวาทินา กโต ปฏิกฺเขโป "น หี"ติ　ไม่เกิด เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเป็นอันละ
ปฏิกฺขิตฺโต.　　ได้แล้ว เพราะฉะนั้น การปฏิเสธที่ท่าน-ปรวาทีได้กระทำไว้ว่า "การละกิเลสไม่มี" ดังนี้ จึงได้ถูกห้ามไว้ว่า "น หิ" ดังนี้.

เต ปน เนว อุปฺปชฺชิตฺวา วิคตา, นาปิ　ก็กิเลสเหล่านั้น หาใช่เกิดขึ้นแล้วไปปราศ
ภวิสฺสนฺติ, น จ อุปฺปนฺนาติ "อตีเต กิเลเส　ไม่ ทั้งจักมีต่อไปก็หามิได้ และเกิดขึ้นแล้ว
ปชหตี"ติอาทิ น วตฺตพฺพนฺติ ทสฺเสติ.　ก็หามิได้ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
เหตุนิโรธาติ ทุกฺขเหตูนํ กิเลสานํ นิโรธา.　แสดงว่า คำว่า "ย่อมละกิเลสทั้งหลายที่
ทุกฺขนิโรโธติ อายตึ อุปฺปชฺชนกทุกฺขสฺส　ล่วงไปแล้ว" ดังนี้เป็นต้น ไม่ควรกล่าว.
นิโรโธ.　　อุปฺปาทปวตฺตนิมิตฺตายูหนา　คำว่า เพราะความดับแห่งเหตุ คือ เพราะ

คุณอุไรวรรณ จารุจินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปจฺจุปฺปนฺนภววเสน คหิตา.

ความดับแห่งกิเลสทั้งหลาย อันเป็นเหตุแห่งทุกข์. คำว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ ความดับทุกข์ที่จะเกิดขึ้นต่อไป. อุปปาทะ (สิ่งที่มีความเกิดคือขันธ์) ปวัตตะ (ความหมุนไปแห่งอุปาทินนกะ) นิมิตตะ (สังขาร) และอายูหนา (ความพยายาม) ท่านถือเอาด้วยอำนาจปัจจุบันภพ.

๘๓๒. เอเตนาติ "อชาตาเยว น ชายนฺตี"ติอาทิวจเนน. วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตํ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกสงฺขาตํ ภูมิปฺปวตฺติฏฺฐานํ ลทฺธวนฺโต ภูมิลทฺธา ยถา "อคฺคิอาหิโต"ติ, ลทฺธภูมิกาติ อตฺโถ. วตฺตมานาทิอุปฺปนฺนวิธุรตาย ภูมิลทฺธุปฺปนฺนาเยว นาม เตติ วุตฺตํ.

๘๓๒. บทว่า เอเตน โยค "อชาตาเยว น ชายนฺตี"ติ อาทิวจเนน แปลว่า ด้วยคำว่า กิเลสทั้งหลาย ยังไม่เกิดก็เลยไม่เกิด เป็นต้นนั่น. กิเลสทั้งหลายมีการได้ซึ่งสถานที่เป็นไปแห่งภูมิ กล่าวคืออุปาทานขันธ์ ๕ อันเป็นอารมณ์แห่งวิปัสสนา ชื่อว่าภูมิลทฺธา แปลว่า ได้ภูมิ เหมือนอย่างคำว่า "อคฺคิอาหิโต" ผู้บูชาไฟ ความเท่ากับลทฺธภูมิกา แปลว่า มีภูมิอันได้แล้ว. ท่านอาจารย์กล่าวว่า กิเลสเหล่านั้น ชื่อว่าภูมิลทฺธุปฺปนฺนา แปลว่า เกิดขึ้นโดยได้ภูมิ เพราะความเป็นกิเลสที่ต่างจากกิเลสที่เกิดขึ้นโดยกาลมีปัจจุบันเป็นต้น.

คณะแม่ชีวัดทุ่งยาว (เขานันทาพาสุภาพ)
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๘๓๓. อนุภวิตฺวา, ภวิตฺวา จ อปคตำ ภูตาปคตำ. อนุภูตภูตา หิ ภูตตาสามญฺเญน ภูตสทฺเทน วุตฺตา. สามญฺญเมว หิ อุปสคฺเคน วิเสสียตีติ. อนุภูตสทฺโท จ กมฺมวจนิจฺฉาย อภาวโต อนุภาวกวาจโก ทฏฺฐพฺโพ.

๘๓๓. สิ่งที่เสวยแล้วปราศไป และมีแล้วปราศไป ชื่อว่า ภูตาปคตะ แปลว่า เสวยแล้วและมีแล้วปราศไป. จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายที่เสวยแล้วและมีแล้ว ท่านกล่าวด้วยภูตศัพท์ ด้วยความเป็นสิ่งที่มีแล้วเสมอกัน. ก็ความเสมอกันนั่นแล ท่านทำให้ต่างไว้ด้วยอุปสรรค. และอนุภูตศัพท์ พึงเห็นว่า บอกถึงผู้เสวย เพราะไม่มีความประสงค์ถึงการกล่าวถึงกรรม.

วิกปฺปคาหวเสน ราคาทีหิ, ตพฺพิปกฺเขหิ จ อกุสลำ, กุสลญฺจ อารมฺมณรสำ อนุภวติ, น วิปาโก กมฺมเวคุกฺขิตฺตตฺตา[1] นาปิ กิริยา อเหตุกานำ อติทุพฺพลตาย, สเหตุกานญฺจ ขีณกิเลสสฺส ฉฬงฺคุเปกฺขาวโต อุปฺปชฺช-มานานำ อติสนฺตวุตฺติตฺตา.

เกี่ยวกับการถือเอาเนื้อความ ที่วิกัปไว้อกุศลและกุศล ย่อมเสวยรสแห่งอารมณ์ด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น และด้วยธรรมอันเป็นฝักฝ่ายต่างจากกิเลส มีราคะเป็นต้นนั้น วิบากหาเสวยรสแห่งอารมณ์ไม่ เพราะถูกกำลังกรรมชัดขึ้นแล้ว ทั้งกิริยาก็หาเสวยรสแห่งอารมณ์ไม่ เพราะความที่ธรรมอันเป็นอเหตุกทั้งหลาย เป็นธรรมมีกำลังทุรพลยิ่ง และเพราะธรรมที่เป็นสเหตุกะทั้งหลาย ที่

---

[1] ฉ. กมฺม เวคกฺขิตฺตตฺตา.

วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ป.ท.๔-๓๐

คณะแม่ชีวัดทุ่งยาว (เขานันทาพาสุภาพ)
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอตฺถ จ ปุริมนเย กุสลากุสลเมว วตฺตุ อธิปฺปายวเสน "ภูตาปคตนฺ"ติ วุตฺตํ. ยํ "อุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา"ติ[๑] เอตฺถ "อุปฺปนฺนนฺ"ติ คเหตฺวา ตสฺสิสานํ ปหานํ, วุฑฺฒิ จ วุตฺตา.

เกิดขึ้นแก่ท่านผู้มีกิเลสสิ้นแล้ว ผู้มีฉฬังคุเบกขา เป็นธรรมที่มีความเป็นไปละเอียดยิ่ง.

ก็ในอธิการนี้ ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ภูตาปคตํ" (สิ่งที่เกิดขึ้นมีแล้วปราศจากไป) ด้วยความประสงค์จะกล่าวกุศลและอกุศลอย่างเดียว ในนัยก่อน ซึ่งท่านอาจารย์ได้ถือเอาว่า "เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น" แล้วกล่าวการละ และการเจริญธรรมที่เหมือนกับกุศลและอกุศลนั้น ในคำนี้ว่า "เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว".

ปจฺฉิมนเย จ-สทฺเทน กุสลากุสลญฺจ อากฑฺฒิตฺวา สพฺพํ สงฺขตํ วุตฺตํ ภูตฺวาปคต-ภาวาภิธานาธิปฺปาเยน. วิปจฺจิตุ โอกาสกรณวเสน อุปฺปตฺติตํ อตีตํ กมฺมญฺจ ตโต อุปฺปชฺชิตุ อารทฺโธ วิปาโก จ

ด้วย จ ศัพท์ ในนัยหลัง ท่านอาจารย์ชักเอากุศลและอกุศล มากล่าวเป็นสังขตะทั้งหมด ด้วยความประสงค์ชื่อว่าเป็นภูตวา-ปคตะ (มีแล้วปราศไป). กรรมอดีตที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจกระทำโอกาสเพื่อให้

---

[๑] สํ. มหา. ๑๙/๓๒๑-๓๒๒,
อภิ. วิ. ๓๕/๓๑๘.

อนาคโต โอกาสกตุปฺปนฺโนติ วุตฺโต.

ผล และวิบากที่เริ่มเกิดขึ้นจากกรรมอดีตนั้น ที่ยังไม่มาถึง ท่านเรียกว่า โอกาส-กตุปปันนะ (แปลว่า เกิดขึ้นโดยโอกาส และเกิดขึ้นโดยมีโอกาสที่กรรมทำให้).

โอกาโส กโต เอเตน, โอกาโส กโต เอตสฺสาติ จ อตฺถทฺวยวเสน, [๑]อุปฺปนฺน-สทฺเทน วินาปิ วิญฺญายมานํ อุปฺปตฺตึ[๒] สนฺธาย "นาหํ ภิกฺขเว สญฺเจตนิกานํ ธมฺมานนฺ"ติอาทิ[๓] วุตฺตํ.

ด้วยอำนาจอรรถทั้ง ๒ คือ โอกาสอันกรรมนี้กระทำแล้ว และว่า โอกาสที่ทำแล้วแต่วิบากนี้ ซึ่งเป็นสิ่งเกิดขึ้นได้เข้าใจ ได้อยู่แม้เว้นจาก อุปฺปนฺนศัพท์ ที่พระผู้มีพระภาคทรงหมายถึงตรัสไว้ว่า "นาหํ ภิกฺขเว สญฺเจตนิกานํ ธมฺมานํ" ดกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่รู้แล้ว ย่อมไม่กล่าวความสิ้นสุดแห่งกรรมที่สัตว์ตั้งใจกระทำสั่งสมขึ้น ดังนี้เป็นต้น.

ตาสุ ตาสุ ภูมีสูติ มนุสฺสเทวาทิ-อตฺตภาวสงฺขาเตสุ อุปาทานกฺขนฺเธสุ. ตสฺมึ ตสฺมึ สนฺตาเน อนุปฺปตฺติธมฺมตํ

คำว่า ในภูมินั้น ๆ ได้แก่ ในอุปาทานขันธ์ทั้งหลาย กล่าวคือ อัตภาพของมนุษย์และเทวดาเป็นต้น. ชื่อว่ายังมิได้ถอน

---

๑ ฉ. ยํ.

๒ ฉ. อุปฺปนฺนํ.

๓ องฺ. ทสก. ๒๔/๓๑๙, ๓๒๑.

วสุทธมรรคมหาฎีกา ป.ท.๔ -๓๐-

คุณฉวี ศิวพฤกษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนาปาทิตตาย อสมูหตำ. อสมูหตตฺตาเยว ขีณ เพราะเป็นภาวะที่มิได้ทำให้ถึงความ
หิสฺส นตฺถีติ น วตฺตพฺพตาย เป็นสภาพมีความไม่เกิดขึ้นในสันดานนั้น ๆ
อุปฺปนฺนโวหาโร. เป็นธรรมดา. ก็เพราะความที่อกุศลนั้น ยัง
มิได้ถอนขึ้น อกุศลจึงย่อมไม่มี เหตุนั้น
โวหารว่า อุปฺปนฺน (สิ่งที่เกิดขึ้น) จะมีก็
โดยความเป็นคำที่ไม่ควรพูด.

๘๓๔. "กา ภูมิ, โก วา ภูมิลทฺโธ"ติ อาสงฺกำ นิวตฺเตตุำ "เอตฺถ จา"ติอาทิ อารทฺธำ. "วิปสฺสนาย อารมฺมณภตา"ติ เอเตน ขนฺธานำ อปริญฺญาตตำ ทสฺเสติ, น อารมฺมณภาวมตฺตำ เตภูมิกคฺคหเณเนว ตสฺส สิทฺธตฺตา.

๘๓๔. เพื่อจะห้ามความสงสัยว่า"ภูมิ คืออะไร หรือ ภูมิลัทธะ คืออะไร" ท่านอาจารย์จึงเริ่มคำว่า "ก็ในข้อนี้" ดังนี้เป็นต้น. ด้วยคำว่า "อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา" นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงความที่ขันธ์ทั้งหลาย อันโยคียังมิได้กำหนดรู้, มิใช่แสดงแต่เพียงความเป็นอารมณ์เท่านั้น, เพราะเพียงแต่ความเป็นอารมณ์นั้น สำเร็จได้ด้วยศัพท์ว่า ที่เป็นไปในภูมิ ๓.

อปริญฺญาตา หิ ขนฺธา กิเลสานำ ภูมีติ อธิปฺเปตา. ขนฺเธสุ วตฺถุภูเตสุ. จริงอยู่ ขันธ์ทั้งหลายที่ยังมิได้กำหนดรู้ ท่านประสงค์เอาว่า เป็นภูมิแห่งกิเลสทั้งหลาย ในขันธ์ทั้งหลายที่เป็นที่ตั้ง.
อารมฺมณวเสนาติ อารมฺมณกรณวเสน.

คุณฉวี ศิวพฤกษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อตีตานาคเต, ปเคว ปจฺจุปฺปนฺเนติ คำว่า ด้วยอำนาจอารมณ์ คือ ด้วยอำนาจ
อธิปฺปาโย. ตนฺติ ตำ อญฺญสนฺตานคตำ ทำให้เป็นอารมณ์. อธิบายว่า ขันธ์ที่เป็น
กิเลสชาตำ. ตโต อญฺญสฺมึ สนฺตาเน อดีตและอนาคต จะป่วยกล่าวไปไยถึงขันธ์
อารมฺมณกรณมตฺเตน ภูมิลทฺธำ นาม ยทิ ทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน. บทว่า ตำ ความว่า
สิยาติ สมฺพนฺโธ. ตำ โยค อญฺญสนฺตานคตำ กิเลสชาตำ แปลว่า
กิเลสชาต ที่เป็นไปในสันดานของผู้อื่นนั้น.
เชื่อมความว่า ผิว่า กิเลสชาตจะพึงชื่อว่า
ภูมิลัทธะ โดยเพียงทำให้เป็นอารมณ์ใน
สันดานอื่นจากนั้นไซร้.

ตสสาติ กิเลสชาตสส. อปฺปเหยฺยโต บทว่า ตสส โยค กิเลสชาตสส แปลว่า
ปรสนฺตติปติตตฺตา น โกจิ ภวมูลำ ปชเหยฺย. แห่งกิเลสชาตนั้น. ใคร ๆ ก็ไม่พึงละมูล
ภูมิลทฺธำ หิ อนุสยิตำ นาม โหตีติ อธิปฺปาโย. แห่งภพได้ เพราะความที่กิเลสชาตนั้น
วตฺถุวเสนาติ อุปฺปตฺติฏฺฐานวเสน. ยตฺถ ไม่เป็นสิ่งที่ตนละได้ คือ เพราะตกไปใน
ยตฺถ ภเว, สนฺตาเน วา. ปริญฺญาตานำ สันดานผู้อื่น. อธิบายว่า ก็ภูมิลัทธะ ย่อม
อภูมิภาวโต "อปริญฺญาตา"ติ วุตฺตำ. ชื่อว่าเป็นกิเลสชาตที่นอนเนื่องอยู่. คำว่า
ด้วยอำนาจวัตถุ คือ ด้วยอำนาจที่เกิด.
ยตฺถ ยตฺถ โยค ภเว แปลว่า ในภพใด ๆ
หรือ โยค สนฺตาเน แปลว่า ในสันดานใดๆ.
ท่านกล่าวว่า "ขันธ์ทั้งหลาย ที่ยังมิได้

กำหนดรู้" เพราะความที่ขันธ์ทั้งหลายที่กำหนดรู้แล้วมิใช่เป็นภูมิ.

อปปาทโต ปภตีติ เตสำ ขนธานำ อปปชชนโต ปฏฐาย. กิเลสานำ อปปหีนภาวำ ฐเปตวา อญญสส การณสส อภาวโต เตสุ ขนเธสุ กิเลสชาตำ อนุเสติ, ตสมา ตำ อนุสยิตำ กิเลสชาตำ, เตเนว อนุสยนสงขาเตน อปปหีนฏเฐน ภูมิลทธนติ เวทิตพพำ.

คำว่า จำเดิมแต่ความเกิดขึ้น คือ ตั้งแต่ความเกิดขึ้นแห่งขันธ์เหล่านั้น. กิเลสชาตย่อมนอนเนื่องอยู่ ในขันธ์ทั้งหลายเหล่านั้น เพราะไม่มีเหตุอย่างอื่น เว้นความที่กิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้, ฉะนั้น กิเลสชาตที่ยังนอนเนื่องอยู่นั้น พึงทราบว่าเป็นภูมิลัทธะโดยอรรถคือยังละไม่ได้ กล่าวคือความนอนเนื่องอย่นั้นนั่นแหละ.

๘๓๕. ตตถ จ ภูมิภูเตสุ ขนเธสุ น สพเพ สพเพสำ วตถู โหนติ, อถ โข วิเสโส อตถีติ ตำ ทสเสนโต อาห "ยสส เยสู"ติอาทิ. ตตถ ยสสาติ ยสส ปุคคลสส. เยสูติ สติปิ อชฌตตภาวสามญเญ เยสุ อตีตาทิกามาวจราทิเภทภินเนสุ ขนเธสุ. เตเยว ยถานสยิตา ขนธา.

๘๓๕. ก็ในบรรดาขันธ์ทั้งหลายที่เป็นภูมินั้น ขันธ์ทั้งหมด หาใช่เป็นวัตถุของบุคคลทั้งหมดไม่ โดยที่แท้ มีความต่างกันอยู่ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงความต่างกันนั้น จึงกล่าวคำว่า "ยสส เยสุ" ดังนี้เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้น บทว่า ยสส ความว่า ยสส โยค ปคคลสส แปลว่า ของบุคคลใด. บทว่า เยสุ ความว่า ในขันธ์ทั้งหลายใด คือ ที่ต่าง

คุณฉวี ศิวพฤกษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โดยประเภทมีขันธ์ที่เป็นอดีตเป็นต้น และขันธ์ที่เป็นกามาวจรเป็นต้น แม้เมื่อมีความเสมอกัน โดยความเป็นภายใน. ขันธ์ทั้งหลายตามที่นอนเนื่องอยู่แล้วนั้นเท่านั้น.

กึ ปน เอเต[1] กิเลสา อารมฺมณํ กโรนฺตา วิย ปริจฺฉิชฺช ปริจฺฉิชฺช อนุเสนฺตีติ ? ยโต เต เอว ขนฺธา เตสํ กิเลสานํ วตฺถูติ วุตฺตา, น เหว โข อนุสยานํ วตฺถุ ปริจฺฉิชฺช ปวตฺติ อตฺถิ. อตีตาทิ-กามาวจราทิวเสน ปน ยถาปริจฺฉินฺเน วตฺถุสฺมึ โย กิเลสานํ อปฺปหีนฏฺโฐ, โส ปริจฺฉิชฺช ปวตฺโต วิย โหตีติ "อตีตกฺขนฺเธสู"ติอาทิ วุตฺตํ.

ถามว่า ก็กิเลสเหล่านี้ ย่อมกำหนด ๆ นอนเนื่องอยู่ เหมือนอย่างทำให้เป็นอารมณ์หรือ ? ตอบว่า เพราะเหตุที่ขันธ์ทั้งหลายเหล่านั้นเท่านั้น ท่านกล่าวว่า เป็นวัตถุแห่งกิเลสเหล่านั้น ความเป็นไปโดยกำหนดวัตถุแห่งอนุสัยทั้งหลาย หามีอยู่ไม่. ก็อรรถว่ายังละไม่ได้ แห่งกิเลสทั้งหลายอันใดในวัตถุตามที่กำหนด ด้วยอำนาจที่เป็นอดีตเป็นต้นและเป็นกามาวจรเป็นต้น อรรถว่ายังละไม่ได้อันนั้น ย่อมเป็นเหมือนอย่างกำหนดเป็นไป เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ในอดีตขันธ์ทั้งหลาย" เป็นต้น.

เตน วตฺถุวเสน ภูมิลทฺธํ โหตีติ ด้วยเหตุนั้น ภูมิลัทธะจึงมีด้วยอำนาจวัตถุ วตฺถุเภเทน สิยา ตสฺสาปิ เภโทติ ทสฺเสติ. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดงว่า

---

[1] ฉ. ปเนเต.

ตถาววฏฺฐิตภาวโต เอว หิ "อญฺญตโร โลลชาติโก ตำ รสปจฺจี องฺคุลิยา สายี"ติ[๑] อาทิวจนำ กามาวจรกฺขนฺเธส อนสยิตานำ รสตณฺหาทีนำ อติกฺกมิตฺวา ปุน วตฺถุกตำ[๒] วิภาเวติ.

ต่างแห่งวัตถุ. ก็เพราะความที่ได้กำหนดไว้อย่างนั้นนั่นเอง คำเป็นต้นว่า "คนโลภคนหนึ่งใช้นิ้วมือลิ้มง้วนดินนั้น" ดังนี้ ย่อมอธิบายถึงความที่ตัณหาทั้งหลาย มีรสตัณหาเป็นต้น อันนอนเนื่องอยู่ในกามาวจรขันธ์ทั้งหลาย ได้ก้าวล่วงรูปาวจรขันธ์ และอรูปาวจรขันธ์ไปเป็นวัตถุ แห่งกามาวจร-ขันธ์อีก.

เตนาห "ตถา กามาวจรกฺขนฺเธสู"ติอาทิ. ยถา จ เอตฺถ รูปารูปาวจรกฺขนฺเธ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺติ, เอวำ กามาวจรกฺขนฺเธ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺติ โหตีติ อาห "เอเสว นโย รูปารูปาวจเรสู"ติ.

ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ในกามาวจรขันธ์ทั้งหลาย ก็อย่างนั้น" เป็นต้น. ก็ในข้อนี้ ความก้าวล่วงรูปาวจร-ขันธ์ และอรูปาวจรขันธ์เป็นไปฉันใด ความก้าวล่วงกามาวจรขันธ์ทั้งหลายเป็นไป ก็ย่อมมีเหมือนฉันนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ในรูปาวจรขันธ์และอรปาวจรขันธ์ทั้งหลาย ก็นัยนี้".

---

[๑] ที. ปา. ๑๑/๙๓.

[๒] ฉ. กามาวจรกฺขนฺธวตฺถุกตำ.

คุณเสงี่ยม กาญจนจารี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปริยุฏฺฐานาภิภวนวเสน จ กิเลสานํ　　ก็อรรถว่า　　นอนเนื่องแห่งกิเลส อนุสยนฏฺโ อนุมียติ ตทภาเว อภาวโต. ทั้งหลาย　　ย่อมอนุมานได้ด้วยอำนาจการ ยสฺส เย อนุสยา ปหีนา, เตสํ วตฺถุ กลุ้มรุมและครอบงำ　　เพราะเมื่อกิเลสนั้น เตน สมติกฺกนฺตํ ปริญฺญาตตฺตาติ กุโต เตสํ[1] ไม่มี การกลุ้มรุมและครอบงำก็ไม่มี. อนุสัย ภูมิสมญฺญาติ ทสฺเสตุ วุตฺตํ "โสตาปนฺนาทีสุ ทั้งหลายเหล่าใด อันพระอริยบุคคลใดละได้ ปนา"ติอาทิ. แล้ว วัตถุแห่งอนุสัยเหล่านั้น พระอริยบุคคล นั้น ก้าวล่วงแล้ว เพราะความที่กำหนดรู้ แล้ว เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว ว่า "ส่วนในพระอริยบุคคลมีพระโสดาบัน เป็นต้น" ดังนี้เป็นต้น เพื่อแสดงว่า ชื่อว่า ภูมิของขันธ์เหล่านั้น จะมีมาแต่ไหน.

อิธ วฏฺฏมูลกิเลสาติ อนุสยา อธิปฺเปตา, อนุสัยทั้งหลาย ท่านประสงค์เอาว่า กิเลส น อวิชฺชา, ภวตณฺหา จ. ยงฺกิญฺจิ อันเป็นมูลของวัฏฏะ ในที่นี้ มิใช่อวิชชาและ เจตนาเจตสิกเภทํ, กายิกาทิเภทํ วา. ภวตัณหา. กรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อิตีติ เอวํ, อปฺปหีนานุสยตฺตาติ กรรมที่เป็นประเภทเจตนาเจตสิก หรือ อธิปฺปาโย. กรรมมีประเภทเป็นต้น ว่ากรรมทางกาย. บทว่า อิติ ความเท่ากับ เอวํ แปลว่า

---

[1] ฉ. เนสํ.

อสฺสาติ ปุถุชฺชนสฺส. เต ปน เอเต อนุสยา อตีตาทิกามาวจราทิวเสน ยถาปริจฺฉินฺเน ตตฺถ ตตฺถ วตฺถุสฺมึ อนุสยนฺตาปิ เต เต ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ อวิภาเคเนว วตฺถุ กตฺวา อนุเสนฺตีติ ทสฺเสนฺโต "ตสฺเสตํ วฏฺฏมูลนฺ"ติอาทิมาห.

อย่างนี้, อธิบายว่า เพราะความเป็นผู้มีอนุสัยยังละไม่ได้.

บทว่า อสฺส โยค ปุถุชฺชนสฺส แปลว่า ของปุถุชนนั้น. ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ก็อนุสัยทั้งหลายเหล่านี้นั้น แม้เมื่อนอนเนื่องอยู่ในวัตถุนั้น ๆ ตามที่ได้กำหนดไว้ด้วยอำนาจเป็นอดีตเป็นต้น และเป็นกามาวจรเป็นต้น ก็ย่อมนอนเนื่องกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ นั้น ๆ ให้เป็นวัตถุโดยไม่แยกกันทีเดียว จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "กิเลสชาตที่เป็นมูลของวัฏฏะนั่น ของปุถุชนนั้น" ดังนี้.

๘๓๖. อิทานิ ตมตฺถํ อนุวยพฺยติเรกวเสน อุปมาย วิภาเวตุ "ปฐวีรสาทิวิยา"ติอาทิ วุตฺตํ. รุกฺขคจฺฉลตาทีนํ ปจฺจยภูโต สสมฺภารปฐวิยา รโส ปฐวีรโส. อาโปรเสปิ เอเสว นโย. สาขา นาม ขุทฺทกสาขา. ปสาโข วิฏโป. รุกฺขปฺปเวณิติ รุกฺขปราปรํ. สนฺตานยฺ- วเสน อุปมาย วิภาเวตุ "ปฐวีรสาทิวิยา"ติอาทิ วุตฺตํ. รุกฺขคจฺฉลตาทีนํ ปจฺจยภูโต สสมฺภารปฐวิยา รโส ปฐวีรโส. อาโปรเสปิ เอเสว นโย. สาขา นาม ขุทฺทกสาขา. ปสาโข วิฏโป. รุกฺขปฺปเวณิติ รุกฺขปราปรํ. สนฺตานยฺ-

๘๓๖. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะยังเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้งด้วยอุปมา โดยเป็นคำคล้อยตามและเป็นคำพิเศษ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "อุปมาเหมือนรสดินเป็นอาทิ" ดังนี้. รสดินอันมีเครื่องปรุงซึ่งเป็นปัจจัยแก่ต้นไม้และกอไม้เป็นต้น ชื่อว่ารสดิน. แม้ในรสน้ำ ก็มีนัยนี้แหละ. กิ่งน้อย ชื่อว่าสาขา.

มาเนติ[๑] อปราปรๆ อนุปฺปพนฺธนฺเต. มณฺฑูกกณฺฏโกติ เอโก มจฺฉกณฺฏโกติ วทนฺติ. อนุปาทาโนติ ปหีนจตุรุปาทาโน, รูปาทีสุ วา กิญฺจิปิ อคณฺหนฺโต.

กิ่งใหญ่ ได้แก่ ค่าคบ. คำว่า เชื้อสายต้นไม้ ได้แก่ ความสืบเนื่องต่อกันแห่งต้นไม้. คำว่า สืบต่อ คือ ติดตามต่อ ๆ กันไป. คำว่า มัณฑูกกัณฏกะ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นเงี่ยงปลาชนิดหนึ่ง. คำว่า ไม่มีอุปาทาน คือ เป็นผู้มีอุปาทานทั้ง ๔ ละได้แล้ว หรือไม่ยึดมั่นแม้อะไร ๆ ในรูปเป็นต้น.

๘๓๗. อิธ สมุทาจาโร นาม ลทฺธตฺตลาภตาติ ขณตฺตยสมงฺคิสมุทาจารุปฺปนฺนนฺติ อาห "วตฺตมานุปฺปนฺนเมว สมุทาจารุปฺปนฺนนฺ"ติ. ปุพฺพภาเค อนุปฺปชฺชมานมฺปิ อาทิโต ปวตฺตชวนวาเรสุ อนุปฺปชฺชมานมฺปิ.

๘๓๗. ความเป็นผู้มีลาภ คือ ตนอันได้แล้ว ชื่อว่า สมุทาจาระ (เป็นไปอยู่) ในที่นี้ เพราะเหตุนั้น สมุทาจารุปปันนะ (เกิดขึ้นโดยเป็นไปอยู่) ก็มีความพร้อมเพรียงด้วยขณะทั้ง ๓ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "สมุทาจารุปปันนะ เกิดขึ้นโดยเป็นไปอยู่ก็คือวัตตมานุปปันนะ". คำว่า ที่แม้ยังไม่เกิดขึ้นในตอนแรก คือ ที่แม้ยังไม่เกิดขึ้นในชวนวาระ ที่เป็นไปแต่เบื้องต้นในอารมณ์ที่ถึงคลองทวารนั้น.

---

[๑] ม. สนฺธายมาเนติ.

โรงงานศรีวรรณ-ช้าง เผือกแก้ส
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อธิคฺคหิตตฺตาติ อโยนิโสมนสิกาเรน อภิรุยฺห คหิตตฺตา, ทฬฺหํ คหิตตฺตาติ อตฺโถ. อปรภาเคติ อปรสฺมึ กาลภาเค, กาลนฺตเรติ อตฺโถ. เอกนฺเตน อุปฺปตฺติโตติ ปจฺจยสมวาเย สติ ตถา อโยนิโสมนสิการสฺส ตตฺถ นิพฺพตฺตตฺตา นิยเมน อุปฺปชฺชนโต. กลฺยาณคาเมติ[1] เอวนามเก คาเม.

คำว่า เพราะเหตุที่ได้อารมณ์ไว้ คือ เพราะขึ้นสู่อารมณ์รับไว้ ด้วยอโยนิโสมนสิการ อธิบายว่า เพราะยึดมั่นไว้. คำว่า ในตอนหลัง คือในส่วนแห่งกาลอื่น ได้แก่ ในกาลอื่น. คำว่า เพราะเกิดขึ้นเป็นแน่ ความว่า เพราะเกิดขึ้นโดยแน่นอน เหตุที่เมื่อมีความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัย อโยนิโสมนสิการก็บังเกิดในอารมณ์นั้นอย่างนั้น. คำว่า ในกัลยาณคาม ได้แก่ ในหมู่บ้านอันมีชื่ออย่างนี้.

โรหเณ กิร อภิรูปานํ อิตฺถีนํ อุปฺปตฺติฏฺฐาน-ตาย โส คาโม ตถา วุจฺจติ. จิตฺตสนฺตตินฺติมนารุฬฺหนฺติ ปจฺจุปฺปนฺนตำ ปฏิเสเธติ. "อุปฺปตฺตินิวารกสฺส เหตุโน อภาวา"ติ เอเตน ปจฺจเยน[2] สติ ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนารหตาย อวิกฺขมฺภิตสฺส อุปฺปนฺนตาปริยาโยติ ทสฺเสติ.

ได้ยินว่า ในโรหณชนบท เขาเรียกหมู่บ้านนั้นอย่างนั้น เพราะเป็นถิ่นที่เกิดของหญิงงามทั้งหลาย. คำว่า แม้ยังมิได้ขึ้นสู่จิตตสันตติ ท่านอาจารย์ย่อมห้ามความเป็นปัจจุบัน. ด้วยคำว่า "เพราะไม่มีเหตุที่จะป้องกันความเกิดขึ้น" นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า เมื่อมีปัจจัย ก็มีปริยายว่ากิเลสที่มิได้ข่มไว้ เป็นกิเลสที่เกิดขึ้นได้ด้วยภาวะ

---

[1] ฉ. กลฺยาณิคาเมติ.

[2] ฉ. ปจฺจเย.

โรงงานศรีวรรณ-ช้างเผือกแก๊ส
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ที่ควรจะเกิดขึ้นได้ ในเพราะความพร้อม-เพรียงแห่งปัจจัย.

นนุ จ อสมูหตุปฺปนฺนมฺปิ ปจฺจเย สติ อุปฺปชฺชนารหเมว ? สจฺจเมตํ, ปหาน-วิเสสภาวกโต ปน เนสํ เภโท. ยถา อวิกฺขมฺภิตาสมูหตภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ สติ ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนารหํ, เอวํ อารมฺมณาธิคฺคหิตุปฺปนฺนมฺปีติ ติวิธสฺสาปิ ภูมิลทฺเธน เอกสงฺคหตา วุตฺตา.

ก็แม้อสมูหตุปปันนะ (กิเลสชาตที่เกิดขึ้นโดยยังมิได้ถอนขึ้น) เมื่อมีปัจจัย ก็ควรจะเกิดขึ้นได้ทีเดียว มิใช่หรือ ? ข้อนี้ จริง, แต่ความแตกของกิเลสเหล่านั้น ถูกความต่างแห่งการละกระทำแล้ว. อวิกขัมภิตุป-ปันนะ สมูหตุปปันนะ และภูมิลัทธุปปันนะ เมื่อมีความพร้อมเพรียงด้วยปัจจัย ก็ควรจะเกิดขึ้นได้ ฉันใด แม้อารัมมณาธิคหิตปปันนะ ก็เหมือนฉันนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวความที่อุปปันนะทั้ง ๓ ประการ สงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกันกับภูมิลัทธะ.

๘๓๘. อกุสลมฺปิ ภูตาปคตุปฺปนฺนํ อตีตตฺตา น ปหาตพฺพํ, ตถา เอกจฺจํ โอกาสกตุปฺปนฺนํ อิตรํ อปฺปหาตพฺพโต, เสสทฺวยํ ขณตฺตยสมงฺคิภาวโตติ อาห "อมคฺควชฺฌตฺตา"ติ. เกนจีติ จตูสุ

๘๓๘. แม้อกุศลที่เป็นภูตาปคตุปปันนะ ญาณไร ๆ ก็ไม่พึงละ เพราะเป็นอดีตกรรมที่เป็นโอกาสกตุปปันนะ บางส่วน ก็เช่นเดียวกัน โอกาสกตุปปันนะ นอกนี้ ญาณไร ๆ ก็ไม่พึงละ เพราะไม่เป็นอุปปันนะ

คุณศรีเฉลิม คล้ายบุญนาน
อุทิศส่วนกุศลให้ นายละออง คล้ายบุญนาน

๑๕-๑๑ โครงการพิมพ์พระไตรปิฎก ๒๕๓๖

มคฺคญาเณสุ เกนจิ[๑]

ที่ญาณไร ๆ จะพึงละ อุปปันนะทั้ง ๒ ที่เหลือก็เช่นเดียวกัน เพราะเป็นอุปปันนะที่มีความพร้อมเพรียงด้วยขณะทั้ง ๓ เพราะเหตุนั้นท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะมิใช่สิ่งที่มรรคพึงกำจัด". คำว่า ญาณไร ๆ ได้แก่ ญาณไร ๆ ในบรรดามรรคญาณทั้ง ๔.

ตสฺสาติ ยถาวุตฺตสฺส จตุพฺพิธสฺสปิ อุปฺปนฺนสฺส. ตำ ตำ อุปฺปนฺนภาวำ วินาสยมานนฺติ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนน อุปฺปชฺชนารหตำ วินาเสนฺตำ. ปรมำ โลกิยญาเณน ยถาพลำ ปหีนเมว โลกุตฺตรญาณำ ปชหตีติ โลกิยคฺคหณำ กตำ.

บทว่า ตสฺส โยค ยถาวุตฺตสฺส จตุพฺพิธสฺสปิ อุปฺปนฺนสฺส แปลว่า แห่งอุปปันนะทั้ง ๔ อย่างตามที่กล่าวแล้วนั้น. คำว่า ยังความเป็นอุปปันนะนั้น ๆ ให้เสื่อมสิ้นไป คือ ยังความเป็นอุปปันนะที่ควรจะเกิดขึ้น ให้เสื่อมสิ้นไปด้วยการให้ถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา. ท่านอาจารย์ ทำศัพท์ว่าโลกิยญาณ เพราะโลกุตรญาณ ย่อมละสิ่งที่โลกิยญาณละได้แล้วตามกำลังนั่นเองก่อน.

---

[๑] ม. เอเกนปิ.

คุณศรีเฉลิม คล้ายบุญนาน
อุทิศส่วนกุศลให้ นายละออง คล้ายบุญนาน

ปริญฺญาทิกิจฺจกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว่าด้วยกิจมีปริญญา – กิจเป็นต้น

๘๓๙. สจฺจาภิสมยกาลสฺมินฺติ[๑] จตฺตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปฏิวิชฺฌนกฺขเณ. วุตฺตานีติ "ทุกฺขํ ปริญฺเญยฺยนฺ"ติอาทินา[๒], "โย ภิกฺขเว ทุกฺขํ ปสฺสตี"ติอาทินา จ วุตฺตานิ. ยถาสภาเวนาติ อวิปรีตสภาเวน. "ชานิตพฺพานี"ติ วตฺวา เตสํ ชานนวิธึ อุปมาวเสน อฏฺฐกถายํ ตาว วุตฺตนเยน ทสฺเสตุ "วุตฺตเญฺหตนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ.

๘๓๙. คำว่า ในกาลที่ตรัสรู้สัจจะ คือ ในขณะที่แทงตลอดอริยสัจทั้ง ๔. คำว่า ที่ตรัสไว้ คือ ที่ตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า "ทุกข์ เป็นสิ่งที่พึงกำหนดรู้" และโดยนัยมีอาทิว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลใด ย่อมเห็นทุกข์" ดังนี้. คำว่า ตามสภาพ คือตามสภาพที่ไม่วิปริต. ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ควรทราบ" ดังนี้ แล้วกล่าวคำว่า "แท้จริงข้อนี้ ท่านพระโบราณาจารย์ทั้งหลาย ได้กล่าวไว้" ดังนี้เป็นต้น เพื่อแสดงวิธีทราบกิจเหล่านั้น ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาเกี่ยวกับอุปมาก่อน.

ตตฺถ ยถา ปทีโปติอาทิ เอกสฺส ญาณสฺส เอกสฺมึ ขเณ[๓] จตฺตาริ กิจฺจานิ กถํ สมฺภวนฺติ. น หิ ตาทิสํ กิญฺจิ โลเก ทิฏฺฐํ อตฺถิ, น จ วจนํ ลพฺภตีติ

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ประทีป ฉันใด เป็นต้น ความว่า กิจ ๔ อย่าง ในขณะเดียวกันของญาณเดียวจะมีได้อย่างไร. ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ด้วยปริญญาภิสมัย"

---

[๑] ม. สจฺจาภิสมยกาลํ.
[๒] สํ. มหา. ๑๙/๕๔๖.　[๓] ฉ. เอกกฺขเณ.

คุณศรีเฉลิม คล้ายบุญนาน
อุทิศส่วนกุศลให้ นายละออง คล้ายบุญนาน

วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ป.ท.๔-๓

อนุโตลีนโจทนำ มนสิกตฺวา วุตฺตำ "ปริญฺญา-ภิสมเยนา"ติ.

(รู้โดยกำหนดรู้) ดังนี้ เพราะทำไว้ในใจซึ่งการท้วงอันเร้นลับอยู่ภายในว่า ก็กิจเช่นนั้นไร ๆ ที่เห็นได้ในโลก หามีอยู่ไม่และคำพูดก็หาไม่ได้.

อนวเสสโต ปริจฺฉิชฺช ชานนสงฺขาเตน ปฏิวิชฺฌเนน อภิสเมติ อสมฺโมหวเสน ปฏิวิชฺฌติ. ปหานาภิสมเยนาติ สมุจฺเฉทปฺปหานสงฺขาเตน ปฏิวิชฺฌเนน อสมฺโมหโต อภิสเมติ. มคฺคำ ภาวนาภิสมเยนาติ มคฺคญาณำ สมฺมาสงฺกปฺปาทิเสสมคฺคำ สหชาตาทิปจฺจยตาวเสน ภาวนาภิสมเยน.

ย่อมรู้ ด้วยการแทงตลอด กล่าวคือ การกำหนดรู้โดยไม่เหลือ ย่อมแทงตลอด ด้วยอำนาจสัมโมหะ. คำว่า ด้วยปหานาภิสมัย (รู้โดยละ) คือ ย่อมรู้โดยอสัมโมหะ ด้วยการแทงตลอด กล่าวคือ สมุจเฉทปหาน. คำว่า รู้มรรคด้วยภาวนาภิสมัย (รู้โดยทำให้มีขึ้น) ความว่า รู้มรรคญาณ คือ มรรคที่เหลือมีสัมมาสังกัปปะเป็นต้น ด้วยภาวนาภิสมัย กล่าวคือ ความเป็นปัจจัยมีสหชาตปัจจัยเป็นต้น.

อภิสเมติ ปุพฺพภาคภาวนาสมฺภูเตน อริยมคฺคภาวนาสงฺขาเตน ปฏิวิชฺฌเนน อภิสเมติ อฏฺฐงฺคิกำ มคฺคำ อสมฺโมหโต ปฏิวิชฺฌติ. มคฺคญาณำ หิ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ สมฺโมหำ วิทฺธำเสนฺตำ อตฺตนิปิ สมฺโมหำ วิทฺธำเสติเยว.

ย่อมรู้ คือ ย่อมรู้ด้วยการแทงตลอด กล่าวคือ การยังอริยมรรคให้มีขึ้น ซึ่งเกิดแต่ภาวนาในบุพภาค ย่อมแทงตลอดมรรคมีองค์ ๘ โดยอสัมโมหะ. จริงอยู่ มรรคญาณ เมื่อทำลายโมหะในสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ก็ย่อมทำลายสัมโมหะแม้ในตนด้วยทีเดียว.

คุณศรีเฉลิม คล้ายบุญนาน
อุทิศส่วนกุศลให้ นายละออง คล้ายบุญนาน

นิโรธนฺติ นิพฺพานํ. สจฺฉิกิริยาภิสมเยนาติ คำว่า นิโรธ ได้แก่ นิพพาน. คำว่า ด้วย ปจฺจกฺขกรณสงฺขาเตน ปฏิวิชฺฌเนน. สจฺฉิกิริยาภิสมัย ได้แก่ ด้วยการแทงตลอด ปาปุณาตีติ อธิคจฺฉติ. สฺวายํ อธิคโม กล่าวคือ การทำให้ประจักษ์. คำว่า ทสฺสนปฏิเวโธติ อาห "ปสฺสติ ปฏิวิชฺฌตี"ติ. ย่อมถึง คือ ย่อมบรรลุ. การบรรลุนี้นั้น ได้แก่ การเห็นและการแทงตลอด เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ย่อมเห็น ย่อมแทงตลอด" ดังนี้.

"นิโรธํ ฯเปฯ ปฏิวิชฺฌตี"ติ เอเตน ด้วยคำว่า "โยคาวจรทำนิโรธให้ นิโรธสจฺจเมกํ อารมฺมณปฏิเวเธน จตฺตาริปิ เป็นอารมณ์ แล้วย่อมถึง ย่อมเห็น ย่อมแทง สจฺจานิ อสมฺโมหปฏิเวเธน มคฺคญาณํ ตลอดสัจจะทั้ง ๔" นี้ ความว่า มรรคญาณ ปฏิวิชฺฌตีติ เอวํ ยุตฺติวเสน วิภาวิตํ ย่อมแทงตลอดนิโรธสัจข้อเดียว ด้วยการ เอกปฏิเวธํ อาคเมนปิ สาเธตุ "วุตฺตมฺปิ แทงตลอดอารมณ์ ย่อมแทงตลอดสัจจะทั้ง ๔ เจตนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ. ด้วยการแทงตลอดโดยอสัมโมหะ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "จริงอยู่ แม้พระผู้มีพระภาค ก็ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ไว้" ดังนี้เป็นต้น เพื่อจะยังการแทงตลอดเป็นอันเดียวกัน ชี้ให้แจ่มแจ้งแล้ว ด้วยอำนาจข้อยุติ ให้สำเร็จแม้ด้วยพระพุทธพจน์ที่มา.

คุณศรี เฉลิม คล้ายบุญนาน
อุทิศส่วนกุศลให้ นายละออง คล้ายบุญนาน

วิสุทธมรรคมหาปฏิสังขรณ์ ม.ม.๘๑

"สพฺพํ เวทิตพฺพนฺ"ติ อิมินา "โย ทุกฺขสมุทยํ ปสฺสติ, โส ทุกฺขมฺปิ ปสฺสตี"ติ[๑]อาทินา อาคตํ สมุทยํ สจฺจาทิมูลกํ โยชนํ สงฺคณฺหาติ.

ด้วยคำว่า "พระพุทธพจน์ทั้งหมด บัณฑิตควรทราบ" นี้ ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์คำประกอบมีสมุทยสัจเป็นต้นเป็นมูล อันมาแล้วโดยนัยมีอาทิว่า "ผู้ใดเห็นทุกขสมุทัย ผู้นั้นย่อมเห็นแม้ทุกข์" ดังนี้.

น เจตํ กาลนฺตรทสฺสนํ สนฺธาย วุตฺตํ, อถ โข เอกปฏิเวธเมวาติ ทสฺเสนฺเตน "มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ, ทุกฺเขเปตํ ญาณนฺ"ติ[๒]อาทินา อปรํ สุตฺตปทํ อานีตํ.

ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ก็ข้อนี้ท่านกล่าวหมายถึงการเห็นในกาลอื่น ก็หาไม่ โดยที่แท้ เป็นการแทงตลอดสัจจะข้อเดียวนั่นเอง ดังนี้ ได้นำเอาบทพระสูตรอื่นอีกมา โดยนัยเป็นต้นว่า "ญาณของท่านผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยมรรคนี้ ชื่อว่าทุกขญาณ".

ตถาหิทำ[๓] "โย นุ โข อาวุโส ทุกฺขํ ปสฺสติ, ทุกฺขสมุทยมฺปิ โส ปสฺสติ ฯเปฯ ปฏิปทมฺปิ โส ปสฺสตี"ติ[๔] เอกสจฺจทสฺสน-

จริงอย่างนั้น ท่านพระควัมปติเถระได้กล่าวไว้ เพื่อจะยังความนั้นให้สำเร็จในการพิจารณาความ ที่บุคคลผู้มีความพร้อมเพรียง

---

[๑] สำ. มหา. ๑๙/๕๔๖.

[๒] ขุ. ป. ๓๑/๑๕๘ (ภูมิพโลภิกขุ ๑/๑๒๗), อภิ. วิ. ๓๕/๔๔๔.

[๓] ฉ. อิทนฺติ ปทำ น ทิสฺสติ.

[๔] สำ. มหา. ๑๙/๕๔๗.

คุณศรีเฉลิม คล้ายบุญนาน
อุทิศส่วนกุศลให้ นายละออง คล้ายบุญนาน

สมงฺคิโน อญฺญสจฺจทสฺสนสมงฺคิภาววิจารณาย ตมตฺถํ สาเธตุ อายสฺมตา ควมฺปติตฺเถเรน วุตฺตํ, ปจฺเจกญฺจ สจฺจตฺตยทสฺสนโยชนา กตา.

ด้วยการเห็นสัจจะข้อเดียว ก็เป็นผู้มีความพร้อมเพรียง ด้วยการเห็นสัจจะข้ออื่นว่า "ดูกรอาวุโส ผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นแม้ทุกขสมุทัย ฯลฯ ผู้นั้นย่อมเห็นแม้ทุกข-นิโรธคามินีปฏิปทา" และท่านพระเถระก็ได้กระทำคำประกอบในการเห็นสัจจะ ทั้ง ๓ แต่ละสัจจะ.

อญฺญถา กมาภิสมเย ปุริมทิฏฺฐสฺส ปุน ทสฺสนโต[1] สมุทยาทึ ปสฺสโต ทุกฺขาทิทสฺสนํ ปุน อวตฺตพฺพํ สิยา, วุจฺจมาเน จ สพฺพทสฺสนํ ทสฺสนนฺตรปรมนฺติ ทสฺสนานุปรโม เอว สิยาติ.

เมื่อถือเอาเนื้อความ โดยประการอื่น เพราะได้เห็นใหม่ ซึ่งสัจจะที่ได้เห็นไว้ก่อนแล้ว การเห็นทุกข์เป็นต้น ของบุคคลผู้เห็นสมุทัยเป็นต้น ก็ไม่น่าจะต้องกล่าวอีก และเมื่อกล่าวการเห็นสัจจะทั้งหมด ก็มีการเห็นอื่นเป็นอย่างมากไป เหตุนั้น การไม่ขาดการเห็นนั่นแหละ ควรมีแล.

นิสฺสยาภาวเหตุตาย[2] ทุกฺขปริญฺญาย วฏฺฏาปนสทิสตา, ปฏิปกฺขวิทฺธํสนตาย สมุทยปฺปหานสฺส อนุธการวิธมนสทิสตา,

ท่านกล่าว ความที่การกำหนดรู้ทุกข์เป็นเหมือนการเผาประทีปไส้ ให้ไหม้เพราะความเป็นเหตุ แห่งความเป็นนิสสย-

---

[1] ฉ. อทสฺสนโต.

[2] ฉ. นิสฺสยภาวเหตุตาย.

คุณศรีเฉลิม คล้ายบุญนาน
อุทิศส่วนกุศลให้ นายละออง คล้ายบุญนาน

มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒-๓/น.ม./๑๑๑

ญาณาโลกปริพฺรูหนตาย มคฺคภาวนาย ปัจจัย ท่านกล่าวความที่การละสมุทัยเป็น
อาโลกวิทฺธสนสทิสตา, เตน เตน มคฺเคน เหมือนการกำจัดความมืด เพราะเป็นความ
ยถา ยถา นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยา, ตถา กำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ ท่านกล่าวการทำ
ตถา กิเลสเสนฺหปริยาทานํ โหตีติ มรรคให้มีขึ้น เป็นเหมือนประทีปไขแสง
นิโรธสจฺฉิกิริยาย เสนฺหปริยาทานสทิสตา เพราะเป็นการเพิ่มแสงสว่างคือญาณ การ
การญฺจาเรน วุตฺตา. ทำนิโรธให้แจ้งโดยประการใด ๆ ความสิ้น
น้ำมันคือกิเลส ย่อมมีโดยประการนั้น ๆ
ด้วยมรรคนั้น ๆ เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
กล่าวความที่การทำนิโรธให้แจ้ง เป็น
เหมือนความสิ้นน้ำมัน ด้วยโวหารอิงเหตุ.

๘๔๐. โอภาเสตีติ ปกาเสติ. สพฺพกิเลสทรถ-กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธินฺติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิภูตํ. ๘๔๐. คำว่า ทำให้กระจ่าง คือ ทำให้ปรากฏ. คำว่า อันเป็นความระงับไปแห่งกิเลส คือ เป็นความระงับไปแห่งกิเลสทั้งหลาย เพราะเป็นความเข้าไปสงบความกระวนกระวาย และความเร่าร้อน คือกิเลสทั้งปวง.

๘๔๑. อุปฺเปตีติ ปปฺโปติ. ทุกฺข-ปริญฺญาย สกฺกายตีรสมติกฺกมภาวโต โอริมตีรปฺปหานสทิสตา, มคฺคภาวนาย ๘๔๑. บทว่า อุปฺเปติ แปลว่า ย่อมถึง. ท่านกล่าวความที่มรรคญาณเป็นเหมือนเรือละฝั่ง ในเพราะก้าวล่วงฝั่งคือ สักกายะ

คุณศรี เฉลิม คล้ายบุญนาน
อุทิศส่วนกุศลให้ นายละออง คล้ายบุญนาน

สตฺตตฺตีสโพธิปกฺขิยธมฺมาวหนตาย วหนสทิสตา.

ภณฺฑ– ด้วยการกำหนดรู้ทุกข์ ท่านกล่าวความที่มรรคญาณ เป็นเหมือนเรือขนสินค้า เพราะนำมาซึ่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ด้วยการยังมรรคให้มีขึ้น.

๘๔๒. ปวตฺตํ ญาณํ อสฺสาติ ปวตฺตญาโณ, มคฺโค. อสฺส มคฺคสฺส.

๘๔๒. ญาณเป็นไปแล้ว แก่มรรคนั้น เหตุนั้น มรรคนั้น ชื่อว่า ปวตฺตญาโณ แปลว่า มีญาณอันเป็นไปแล้ว อสฺส โยค มคฺคสฺส.

ตถฏฺเฐนาติ ตถสภาเวน, ปีฬนาทิ–อวิปรีตสภาเวนาติ อตฺโถ. เอกปฏิเวธานีติ เอกชฺฌํ ปฏิวิชฺฌิตพฺพาการานิ.

คำว่า ด้วยอรรถคือความเป็นอย่างนั้น คือ ด้วยสภาพอย่างนั้น อธิบายว่า ด้วยสภาพที่ไม่วิปริต มีความบีบคั้นเป็นต้น. บทว่า เอกปฏิเวธานิ แปลว่า เป็นอาการพึงแทงตลอดร่วมกัน.

ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา พุทฺธานุสฺสติวณฺณนายํ[1] วุตฺตเมว. เอกสงฺคหิตานีติ เอเกเนว สงฺคหิตานิ. เกน ? ตถฏฺเฐน, สจฺจฏฺเฐนาติ อตฺโถ.

คำใดที่พึงกล่าวในคำว่า อรรถว่าบีบคั้นแห่งทุกข์เป็นต้น คำนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในวรรณนา แห่งพุทธานุสสติในหนหลังนั่นเทียว. คำว่า สงเคราะห์เข้า

---

[1] วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๒๕๑.

ยं เอกสงฺคหิตนฺติอาทิ เอกปฏิเวธทสฺสนं.

ญาณสฺส เป็นหนึ่ง คือ รวมเข้าไว้ด้วยข้อเดียวนั่นเอง. โดยอรรถคือความเป็นอย่างนั้นอะไร ? อธิบายว่า โดยอรรถคือสัจจะ. คำว่า สิ่งใดสงเคราะห์เข้าเป็นหนึ่งได้ เป็นต้น เป็นคำแสดงเอกปฏิเวธของญาณ.

มคฺคญาณं หิ นิโรธเมว อารมฺมณं กโรนฺตมฺปิ โย โส ทุกฺขาทีสุ ตจฺฉาวิปลฺลาสภูตภาวสงฺขาโต สจฺจฏฺโฐ, ตปฺปฏิจฺฉาทกสมฺโมหวิทฺธํสเนน ตं ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌนฺตं ปจฺจกฺขं กโรนฺตเมว ปวตฺตติ. ยโต อปรภาเคปีฬนาทโย โสฬสปิ สจฺจฏฺฐา อริยสฺส หตฺถามลกं วิย ยาถาวโต อุปฏฺฐหนฺติ.

จริงอยู่ มรรคญาณแม้กระทำนิโรธอย่างเดียวให้เป็นอารมณ์ ก็ย่อมแทงตลอดนิโรธนั้นตามความเป็นจริง ด้วยการกำจัดสัมโมหะ อันปกปิดอรรถแห่งสัจจะ กล่าวคือความเป็นของแท้ ไม่วิปลาสในสัจจะมีทุกข์เป็นต้นนั้นกระทำให้ประจักษ์ทีเดียวเป็นไป. เพราะอรรถคือสัจจะทั้ง ๑๖ ข้อ มีความเบียดเบียนเป็นต้น ย่อมปรากฏตามความเป็นจริงแก่พระอริยะ เหมือนอย่างมะขามป้อมในมือในกาลอื่น.

๘๔๓. อตฺถาติ ญาเณน อรณียโต อตฺโถติ[1] ลทฺธสมญฺญา อาการา. อญฺญสจฺจ-

๘๔๓. คำว่า อรรถ ได้แก่ อาการซึ่งได้ชื่อว่า อรรถ เพราะพึงดำเนินไป

---

[1] ฉ. อตฺถาติ.

คุณทวี วงษ์สะอาด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทสฺสนวเสนาติ สมุทยาทิสจฺจนฺตรทสฺสนวเสน. ฮาวิภาวโตติ ปกาสภาวโต.

ด้วยญาณ. คำว่า ด้วยอำนาจการเห็นสัจจะอื่น คือ ด้วยอำนาจการเห็นสัจจะอื่นมีสมุทัยเป็นต้น. คำว่า เพราะปรากฏชัด คือ เพราะแจ่มแจ้ง.

อิทำ วุตฺตำ โหติ : เย อาการา ทุกฺขาทีสุ สภาววเสน, สจฺจนฺตรทสฺสนวเสน จ อาวิภวนฺติ, เต ปีฬนาทโย จตฺตาโรเยวาติ โสฬเสว วุตฺตา, น อญฺญนฺติ[๑] อยำ อตฺโถ[๒] อิธ อธิปฺเปโตติ กถำ อิทำ[๓] วิญฺญายตีติ อาห "ตตถ กตมำ ทกเข ญาณ"ติอาทิ.

ข้อนี้ มีอรรถาธิบายว่า : อาการเหล่าใดย่อมปรากฏชัด ด้วยอำนาจสภาวะในสัจจะมีทุกข์เป็นต้น และด้วยอำนาจการเห็นสัจจะอื่น, อรรถเหล่านั้น เป็น ๔ ข้อ มีความเบียดเบียนเป็นต้นทีเดียว เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวไว้ ๑๖ ข้อนั่นเอง มิใช่อรรถอย่างอื่นแล. ความข้อนี้ ท่านประสงค์เอาในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ในญาณเหล่านั้น ญาณในทุกข์เป็นไฉน" ดังนี้เป็นต้น เพื่อเลี่ยงความสงสัยว่า ข้อนี้จะรู้ได้อย่างไร.

เตเนตำ ทสฺเสติ : ยสฺมา ปาฬิยำ วิสุำ วิสุำ อารมฺมณกรณวเสนปิ สจฺจญาณำ วุตฺตำ ว่า : เพราะในพระบาลี ตรัสสัจญาณไว้ ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดงความข้อนี้

---

[๑] ฉ. อญฺเญติ.　　[๒] ฉ. ยมตฺโถ.

[๓] ฉ. กถมิทำ.

คุณทวี วงษ์สะอาด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กิจฺจนิปฺผตฺติวเสนปิ[๑] ตสฺมา วิญฺญายติ "สภาวโต, สจฺจนฺตรทสฺสนโต จ สจฺจานํ อาการา อาวิภวนฺตี"ติ.

กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน[๑] ทสฺสนํ อาวิภาวโต ทสฺสนสทิสนฺติ ตํ อนามสิตฺวา อิตรเมว ทสฺเสนฺโต "ตตฺถา"ติอาทิมาห. ตตฺถาติ เตสุ ทฺวีสุ ทสฺสเนสุ. อายูหิตนฺติ ปิณฺฑวเสน นิพฺพตฺติตํ.

ด้วยอำนาจการทำให้เป็นอารมณ์บ้าง ด้วยอำนาจความสำเร็จกิจเป็นแผนก ๆ บ้าง ฉะนั้นจึงรู้ได้ว่า "อาการแห่งสัจจะทั้งหลายย่อมปรากฏชัดโดยสภาวะ และโดยการเห็นสัจจะอื่น".

การเห็น ด้วยอำนาจความสำเร็จกิจก็เหมือนกับการเห็น เพราะปรากฏชัดเพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงเฉพาะการเห็นด้วยอำนาจทำให้เป็นอารมณ์นอกนี้ มิได้ระบุถึงการเห็นด้วยอำนาจความสำเร็จกิจนั้น จึงกล่าวคำว่า "ตตฺถ" เป็นต้น. บทว่า ตตฺถ ความเท่ากับ เตสุ โยค ทฺวีสุ ทสฺสเนสุ แปลว่า ในการเห็น ๒ นัยนั้น. บทว่า อายูหิตํ ความว่า อันสมุทัยให้บังเกิด โดยเป็นกลุ่มก้อน.

ยํ หิ กิญฺจิ ปจฺจยุปฺปนฺนํ นาม, สพฺพํ ตํ สมุทิตเมว นิพฺพตฺตตีติ. สงฺขตนฺติ (เกิดแต่ปัจจัย) สิ่งนั้นทั้งหมด อันสมุทัย

จริงอยู่ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ชื่อว่าปัจจยุปบัน

๑-๑ ฉ. กิจฺจนิพฺพตฺติวเสน.

คุณทวี วงษ์สะอาด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปจฺจยนฺตเรหิ สเมจฺจ สมฺภุยฺย กตํ. ให้เกิดขึ้น ชื่อว่าย่อมบังเกิด. บทว่า สงฺขตํ ราสิกตนฺติ ปุญชกตํ. อเนกเมว หิ ความว่า อันปัจจัยอื่นรวมกันเข้า เกิดพร้อม ปจฺจยุปฺปนฺนํ เอกชฺฌํ นิพฺพตฺตมานํ อตฺตโน กันกระทำ. บทว่า ราสิกตํ แปลว่า ทำให้ ปจฺจเยหิ ราสิกตํ วิย โหตีติ. เป็นกองไว้. จริงอยู่ สิงที่เป็นปัจจยุปบัน (เกิดแต่ปัจจัย) มากมายทีเดียว เมื่อเกิด รวมกันเข้า ย่อมเป็นเหมือนถูกปัจจัยของตน ทำให้เป็นกองไว้แล.

ตสฺมาติ สมุทเยน อายูหิตตฺตา. อสฺสาติ ทุกฺขสจฺจสฺส. ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปนฺโน, ตสฺส กิเลสสนฺตาปหโร. สยมฺปิ กิเลส-ปริฬาหาภาวโต สุสีตโล. สนฺตาปฏฺโ อาวิภวติ อุฬารทสฺสเนน ตทญฺญสฺส อนุฬารภาโว วิยาติ ทสฺเสนฺโต อาห "อายสฺมโต"ติอาทิ. อวิปริณามธมฺมสฺส นิจฺจสภาวสฺส วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ปฏิปกฺขโต อาวิภวนาการสฺส สุขสิทฺธิโต.

บทว่า ตสฺมา โยค สมุทเยน อายูหิตตฺตา แปลว่า เพราะความที่ทุกข์ถูกสมุทัยประมวลไว้นั้น. บทว่า อสฺส โยค ทุกฺขสจฺจสฺส แปล ว่า แห่งทุกขสัจนั้น. มรรคเกิดขึ้นในสันดาน ใด ก็นำไปเสียซึ่งความเร่าร้อนคือกิเลส ในสันดานนั้น. ชื่อว่า เป็นธรรมเย็นสนิท เพราะไม่มีความเร่าร้อนคือกิเลส แม้ด้วย ตนเอง. ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อรรถคือความเร่าร้อน ย่อมปรากฏชัด ก็เหมือนกับความที่สิ่งอื่นจากสิ่งนั้น เป็นของ ไม่สำคัญ ด้วยได้เห็นสิ่งที่สำคัญกว่า จึง กล่าวคำว่า "เหมือนดังท่านพระนันทะ"

เป็นต้น. นิโรธซึ่งมีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา มีสภาพเที่ยง ก็ไม่มีคำที่จะต้องพูดเลย เพราะอาการที่ปรากฏชัดโดยเป็นปฏิปักษ์กัน สำเร็จได้โดยง่าย.

นิทานฏฺโ อาวิภวติ อิทมสฺส นิทฺทาตีติ. สโยคปลิโพธฏฺฐา ปฏิปกฺขวเสน อาวิภวนาการาติ ทสฺเสนฺโต อาห "วิสโยคภูตสฺสา"ติอาทิ. กิเลสทุกฺเขหิ สโยชนฏฺโ สโยคฏฺโ. สสารจารเก ปลิพุทฺธนฏฺโ ปลิโพธฏฺโ.

อรรถคือการก่อเหตุ ย่อมปรากฏชัด ว่าสิ่งนี้ ย่อมก่อเหตุแก่สิ่งนี้. ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อรรถคือผูกเข้าไว้ และอรรถคือขัดขวางไว้ เป็นอาการปรากฏชัดด้วยอำนาจธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "นิโรธสัจอันเป็นธรรมปราศจากเครื่องผูก". อรรถคือประกอบไว้ด้วยกิเลสและทุกข์ ชื่อว่า อรรถคือผูกเข้าไว้. อรรถคือกักกันไว้ในคุกคือสงสาร ชื่อว่า อรรถคือขัดขวางไว้.

กิเลสสงฺคณิกาทิวเสน อวิเวกภูตสฺส. วิเวกฏฺโ อุปธิวิเวกตา. สพฺพสงฺขาร-วิวิตฺตตา อสงฺขตภาโวติ เอวํ อจฺฉริยพฺภูตสภาโวปิ อริยมคฺโค สงฺขโต อุปธิ. เอว, อยเมว จ เอโก อสงฺขโตติ

สมุทัยสัจ อันเป็นธรรมไม่มีการทิ้งไปด้วยอำนาจความหมกมุ่น คือกิเลสเป็นต้น. อรรถคือการทิ้งไป ได้แก่ ภาวะที่สงัดจากความเป็นสภาพสงัดสังขารทั้งปวง ชื่อว่า ความเป็นอสังขตะ เพราะเหตุนั้น

นิโรธสฺส อสงฺขตภาโว สุปากโฏ โหติ. อริยมรรค แม้มีสภาวะอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีมา
ทุกฺขํ วิสํ มรณธมฺมโต ตสฺส อคทภูตํ อย่างนี้ ก็เป็นสังขตะนั่นเอง, ส่วนนิโรธนี้
อมตํ นิพฺพานํ. เท่านั้น เป็นธรรมเอกที่เป็นอสังขตะ
เพราะเหตุนั้น ความที่นิโรธเป็นอสังขตะ
จึงเป็นภาวะที่ปรากฏดี. ทุกข์เป็นพิษ
เพราะมีความตายเป็นธรรมดา ธรรมชาติ
ซึ่งเป็นโอสถแก้พิษนั้น จึงชื่อว่าอมตนิพพาน.

"มคฺโค"ติ สมฺภาเวตพฺพตํ ปตฺโต สมุทัยนี้ ที่ถึงความเป็นสภาวะที่พึง
สุขุมสนฺตภาเวน อุปฏฺฐิโต นิกนฺติภูโตปิ ยกย่องว่า "เป็นทาง" ปรากฏด้วยความ
นายํ สมุทโย เหตุ นิพฺพานปตฺติยา[1] อยํ เป็นธรรมที่สุขุมละเอียด แม้เป็นความยินดี
อริยมคฺโค เหตูติ มคฺคามคฺคญาณสฺสเน ก็มิใช่เป็นเหตุแห่งการถึงนิพพาน. อริย-
วุตฺตนเยน มคฺคสฺส เหตฺวฏฺโฐ อาวิภวติ. มรรคนี้เป็นเหตุ เพราะเหตุนั้น อรรถคือ
เหตุแห่งมรรคตามนัยที่กล่าวแล้ว ย่อม
ปรากฏชัด ด้วยการเห็นมัคคามัคคญาณ.

นิโรธทสฺสเนนาติ อติวิย นิปุณสฺส คำว่า ด้วยการเห็นนิโรธ คือ ด้วยการเห็น
ปรมคมฺภีรสฺส นิโรธสจฺจสฺส ทสฺสเนน. นิโรธสัจอันอย่างยิ่งละเอียดเกินที่จะเปรียบ
เตนาห "ปรมสุขุมานี"ติอาทิ. ทุกฺข- ได้. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า

---

[1] ฉ. นิพฺพานสฺส ปตฺติยา.

ทสฺสเนนาติ อติวิย อาทีนวปฺปตฺติยา "รูปทั้งหลายที่ละเอียดอย่างยิ่ง" ดังนี้ วิปุลตราทีนวสฺส ทุกฺขสจฺจสฺส ทสฺสเนน. เป็นต้น. คำว่า ด้วยการเห็นทุกข์ ความว่า ตปฺปฏิปกฺขโต อธิปเตยฺยฏฺโ[1] ด้วยการเห็นทุกขสัจ อันมีโทษมากยิ่ง เพราะถึงความเป็นโทษ. อรรถคือความเป็นอธิบดี เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อทุกขสัจนั้น.

เตนาห "อเนกโรคาตุร ฯเปฯ โอฬารภาโว วิยา"ติ. เอวเมเต ยถารหำ อนุวยโต, พฺยติเรกโต จ สจฺเจสุ อาวิภวนาการา วิภาวิตา.

ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เปรียบเหมือนความโอฬาร แห่งอิสรชน ปรากฏชัดด้วยการเห็นคนเข็ญใจ ผู้อาดูร ด้วยโรคมากมาย ฉะนั้น". อาการปรากฏชัดในสัจจะทั้งหลาย โดยการคล้อยตามและโดยเกินพิเศษตามสมควรเหล่านี้ แจ่มแจ้งแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

เอกสฺสาติ เอกสฺส[2] อตฺถสฺส. ปีฬนายูหนนิสฺสรณนิยฺยานฏฺเ สนฺธายาห. ติณฺณำ ติณฺณนฺติ สงฺขตาทีอตฺเถ. เย ปน วาทิโน. นานาภิสมยนฺติ นานาฆาเฌ อภิสมยำ, จตุนฺนำ สจฺจานำ นานากฺขเณ ติณฺณำ ได้แก่ อรรถคือเป็นสิ่งถูกปรุงขึ้น

บทว่า เอกสฺส แปลว่า อรรถอันหนึ่ง. ท่านกล่าวหมายถึง อรรถคือความบีบคั้น อรรถคือประมวลไว้ อรรถคือออกไปเสีย และอรรถคือปล่อยไป. สองบทว่า ติณฺณำ

---

[1] ฉ. อาธิปเตยฺยฏฺโ.

[2] ฉ. เอเกกสฺสาติ เอเกกสฺส.

นานาญาเณน ปฏิวิชฺฌนฺติ อตฺโถ.

เป็นต้น. เย ปน โยค วาทิโน แปลว่า ส่วนเจ้าลัทธิเหล่าใด. คำว่า นานาภิสมัย แปลว่า รู้ด้วยญาณต่าง ๆ กัน, อธิบายว่า แทงตลอดสัจจะ ๔ ด้วยญาณต่าง ๆ กัน ในขณะต่าง ๆ กัน.

ยทิ หิ มคฺคญาณสฺส จตูสุ สจฺเจสุ นานาภิสมโย สิยา, ทุกฺขทสฺสนาทีหิ ปฐมมคฺคาทีหิ ปหาตพฺพานำ สโยชนตฺตยาทีนำ เอกเทสปฺปหานำ อาปชฺชติ. ตถา จ สติ เอกเทสโสตาปตฺติมคฺคฏฺฐตาทิปฺปสงฺโค. ตตฺถทสฺสนานนฺตรำ จ ตตฺถผเลน ภวิตพฺพนฺติ ตตฺถปเหยฺยกิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิภูตานำ ผลานำ มคฺคานำ วิย จตุกฺกตา สิยา.

ก็ถ้าว่า นานาภิสมัยในสัจจะ ๔ พึงมีแก่มรรคญาณไซร้ สังโยชน์ ๓ เป็นต้นที่มรรคที่หนึ่งพึงละด้วยการเห็นทุกข์เป็นต้น ก็ต้องเป็นการละโดยเอกเทศ. และเมื่อเป็นอย่างนั้น ก็เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคโดยเอกเทศเป็นต้น. และผลนั้น ๆ ก็จะพึงมีในลำดับแห่งการเห็นของญาณนั้น ๆ ก็จะพึงมีความที่ผลทั้งหลาย อันเป็นความระงับกิเลสที่มรรคนั้น ๆ จะพึงละเป็น ๔ หมวด เหมือนกับมรรคทั้งหลาย.

ตถา จ สติ เอกเทสโสตาปนฺนตาทิปฺปสงฺโค. กิญฺจิ ภิยฺโย : ยทิ มคฺคญาณสฺส นานาภิสมโย สิยา, อญฺเญน ญาเณน ทุกฺขำ ปสฺสติ. อญฺเญน สมุทยำ, อญฺเญน นิโรธำ,

และเมื่อเป็นอย่างนั้น ก็จะพึงมีความเกี่ยวข้องด้วยความเป็นพระโสดาบันโดยเอกเทศเป็นต้น. ยังมีข้อที่จะพึงกล่าวบางอย่างยิ่งขึ้นไป : ถ้านานาภิสมัยพึงมีแก่มรรคญาณไซร้

วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ป.ท.๔-๓๒

อญฺเญน มคฺคํ, เอวํ สติ มคฺคกิจฺจํ อปริปุณฺณเมว สิยา.

บุคคลก็ย่อมเห็นทุกข์ ด้วยญาณอย่างหนึ่ง. เห็นสมุทัยด้วยญาณอย่างหนึ่ง เห็นนิโรธด้วยญาณอย่างหนึ่ง เห็นมรรคด้วยญาณอย่างหนึ่ง, เมื่อเป็นอย่างนี้ กิจของมรรค ก็พึงเป็นกิจไม่ครบถ้วนทีเดียว.

มคฺคทสฺสเนน หิ ทุวยคติ, เตเนว วา ตสฺส ทสฺสนํ, อญฺเญน วาติ. ตตฺถ ปฐโม ตาว ปกฺโข น ยุชฺชติ อตฺตนิ ปวตฺติยา อสมฺภวโต. น หิ เตเนว องฺคุลคฺเคน ตเมว ปรามสิตุ สกฺกา.

เพราะด้วยการเห็นมรรค ก็จะมีคติเป็น ๒ คือ การเห็นมรรคนั้น ด้วยญาณนั่นนั่นเอง หรือด้วยญาณอื่นแล. ในคติ ๒ ประการนั้น ฝ่ายแรกไม่ถูกต้องก่อน เพราะไม่มีความเป็นไปในตน. ด้วยว่า ใคร ๆ ไม่อาจแตะต้องฝ่ายแรกนั้นแล ด้วยปลายนิ้วนั้นเองได้.

อถ อญฺเญน อนวฏฺฐานปฺปสงฺโค "เยน มคฺคํ ปสฺสติ, โสปิ มคฺโค. ตมฺปิ เยน ปสฺสติ, โสปิ มคฺโค"ติ. ตสฺมา เอกาภิสมยโต ยถาวุตฺโต อสมฺโมหปฏิเวโธว ยุตฺโต.

เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็จะมีความเกี่ยวข้องกับความไม่กำหนดลงด้วยฝ่ายอื่นว่า "บุคคลย่อมเห็นมรรคด้วยธรรมใด แม้ธรรมนั้นก็เป็นมรรค. บุคคลย่อมเห็นแม้ธรรมนั้นด้วยมรรคใด แม้ธรรมนั้น ก็เป็นมรรค" ดังนี้. เพราะเหตุนั้น การแทงตลอดโดยอสัมโมหะตามที่กล่าวแล้ว โดยเอกาภิสมัย

ร.ร.สมาคมสตรีไทย (คุณจินตนา ธรรมวานิช)
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

(รู้อริยสัจ ๔ โดยญาณเดียวกัน) นั่นแหละ จึงถูกต้อง.

อปิจ ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ, สมุจฺฉินฺทิตพฺพญฺจ สจฺจทฺวยํ อารพฺภ ปวตฺตมานสฺส มคฺคญาณสฺส ปริจฺฉินฺทนสมุจฺฉินฺทนานิ น สมฺภวนฺติ ตโต อนิสฺสรณโต. น หิ ทุกฺขปริญฺญาสมุทยปฺปหานานิ ทุกฺขสมุทยสจฺจารมฺมเณ ญาเณ กาตุ๋ สกฺกุเณยฺยานิ.

อีกประการหนึ่ง การกำหนดและการตัดได้เด็ดขาด แห่งมรรคญาณที่เป็นไปปรารภสัจจะทั้งสองที่พึงกำหนดแล, พึงตัดได้เด็ดขาด ย่อมไม่มี เพราะมิได้ออกไปจากสัจจะทั้งสองนั้น. ก็การกำหนดรู้ทุกข์และการละสมุทัย ใคร ๆ พึงอาจจะทำด้วยญาณอันมีทุกขสัจเป็นอารมณ์ และมีสมุทัยสัจเป็นอารมณ์ ก็หามิได้.

นิพฺพานารมฺมเณ ปน ตตฺถ, อิตรทฺวเย จ สมฺโมหํ วิทฺธํเสนฺเตน สกฺกา กาตุนฺติ เอกาภิสมโย เอว ยุตฺโต. อยํ ปน[๑] อตฺโถ ปาฬิยํ อาคโต เอวาติ "เตสํ อุตฺตรึ อภิธมฺเม กถาวตฺถุสฺมึ วุตฺตเมวา"ติ.

แต่บุคคลผู้ทำลายสัมโมหะ ในทุกขสัจและสมุทัยสัจนั้น และในสัจจะ ๒ นอกนี้ ด้วยญาณอันมีนิพพานเป็นอารมณ์ ก็อาจจะทำได้ เพราะเหตุนั้น เอกาภิสมัย (รู้สัจจะ ๔ ด้วยญาณเดียวกัน) นั่นเอง จึงถูกต้อง. ก็ความข้อนี้ มาแล้วในพระบาลีนั่นเอง เพราะเหตุนั้น "การตอบของเจ้าลัทธิ

---

[๑] ม. อยํ ปเนตฺถ.

เหล่านั้น ท่านได้กล่าวแล้วในกถาวัตถุในพระอภิธรรม" แล.

ปริญญาทิปุปเภทกถาวณฺณนา

๘๔๕. อภิญฺญาปญฺญาติอาทีนิ อตฺโถ เหฏฺฐา วุตฺโตเยว. อปิจ สุตมยาย, จินฺตามยาย, เอกจฺจภาวนามยาย จ อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย ญาตา อภิญฺญาตา. อาเวณิกา ภูมิ ปริญฺญตฺตานิ อวิสยภาวโต. น หิ นามรูปปริจฺเฉทปจฺจยปริคฺคหญาเณน ตีรณปริญฺญาทีนิ ปวตฺตนฺติ อตฺถิ.

พรรณนากถาว่าด้วยประเภทแห่งปริญญาเป็นต้น

๘๔๕. อรรถของคำทั้งหลายมีอภิญญาเป็นต้น ได้กล่าวแล้วในหนหลังนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่โยคาวจรรู้แล้ว ด้วยปัญญาอันวิเศษยิ่งซึ่งสำเร็จด้วยการฟัง สำเร็จด้วยความคิด และสำเร็จด้วยภาวนาบางอย่าง ชื่อว่า ธรรมที่โยคาวจรรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง. ชื่อว่าเป็นภูมิหนึ่งโดยเฉพาะ เพราะไม่เป็นวิสัยแห่งปริญญาอื่น. ด้วยว่า ความเป็นไปแห่งตีรณปริญญาเป็นต้น ด้วยอำนาจการกำหนดนามรูปและการกำหนดปัจจัย จะมีอยู่ก็หามิได้.

ร.ร.สมาคมสตรีไทย (คุณจินตนา ธรรมวานิช)
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๘๔๖. อนุโลมญาณมฺปิ อนิจฺจา-ทิวเสเนว สงฺขาเร อารพฺภ ปวตฺตติ, ปเคว ปฏิสงฺขานุปสฺสนาทโยติ อาห "ยาว อนุโลมา อาเวณิกา ภูมี"ติ. กามं จ เอตฺถ[1] ตีรณปริญฺญาภูมิยํ ญาตปฺปหาน-ปริญฺญาโยปิ ลพฺธาวสรา, ตตฺถ ปน ยถา ตีรณปริญฺญา สาติสยํ กิจฺจการี, น ตถา อิตราติ อาเวณิกคฺคหณํ.

๘๔๖. แม้อนุโลมญาณ ก็ย่อมเป็นไปทีเดียว ปรารภสังขารทั้งหลายโดยเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้นนั่นเอง จะป่วยกล่าวไปไยถึงปฏิสังขานุปัสสนาเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "จนถึงอนุโลมเป็นภูมิหนึ่งโดยเฉพาะ" ดังนี้. ก็ในอธิการนี้ แม้ญาตปริญญาและปหานปริญญา ก็ได้โอกาสอยู่ในภูมิแห่งตีรณปริญญา โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ในบรรดาปริญญาทั้ง ๓ นั้น ญาต-ปริญญาและปหานปริญญานอกนี้ ก็หาเป็นเหมือนตีรณปริญญา ซึ่งทำหน้าที่อย่างพิเศษยิ่ง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงใช้ศัพท์ว่าโดยเฉพาะไว้.

๘๔๗. นิปฺปริยาเยน ปหานปริญฺญา นาม มคฺคญาณนฺติ "ยาว มคฺคญาณา ภูมี"ติ วุตฺตํ. อยํ อิธ อธิปฺเปตาติ อิธ อภิสมยกาเล กิจฺจวิจาเร อยํ ปหานปริญฺญา

๘๔๗. ว่าโดยนิปริยาย มรรคญาณชื่อว่า ปหานปริญญา เพราะเหตุนั้น ท่าน-อาจารย์จึงกล่าวว่า "จนถึงมรรคญาณเป็นภูมิ" (แห่งปหานปริญญานั้น) ดังนี้. คำว่า

---

[1] ฉ. กามญฺเจตฺถ.

คุณพันธ์-คุณพิน-คุณเบิ้ม-คุณบิ๋ม-คุณโบว์ เหตระกูล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อธิปฺเปตา ตทตฺถตฺตา เสสปริญฺญานิ. เตนาห "ยสฺมา วา"ติอาทิ.

อยํ อิธ อธิปฺเปตา ความว่า ปหานปริญญานี้ ท่านประสงค์เอาในเวลาตรัสรู้ และในการพิจารณากิจนี้ เพราะปริญญาที่เหลือก็มีมรรคนี้เป็นจุดหมาย. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "ยสฺมา วา" เป็นต้น.

(๑)อถวา ตทตฺถาเยวาติ ปหานตฺถา เอว. อถวา ตทตฺถาเยวาติ มคฺคตฺถา เอว. ญาตตีรณปริญฺญา หิ ยาวเทว มคฺคาธิคมตฺถาย ปวตฺตา. นิยมโต ญาตา เจว ตีริตา จ โหนฺติ ญาตตีริตภาเวหิ วินา ปหานาภาวโต, ปหานสิทฺธิยญฺจ ญาตตีริตภาวสิทฺธิโต.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ตทตฺถาเยว แปลว่า มีการละเป็นจุดหมายนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ตทตฺถาเยว แปลว่า มีมรรคเป็นจุดหมายนั่นเอง. เพราะญาตปริญญาและตีรณปริญญาเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การบรรลุมรรค. ธรรมเหล่านั้น ก็เป็นอันเธอได้รู้แล้ว และพิจารณาแล้วโดยแน่แท้ เพราะเว้นจากความเป็นธรรม ที่เธอรู้แล้วและพิจารณาแล้ว การละก็ไม่มี และเพราะเมื่อการละสำเร็จได้ ความเป็นธรรมที่รู้แล้ว และพิจารณาแล้วก็สำเร็จได้.

---

๑ ฉ. ตทตฺถาเยวาติ
ปหานปริญฺญตฺถาเอว.

คุณพันธ์-คุณพิน-คุณเบิ้ม-คุณบิ๋ม-คุณโบว์ เหตระกูล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มคฺคญาณํ หิ ทุกฺเข ปริญฺญาภิสมยวเสน ปวตฺตมานํ ตสฺส สภาวลกฺขณํ วิย สามญฺญลกฺขณมฺปิ ปฏิวิชฺฌตีติ วุจฺจติ ตปฺปฏิจฺฉาทกสมฺโมหวิทฺธํสนโต. เตนาห "ปริญฺญาตตยมฺปิ ฯเปฯ เวทิตพฺพนฺ"ติ.

จริงอยู่ มรรคญาณเป็นไปอยู่ด้วยอำนาจการรู้โดยการกำหนดรู้ในทุกข์ ท่านเรียกว่าแทงตลอดแม้สามัญลักษณะ เหมือนสภาวลักษณะของทุกข์นั้น เพราะทำลายสัมโมหะอันปกปิดทุกข์นั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "พึงทราบว่า โดยปริยายนี้ ปริญญาทั้ง ๓ ก็เป็นกิจของมรรค" ดังนี้.

๘๔๘. ปริญฺญา วิยาติ กิริยตาสามญฺญํ นิทสฺเสติ, น ปริญฺญาปหาตพฺพตาสามญฺญํ วิกฺขมฺภนปฺปหานสฺส อปริญฺญากิจฺจภาวโต. กามจฺฉนฺทาทโย ยถา น จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาย ติฏฺฐนฺติ, เอวํ ปริยุฏฺฐานสฺส นิเสธนํ อปฺปวตฺติกรณํ วิกฺขมฺภนํ, วิกฺขมฺภนเมว ปหานํ วิกฺขมฺภนปฺปหานนฺ.

๘๔๘. คำว่า เหมือนปริญญา ท่านอาจารย์ย่อมแสดงถึงความเสมอกันด้วยความเป็นปหานะ ๓ อย่าง หาใช่แสดงความเสมอกันโดยความเป็นธรรม ที่จะพึงละด้วยปริญญาไม่ เพราะวิกขัมภนปหาน มิใช่เป็นกิจแห่งปริญญา. นิวรณธรรมทั้งหลายมีกามฉันทะเป็นต้น ยังไม่กลุ้มรุมจิตตั้งอยู่ ด้วยประการใด การกันไว้ คือ กระทำความไม่เป็นไปแห่งกลุ้มรุมโดยประการนั้น ชื่อว่าการข่ม, การละคือการข่มไว้ ชื่อว่าวิกขัมภนปหาน.

คุณพันธ์-คุณพิน-คุณเบิ้ม-คุณบิ๋ม-คุณโบว์ เหตระกูล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปากฏตฺตาติ "อยํ วิคตถีนมิทฺโธ"ติอาทินา[๑] ปากฏตฺตา. "น สหสา จิตฺตํ อชฺโฌตฺถรนฺตี"ติ อิทํ ปฏิลทฺธมตฺตสฺส ฌานสฺส วเสน วุตฺตํ, สุภาวิเต ปน ปคุณชฺฌาเน ยาว จริมกจิตฺตมฺปิ น อชฺโฌตฺถรนฺเตว.

อพฺยาปนฺนจิตฺโต ปเรสมฺปิ ปราคฏ ความว่า เพราะเป็นการปรากฏแม้แก่คนเหล่าอื่นโดยนัยเป็นต้นว่า "ผู้นี้มีจิตไม่พยาบาท ผู้นี้ปราศจากถีนมิทธะ". คำว่า "นิวรณ์ทั้งหลาย ย่อมไม่ท่วมทับจิตอย่างรุนแรง" นี้ ท่านอาจารย์กล่าวด้วยอำนาจฌานพอได้เฉพาะแล้ว ส่วนในฌานที่คล่องแคล่วที่โยคีเจริญดีแล้ว ย่อมไม่ท่วมทับเลยจนถึงแม้จิตดวงสุดท้าย.

อถวา ฌานสฺส ปุพฺพภาเคปีติ ฌานาธิคมตฺถาย ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา. ปจฺฉาภาเคปีติ ฌานํ ลภิตฺวา อญฺญกิจฺจปสุตสฺสปิ. วิตกฺกาทโยติ วิตกฺกวิจารปีติสุขรูปสญฺญาทโย. ทุติยชฺฌานาทีนํ ปฏิปกฺขา ทุติยาทีสุ อปฺปิเตสุเยว วิกฺขมฺภนฺติ, ตโต ตโต วุฏฺฐิตมตฺตสฺส ปน ปวตฺตนฺติ ปริตฺตจิตฺตวเสเนว วุฏฺฐหนโต.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ทั้งในตอนก่อนแห่งฌาน ได้แก่ ในตอนปฏิบัติส่วนเบื้องต้น เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุฌาน. คำว่า ทั้งในตอนภายหลังฌาน ได้แก่ ทั้งในตอนที่ได้ฌานแล้ว ไปขวนขวายกิจอื่นเสีย. คำว่า ธรรมอื่นมีวิตกเป็นต้น ได้แก่ ธรรมอื่นมีวิตก วิจาร ปีติ สุข และรูปสัญญาเป็นต้น. ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อทุติยฌานเป็นต้น เมื่อ

---

[๑] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๘๖.

คุณพันธ์-คุณพิน-คุณเบิ้ม-คุณบิ๋ม-คุณโบว์ เหตระกูล
สร้างต้นฉบับพระศัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทุติยฌานเป็นต้นแนบแน่นแล้ว ก็ย่อมข่มไว้ แต่เมื่อพอออกจากทุติยฌานเป็นต้นนั้น ๆ ก็ย่อมเป็นไป เพราะออกไปด้วยอำนาจกามาวจรจิตนั่นเอง.

๘๔๙. "ปทีเปน อนฺธการสฺส วิยา"ติ อิทำ ปฏิปกฺเขน ปหีนภาวำ ทสฺสนตฺถำ วุตฺตำ. ปฏิปกฺโข หิ ปทีโป อนฺธการสฺส, ฆฏปฺปหาโร ปน เสวาลสฺส น ปฏิปกฺโข, เกวลำ ปวตฺตินิวารณมตฺตเมว กโรตีติ. เตน อสติปิ อุชุวิปจฺจนีกตาย ทุติยชฺฌานาทีนำ วิตกฺกาทีนำ วิกฺขมฺภนสฺส ตำ นิทสฺสนำ สุฏฺฐุตรำ ยุชฺชติ.

๘๔๙. คำว่า "เหมือนละความมืดด้วยประทีป" นี้ ท่านอาจารย์กล่าวเพื่อแสดงความเป็นธรรม ที่ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ละแล้ว. จริงอยู่ ประทีปเป็นปฏิปักษ์ต่อความมืด, ส่วนการตีด้วยหม้อมิใช่เป็นปฏิปักษ์ต่อแหน ย่อมกระทำเพียงการห้ามความเป็นไปอย่างเดียวเท่านั้นแล. ด้วยเหตุนั้น แม้เมื่อไม่มีความที่ทุติยฌานเป็นต้นเป็นข้าศึกตรง การแสดงไขซึ่งการข่มธรรมมีวิตกเป็นต้นนั้น ก็ย่อมสมควรดียิ่ง.

"วิปสฺสนาย อวยวภูเตนา"ติ อิทำ อธิกตตฺตา ทสฺสนตฺถำ วุตฺตำ. สีลวิโสธนาทินาปิ หิ ตทงฺคปฺปหานำ ในที่นี้. จริงอยู่ ตทังคปหาน ย่อมสำเร็จโหติเยวาติ. ญาณงฺเคนาติ ญาณสงฺขาเตน นั่นเทียว แม้ด้วยการทำศีลให้หมดจด

คำว่า "เป็นอวัยวะแห่งวิปัสสนา" นี้ ท่านกล่าวไว้ เพื่อแสดงตทังคปหานที่ทำยิ่งไว้

คุณศิริพร สุนทรพาณิช
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

การเณน. ตทงฺเคน ตทงฺคสฺส ปหานํ เป็นต้นแล. คำว่า ด้วยองค์คือญาณ ได้แก่ ตทงฺคปฺปหานํ. ด้วยเหตุกล่าวคือญาณ. การละองค์นั้น ด้วยองค์นั้น ชื่อว่า ตทังคปหาน.

สติ วิชฺชมาเน ขนฺธปญฺจกสงฺขาเต กาเย, สยं วา ตตฺถ สติ ทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิ, "รูปอตฺตโต สมนุปสฺสตี"ติอาทินา[1] นเยน วุตฺตา อตฺตานุทิฏฺฐิ. โสฬสวตฺถุกา, อฏฺฐวตฺถุกา จ กงฺขาว มลํ กงฺขามลํ. สมูหคาหสฺสาติ "อตฺตา อตฺตนิยนฺ"ติ เอวं ปวตฺตสมูหคหณสฺส ปหานํ กลาปสมฺมสเนน เอกาทสสุ โอกาเสสุ ปกฺขิปิตฺวา วิกิรณวเสน ขนฺธานํ ทสฺสนโต.

ความเห็นในกายกล่าวคือขันธ์ ๕ ที่มีอยู่ คือที่ปรากฏอยู่ หรือความเห็นในกายกล่าวคือขันธ์ ๕ นั้น ที่มีอยู่เอง ชื่อว่า สักกายทิฏฐิ, ได้แก่ อัตตานุทิฏฐิ (ความเห็นตามตน) ที่ตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า "ย่อมพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน" ดังนี้. มลทิน คือความกังขาอันมีวัตถุ ๑๖ และมีวัตถุ ๘ ชื่อว่า มลทินคือความกังขา. บทว่า สมูหคาหสฺส ความว่า การละความถือว่าเป็นกลุ่มเป็นก้อนอันเป็นไปอย่างนี้ว่า "เป็นตน เป็นของตน" เพราะเห็นขันธ์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจการกระจายใส่ไว้ในโอกาส ๑๑ อย่าง ด้วยกลาปสัมมสนญาณ (พิจารณาสังเขปเข้าเป็นกลาป).

---

[1] สं. ขนฺธ. ๑๗/๑๑๗, ๑๑๘, ๑๑๙,
สं. สฬา. ๑๘/๓๕๔.

คุณศิริพร สุนทรพาณิช
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อสฺสาทสญฺญายาติ ปญฺจกฺขนฺเธ อสฺสาทนวเสน ปวตฺตมิจฺฉาสญฺญาย. อปฺปฏิสงฺขานสฺสาติ ปฏิสงฺขานปฏิปกฺขสฺส โมหสฺส. อนุเปกฺขนสฺสาติ อเปกฺขาย. สงฺขาเรสุ นิจฺจาทิคาโห มคฺคสจฺจาธิคมสฺส อนาทีนวสญฺญิตา, สาทีนวสญฺญิตา วทนฺติ. สจฺจปฏิโลมคาโห วิโลมนโต. สาทีนเวสุ อนาทีนเว จ สจฺจปฏิโลมคาโหติ จ

บทว่า อสฺสาทสญฺญาย ความว่า ความสำคัญผิดอันเป็นไป ด้วยอำนาจความยินดีในขันธ์ ๕. บทว่า อปฺปฏิสงฺขานสฺส ได้แก่ โมหะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการพิจารณาหาทาง. บทว่า อนุเปกฺขนสฺส ได้แก่ ธรรมชาติที่ไม่วางเฉย. การยึดถือว่าเที่ยงเป็นต้นในสังขารทั้งหลาย ชื่อว่า สัจจปฏิโลมคาหะ การยึดถือฝืนสัจจะ เพราะแย้งต่อการเข้าใจมัคคสัจ. ก็อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ความเป็นผู้มีความสำคัญในโทษทั้งหลายว่าไม่มีโทษ และความเป็นผู้มีสำคัญในสิ่งที่มิใช่โทษว่า มีโทษ ชื่อว่า สัจจปฏิโลมคาหะ ความยึดถือฝืนสัจจะ.

เอวํ วิสุทฺธิกฺกเมน ตทงฺคปฺปหานํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ อฏฺฐารสมหาวิปสฺสนาวเสนปิ ตํ ทสฺเสตุ "ยํ วา ปนา"ติอาทิวุตฺตํ. ตตฺถ ยํ วา ปหานนฺติ สมฺพนฺโธ.

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงตทังคปหานตามลำดับวิสุทธิอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะแสดงตทังคปหานนั้น แม้ด้วยอำนาจมหาวิปัสสนา ๑๘ อย่าง จึงกล่าวคำว่า "ยํ วา ปน" ดังนี้เป็นต้น. ในคำนั้น เชื่อมความว่า ยํ วา ปหานํ ก็หรือการละใด.

คุณศิริพร สุนทรพาณิช
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๕๐. วุตฺตเมว "สพฺพํ สงฺขารคตํ อนิจฺจโต อนุปสฺสตี"ติ[๑]อาทินา.

๘๕๐. ได้กล่าวไว้แล้ว ด้วยคำเป็นต้นว่า "ย่อมตามเห็นสังขารทั้งปวงโดยความเป็นของไม่เที่ยง" ดังนี้.

สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณานํ วเสน ฆนคฺคหณํ ฆนสญฺญา, ตสฺสา ฆนสญฺญาย.

ความยึดถือว่าเป็นกลุ่มก้อน เกี่ยวกับธรรมที่มีความสืบต่อกัน และเป็นประชุม เป็นกิจและเป็นอารมณ์ ชื่อว่า ฆนสัญญา, ชื่งฆนสัญญานั้น.

นิโรเธ อธิมุตฺตตา, ตายาติ ตียทฺธคตานํ สงฺขารานํ นิโรธเมว ทิสฺวา ตตฺถ อธิมุจฺจนวเสน ปวตฺตสญฺญา[๒], ตาย. อายูหนสฺสาติ อภิสงฺขรณสฺส.

คำว่า นิโรเธ อธิมุตฺตตา, ตาย ความว่า ปัญญาที่เป็นไปด้วยอำนาจเห็นความดับนั่นเอง แห่งสังขารทั้งหลาย อันไปในกาลทั้ง ๓ แล้วน้อมไปในความดับนั้นด้วยปัญญานั้น. บทว่า อายูหนสฺส ได้แก่ การปรุงแต่ง.

ตํ ตํ ปริจฺเฉทนฺติ อาทานนิกฺเขปาทิกํ ตํ ตํ ปริจฺเฉทํ. อญฺญถา ปวตฺติทสฺสนนฺติ วุตฺตปริจฺเฉทโต ปุพฺเพ, ปจฺฉา จ

คำว่า ชื่งข้อที่กำหนดไว้นั้น ๆ ได้แก่ ชื่งข้อที่กำหนดไว้นั้น ๆ มีการถือเอาและการทอดทิ้งไปเป็นต้น. คำว่า การเห็น

---

๑ วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๒๗๘.

๒ ฉ. ปวตฺตปญฺญา.

คุณศิริพร สุนทรพาณิช
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อญฺญาการปวตฺติยา วิเสสปฺปวตฺติทสฺสนํ ถิรภาวคฺคหณสฺส.

ทสฺสนํ, อวตฺถา- วา. ธุวสญฺญายาติ

ความเป็นไปเสียอย่างอื่น ได้แก่ การเห็นความเป็นไปโดยอาการอื่น ก่อนและหลังจากข้อกำหนดที่กล่าวแล้ว หรือการเห็นความเป็นไปโดยต่างจากกิริยาที่ตั้งลง. คำว่า ธุวสัญญา ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นความมั่นคง.

สาราทานาภินิเวสสฺสาติ สารคฺคหณาภินิเวสสฺส.

อสาเรสุ

คำว่า สาราทานาภินิเวสสฺส ได้แก่ ความยึดมั่น ด้วยการถือว่าเป็นสาระในสิ่งที่มิใช่สาระทั้งหลาย.

สสยมิจฺฉาญาณํ วเสน สมฺมุยฺหนํ สมฺโมโห, โส เอว อภินิเวโสติ สมฺโมหาภินิเวโส. สงฺขาเรสุ เลณตาณภาวคฺคหณํ อาลยาภินิเวโส, อตฺถโต ภวนิกนฺติ.

ความหลง พร้อมด้วยอำนาจความสงสัย และความรู้ผิด ชื่อว่า สัมโมหะ ความยึดมั่น คือ สัมโมหะ นั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า สัมโมหาภินิเวส. ความยึดถือว่าเป็นที่เร้นเป็นที่ต้านทานได้ในสังขารทั้งหลาย ชื่อว่า อาลยาภินิเวส โดยใจความ ได้แก่ ความยินดีในภพ.

ยถา จิตฺตํ สงฺขาเร มุญฺจิตฺวา วิวฏฺฏึ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทติ, ตถา ปวตฺตนโต

จิตละสังขารทั้งหลาย แล้วย่อมแล่นไปสู่นิพพาน อันปราศจากวัฏฏะ ฉันใด

น.พ.กำชัย และนางอัมพา สรรประดิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สงฺขารุเปกฺขา จ อนุโลมญฺจ "วิวฏฺฏานุปสฺสนา"ติ วุตฺตํ. นิวิฏฺฐภาเวน โอคาหฺหภาเวน ปวตฺตสโยชนาทิกิเลสา เอว กิเลสาภินิเวโส. นิพฺเพธภาคิยํ สมาธินฺติ วิปสฺสนาสมาธิมาห.

สังขารุเบกขาและอนุโลมญาณ ท่านกล่าวว่า "วิวัฏฏานุปัสสนา" เพราะให้เป็นไปเหมือนฉันนั้น. กิเลสมีสังโยชน์เป็นต้น ที่เป็นไปด้วยความหยั่งลง โดยความเป็นสภาพที่มีอยู่นั่นเอง ชื่อว่า กิเลสาภินิเวส. ท่านอาจารย์กล่าววิปัสสนาสมาธิ (สมาธิในวิปัสสนา) ว่า นิพฺเพธภาคิยสมาธิ (สมาธิอันเป็นไปในส่วนแห่งการชำแรกกิเลส).

๘๕๑. อสนิวิจกฺกํ อสนิมณฺฑลํ. เอวํ ปหานนฺติ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนมาห. กมฺมกิเลสานํ, สพฺเพสมฺปิ วา สงฺขารานํ ขยํ นิโรธํ คจฺฉตีติ ขยคามี, อริยมคฺโค. โลกุตฺตรคฺคหเณเนว สิทฺเธปิ ขยคามิคฺคหณํ วณฺณภณนตฺถํ.

๘๕๑. อสนิวิจกฺกํ แปลว่า สายฟ้า. คำว่า การละอย่างนั้น ท่านอาจารย์กล่าวถึงการทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้เป็นธรรมดา. มรรคใด ย่อมถึงความสิ้นไป คือความดับไปแห่งกรรมและกิเลส หรือแห่งสังขารทั้งหลาย แม้ทั้งปวง เหตุนั้น มรรคนั้น ชื่อว่า ขยคามี (ถึงความสิ้นไป) ได้แก่อริยมรรค. แม้เมื่อเนื้อความสำเร็จด้วยศัพท์ว่า โลกุตระ ท่านใช้ศัพท์ว่า ขยคามี เพื่อพรรณนาถึงคุณ.

น.พ.กำชัย และนางอัมพา สรรประดิษฐ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมุจเฉทปฺปหานเมวาติ อวธารณํ อวธารณะว่า สมุจเฉทปฺปหานเมว ท่าน นิปฺปริยายตำ อุปาทาย. ตทตฺถาเนวาติ กล่าวถือเอาความโดยตรง. บทว่า สมุจเฉทปฺปหานตฺถาเนว. เตน วิกฺขมฺภน-ตทงฺคปฺปหานานำ มคฺคสมฺภารตมาห เตน[๑] วินา อสิชฺฌนโต. อถวา ตทตฺถาเนวาติ วา มคฺคตฺถาเนว.

สมุจเฉทปฺปหานตฺถาเนว ความว่า มีสมุจเฉทปหานนั้นเป็นจุดมุ่งหมายนั่นเอง. ด้วยบทนั้น ท่านอาจารย์กล่าวความที่วิกขัมภนปหาน และตทังคปหานเป็นองค์แห่งมรรค เพราะเว้นจากวิกขัมภนปหานและตทังคปหานนั้น มรรคก็ไม่สำเร็จ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ตทตฺถาเนว ความว่า มีมรรคเป็นจุดหมายนั่นเอง.

เตน ตทตฺถตาย เตสำ ตำกิจฺจตำ ทสฺเสติ. เตนาห "ตสฺมา"ติอาทิ. ตเมวตฺถำ อุปมาย ทสฺเสตุ "ปฏิราชานำ วธิตฺวา"ติอาทิ วุตฺตำ. ยมฺปิ ตโต ปุพฺเพ กตนฺติ ยำ ตโต รชฺชปฺปตฺติโต ปุพฺเพ กตำ ปจฺจนฺตสาธน-ทุคฺควิทฺธำสนาทิ.

ด้วยบทนั้น ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงความที่วิกขัมภนปหานและตทังคปหานเหล่านั้น เป็นกิจแห่งมรรคนั้น เพราะความที่มีมรรคนั้นเป็นจุดมุ่งหมาย. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "เพราะเหตุนั้น" ดังนี้เป็นต้น. ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงเนื้อความนั้นแหละ ด้วยอุปมาจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ท่านผู้ปลงพระชนม์พระราชา

---

[๑] ฉ. เตหิ.

ฝ่ายปฏิปักษ์" ดังนี้. หลายบทว่า ยมฺปิ ตโต ปุพฺเพ กตๆ แปลว่า สิ่งใดที่ได้กระทำไว้ก่อนได้ราชสมบัติ เป็นต้นว่าการยึดชายแดนสำเร็จ และการทำลายป้อมเป็นต้น.

ยถา อิทญฺจิทญฺจ รญฺญา กตนฺติเยว วุจฺจติ, เอวๆ โลกิยญาเณน สาธิตานิปิ วิกฺขมฺภน-ตทงฺคปฺปหานานิ สมุจฺเฉทปฺปหานวเสน ปวตฺตสฺสาปิ มคฺคสฺส กิจฺจภาเวน วุจฺจนฺติ, ตทตฺถตาย, เตสๆ ตๆสนฺตติปติตตาย จ มคฺคสฺสาติ เวทิตพฺพา.

พึงทราบว่า สิ่งนี้ ๆ ก็กล่าวได้ว่า พระราชาได้ทรงทำแล้ว ฉันใด วิกขัมภนปหานและตทังคปหาน แม้อันโลกิยญาณให้สำเร็จแล้ว ท่านก็กล่าวด้วยความเป็นกิจแห่งมรรค ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจสมุจเฉทปหาน เหมือนฉันนั้น เพราะความที่มีมรรคนั้นเป็นจุดมุ่งหมาย และเพราะความที่วิกขัมภนปหานและสมุจเฉทปหานเหล่านั้น ตกไปในความสืบต่อของมรรคนั้น.

๘๕๒. โลกิยสฺส, โลกิยา วา สจฺฉิกิริยา โลกิยสจฺฉิกิริยา. เอวๆ โลกุตฺตรสจฺฉิกิริยา เวทิตพฺพา. ลาภิมฺหีติ ลาภี อมฺหิ. ตถา วสิมฺหีติ เอตฺถาปิ. ปจฺจกฺขโต ญาณผสฺเสนาติ แปลว่า เราเป็นผู้ได้. แม้ในบทว่า วสิมฺหิ

๘๕๒. การกระทำให้แจ้ง ซึ่งโลกิยะหรือการกระทำให้แจ้งอันเป็นโลกิยะ ชื่อว่าโลกิยสัจฉิกิริยา. พึงทราบโลกุตรสัจฉิกิริยาอย่างนี้. บทว่า ลาภิมฺหิ ตัดเป็นลาภี อมฺหิ

ปจฺจกฺขโต อารมฺมณกรณสงฺขาเตน ญาณ-ผสฺสเนน.

นี้ ก็อย่างนั้น. คำว่า โดยญาณผัสสะอย่างประจักษ์ คือ โดยญาณผัสสะ กล่าวคือการทำให้เป็นอารมณ์อย่างประจักษ์.

"ปจฺจกฺขโต"ติ จ อิมินา อนุมานโต อารมฺมณกรณํ นิวตฺเตติ, "อีทิสมิทนฺ"ติ ปจฺจเวกฺขณวเสน ปจฺจกฺขโต ชานนํ เหตฺถ "ญาณผสฺโส"ติ อธิปฺเปตํ? ผุสิตาติ[๒] ญาเณน ผุฏฺฐา.

ก็ด้วยคำว่า "อย่างประจักษ์" นี้ ท่านอาจารย์ ย่อมห้ามการกระทำให้เป็นอารมณ์โดยอนุมาน, ด้วยว่า ความรู้อย่างประจักษ์ด้วยอำนาจการพิจารณาว่า "สิ่งนี้เป็นเช่นนี้" ท่านประสงค์เอาว่า "ญาณผัสสะ". บทว่า ผุสิตา ความว่า อันเธอถูกต้องแล้วด้วยญาณ.

ฌานมคฺคผลานิ วิย อตฺตโน สนฺตาเน อนุปฺปาเทตฺวาปิ วิทฺธสนวเสน อปรปฺปจฺจยญาณํ. ฆฏิตปฺปฏิจฺฉาทกสมฺโมหตฺตา วิทฺธสนปวตฺตญาณํ

ญาณ ที่เป็นไปด้วยการกำจัดอย่างนั้น ด้วยอำนาจกำจัดสัมโมหะ อันปกปิดสัจจะนั้น แม้มิให้เกิดขึ้นในสันดานของตน เหมือนดังฌานและมรรคผล ชื่อว่า ญาณอันมิได้มีผู้อื่นสนับสนุน.

---

[๑] ฉ. อธิปฺเปโต.

[๒] ฉ. ผสฺสิตาติ.

คุณหญิงสุหร่าย สีวะรา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปสฺสนฺโต ปจฺจกฺขโต ชานนฺโต. อมโตคธนฺติ อมตปริยาปนฺนํ, อมตสงฺขาตนฺติ อตฺโถ.

โสตาปตฺติมคฺโค ปฐมํ นิพฺพาน-ทสฺสนโต ทสฺสนํ, เตน ทสฺสเนน สจฺฉิกิริยา ทสฺสนสจฺฉิกิริยา. กิญฺจาปิ โคตฺรภุญาณํ ตโต ปฐมตรํ นิพฺพานํ ปสฺสติ, อาลมฺพณกรณโต ทิสฺวา กตฺตพฺพกิจฺจากรณโต ปน น ทสฺสนนฺติ วุจฺจติ.

เห็นอยู่ คือ รู้โดยประจักษ์. คำว่า อันหยั่งลงสู่อมตะ คือ อันนับเนื่องในอมตะ อธิบายว่า กล่าวคืออมตะ.

โสดาปัตติมรรค ชื่อว่า ทัสสนะ เพราะเห็นนิพพานก่อน, การทำให้แจ้งด้วยทัสสนะนั้น ชื่อว่า ทัสสนสัจฉิกิริยา. โคตรภูญาณ เห็นนิพพานก่อนกว่าโสดาปัตติ-มรรคนั้น แม้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ก็หาเรียกว่า ทัสสนะ ไม่ เพราะมิได้ทำกิจที่พึงเห็นโดยการทำให้เป็นอารมณ์แล้วจึงทำ.

สา ทุวิธาปีติ สา ทสฺสนภาวนาวเสน ทุวิธาปิ สจฺฉิกิริยา. ทสฺสนภาวนาวเสนาติ ทสฺสนมคฺคภาวนามคฺควเสน. เตน อมคฺควเสน ปวตฺตนิพฺพานสฺส ปจฺจเวกฺขณ-สจฺฉิกิริยํ นิวตฺเตติ. นิพฺพานสฺสาติ ปน อิมินา มคฺคผเลสุ ปจฺจเวกฺขณสจฺฉิกิริยํ. อิมสฺส ญาณสฺสาติ อิมสฺส ยถาธิคตสฺส โลกุตฺตรญาณสฺส.

คำว่า สัจฉิกิริยานั้นทั้ง ๒ อย่าง ได้แก่ สัจฉิกิริยานั้นทั้ง ๒ อย่าง คือ ทัสสนะ และภาวนา. คำว่า คือ ทัสสนะ และภาวนา ได้แก่ คือ ทัสสนมรรคและภาวนามรรค. ด้วยคำนั้น ท่านอาจารย์ย่อมห้ามการกระทำให้แจ้ง ด้วยการพิจารณานิพพานอันเป็นไปด้วยอำนาจธรรมที่มิใช่เป็นมรรค. ส่วนด้วยคำว่า ซึ่งนิพพาน นี้ ท่านอาจารย์ย่อมห้าม

คุณหญิงสุหร่าย สีวะรา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

การทำให้แจ้ง ด้วยการพิจารณาในมรรคและผล. คำว่า แห่งญาณนี้ ความว่า แห่งโลกุตรญาณนี้ คือตามที่ได้บรรลุแล้ว.

๘๕๓. อภิมตาติ อธิปฺเปตา. ภาวนานาม อุปฺปาทนา, สนฺตานปริภาวนา จาติ ตทุภยํ ทสฺเสนฺโต "โลกิยานนฺ"ติอาทิมาห. ยทคฺเคน หิ โลกิยา[๑] อุปฺปาทิตา, วฑฺฒิตา จ, ตทคฺเคนสฺส สีลภาวนา, กายภาวนา, จิตฺตภาวนา, ปญฺญาภาวนา จ โลกิยา นิปฺผาทิตา โหติ, ตาย จ สนฺตาโนปิ ปริภาวิโตติ.

๘๕๓. บทว่า อภิมตา แปลว่า ท่านประสงค์แล้ว. การทำให้เกิดขึ้นและการอบรมสันดาน ชื่อว่า ภาวนา เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงภาวนาทั้ง ๒ นั้น จึงกล่าวคำว่า "ยังศีล สมาธิ และปัญญาที่เป็นโลกิยะ" ดังนี้เป็นต้น. ก็ธรรมทั้งหลายมีกุศลเป็นต้น ที่เป็นโลกิยะอันโยคีให้เกิดแล้ว และเจริญแล้ว โดยส่วนใด ศีลภาวนา กายภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ย่อมเป็นอันโยคีนั้นให้สำเร็จ เป็นโลกิยะโดยส่วนนั้น และแม้สันดานก็เป็นอันโยคีอบรมแล้ว ด้วยภาวนานั้นแล.

ตาสุ โลกิยโลกุตฺตรภาวนาสุ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิกถายํ

อิธ ตาสุ โยค โลกิยโลกุตฺตรภาวนาสุ อิธ โยค โลกุตฺตรภาวนา ญาณทสฺสนวิสุทฺธิกถายํ แปลรวมความว่า

---

[๑] ฉ. กุสลาทโย.

คุณหญิงสุหร่าย สีวะรา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อธิปฺเปตา, น อิตรา ตสฺสา สมฺภารภาวโต. บรรดาโลกิยภาวนา และโลกุตรภาวนานั้น จตุพฺพิธมฺเปตํ ญาณนฺติ เอตํ จตุพฺพิธมฺปิ ในญาณทัสสนวิสุทธิกถานี้ ท่านประสงค์เอา อริยมคฺคญาณํ โลกุตฺตรานิ สมฺมาวาจา- โลกุตรภาวนา, มิใช่โลกิยภาวนานอกนี้ ทิเภทานิ สีลาทีนิ อุปฺปาเทติ. กถํ ? เพราะโลกุตรภาวนานั้นเป็นองค์. คำว่า สหชาตาทิปจฺจยตาย. ญาณทั้ง ๔ อย่างนั้น ความว่า อริยมรรค- ญาณทั้ง ๔ อย่างนั้น ย่อมยังศีลเป็นต้น อัน ต่างด้วยสัมมาวาจาเป็นต้น อันเป็นโลกุตระ ให้เกิดขึ้น. ข้อนี้ อย่างไร ? เพราะความ ที่ญาณทั้ง ๔ เป็นปัจจัยมีสหชาตปัจจัยเป็นต้น.

สีลาทีนีติ เอตฺถ อาทิ-สทฺเทน สมาธิสฺส ด้วยอาทิศัพท์ ในบทว่า สีลาทีนิ นี้ ท่านถือ- คหณํ, น ปญฺญาย. น หิ ตเทว ตํ เอาสมาธิ, มิใช่ถือเอาปัญญา. ก็ญาณทั้ง ๔ อุปฺปาเทติ, มคฺคจิตฺตุปฺปาโท ปน อุปฺปาเทติ. นั้นนั่นแหละ ย่อมยังปัญญานั้นให้เกิดขึ้น ก็หา ตทนฺโตคธภาวา สมฺมาสงฺกปฺโป. โส หิ มิได้ แต่มรรคจิตตุปบาท ย่อมให้เกิดขึ้น. ปญฺจกฺขนฺธสงฺคหิโตติ วทนฺติ. สีลาทีนีติ วา ได้แก่ สัมมาสังกัปปะ เพราะเป็นธรรมหยั่ง ผลสีลาทีนมฺปิ คหณนฺติ ปญฺญายปิ คหณํ ลงภายในปัญญานั้น. อาจารย์ทั้งหลาย ย่อม ยุชฺชติเยว. กล่าวว่า สัมมาสังกัปปะนั้น สงเคราะห์เข้า ในปัญจขันธ์. อีกอย่างหนึ่ง ท่านถือเอาแม้ ศีลในผลเป็นต้นว่า สีลาทีนิ เพราะเหตุนั้น การถือเอาแม้ปัญญาก็ควรเหมือนกัน.

คุณหญิงสุหร่าย สีวะรา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สหชาตปจฺจยาทิตายาติ เอตฺถ อาทิ-สทฺเทน ด้วยอาทิ-ศัพท์ ในบทว่า สหชาตปจฺจยา-อนนฺตรปจฺจยาทิตายปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ. ทิตาย นี้ พึงเห็นการสงเคราะห์แม้ความ เตหิ จ สนตานำ วาเสตีติ เตหิ เป็นอนันตรปัจจัยเป็นต้นด้วย. คำว่า และ

สมุจฺฉินฺทนปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน ปวตฺเตหิ โลกุตฺตเรหิ สีลาทีหิ อริยปุคฺคโล อตฺตโน สนฺตานำ ปริภาเวติ. ยำ นิสฺสาย ปราวุตฺตีติ วทนฺติ.

อบรมสันดานด้วยศีลเป็นต้น อันเป็นโลกุตระนั้น ความว่า พระอริยบุคคล ย่อมอบรมสันดานของตน ซึ่งท่านอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นที่อาศัยเวียนมาเบื้องหน้าด้วยธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้น อันเป็นโลกุตระที่เป็นไป ด้วยอำนาจการตัดได้เด็ดขาด และการระงับไว้นั้น.

ยถา ปริญฺญาตฺตยมฺปิ[1] ปหานตฺตยมฺปิ มคฺคญาณสฺส กิจฺจนฺติ วุตฺตำ ปริยาเยน, น เอวมิธ. อิธ ปน โลกุตฺตรภาวนาว อสฺส มคฺคญาณสฺส กิจฺจำ. น เหตฺถ ภาวนาย ปริยาโย ลพฺภตีติ อวธารณำ. เตน โลกิยภาวนำ นิวตฺเตติ.

ปริญญาทั้ง ๓ ปหานะทั้ง ๓ ท่านกล่าวโดยปริยายว่า เป็นกิจแห่งมรรคญาณ ฉันใด ในที่นี้ หากล่าวเหมือนฉันนั้นไม่. ก็ในที่นี้ โลกุตรภาวนาอย่างเดียว เป็นกิจแห่งมรรคญาณนั้น. ก็คำเป็นปริยายในภาวนาไม่ได้ในที่นี้ เหตุนั้น ท่านจึงลงอวธารณะ. ด้วยอวธารณะนั้น ท่านอาจารย์ย่อมห้ามโลกิยภาวนา.

---

[1] ฉ. ปริญฺญตฺตยมฺปิ.

คุณผะอบ ดิษฐบรรจง และคณะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เอวํ สรูเปเนว อาคตายาติ[๑] "จิตฺตํ ภาวยนฺ"ติ สมาธิ วิย จิตฺตสีเสน อนาคนฺตฺวา "ปญฺญํ ภาวยนฺ"ติ เอวํ สรูเปเนว อาคตาย[๑] ปญฺญาย. ยํ วุตฺตํ อุทฺเทสวเสน. เอตฺตาวตา ตํ วิตฺถาริตํ โหติ. อยญฺจ ปโญฺห วิสชฺชิโต[๒] โหตีติ สมฺพนฺโธ.

คำว่า อันมาแล้ว โดยสรุปอย่างนี้ ความว่า ปัญญาอันมาแล้วโดยสรุปนั่นเทียว อย่างนี้ว่า "ปญฺญํ ภาวยฺ" อบรมปัญญาอยู่ มิได้มาโดยยกจิตเป็นประธาน เหมือนอย่างสมาธิว่า "จิตฺตํ ภาวยฺ" อบรมจิตอยู่. คำใด ที่ท่านอาจารย์กล่าวแล้วตามอุเทศ. โดยลำดับแห่งคำเพียงเท่านี้ คำนั้น เป็นอันข้าพเจ้าให้พิสดารแล้ว. เชื่อมความว่า และปัญหานี้ ก็เป็นอันข้าพเจ้าวิสัชนาแล้ว.

ญาณทสฺสนวิสุทฺธินิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ จบ.

อิติ พาวีสติมปริจฺเฉทวณฺณนา.

พรรณนาปริเฉทที่ ๒๒ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

๑-๑ ม. อาภตาย.

๒ ฉ. วิสฺสชฺชิโต เอวมุปริปิ.

คุณผะอบ ดิษฐบรรจง และคณะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๓. ปญฺญาภาวนานิสํสนิทฺเทส-วณฺณนา

อานิสํสปกาสนาวณฺณนา

๘๕๔. อเนกสตานิสฺสา สาวกโพธิ-อาทิวิปุโลฬาร[๑]คุณวิเสสาวหตฺตา. วิตฺถารโตติ นยทสฺสนํ อกตฺวา "อยมฺปิ ปญฺญาภาวนาย อานิสํโส, อยมฺปี"ติ อนุปททสฺสนวเสน วิตฺถารโต ปกาเสตุ น สุกรํ อติพหุภาวโต. อสฺสาติ ปญฺญาภาวนาย. นานากิเลส-วิทฺธํสนนฺติ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทิวเสน นานาวิธานํ กิเลสธมฺมานํ ตทงฺคาทิวเสน ปชหนํ. อริยผลสานุภวนนฺติ โสตาปตฺติ-ผลาทิผลสุขปฏิสํเวทนํ.

พรรณนาบัญญาภาวนา-นิสังสนิเทศ

พรรณนาคำประกาศอานิสงส์

๘๕๔. ชื่อว่า มีอานิสงส์หลายร้อยอย่าง เพราะนำมาซึ่งคุณวิเศษอันไพบูลย์และโอฬารมีสาวกภูมิเป็นต้น. คำว่า โดยพิสดาร ความว่า อันจะประกาศโดยพิสดารด้วยอำนาจ การไม่กระทำการแสดงนัยแล้วแสดงตามลำดับบทว่า "ปัญญาภาวนามีอานิสงส์แม้นี้ มีอานิสงส์แม้นี้" ดังนี้ มิใช่ทำได้ง่าย เพราะความที่อานิสงส์มีมากยิ่ง. บทว่า อสฺสา โยค ปญฺญาภาวนาย แปลว่าแห่งปัญญาภาวนานั้น. คำว่า กำจัดกิเลสต่าง ๆ ได้ ความว่า ละได้ด้วยอำนาจตทังคปหานเป็นต้น ซึ่งกิเลสธรรมทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ โดยเป็นสักกายทิฏฐิและวิจิกิจฉาเป็นต้น. คำว่า ได้เสวยรสแห่งอริยผล ความว่า ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น.

---

[๑] ฉ. ...วิปุโลทาต...

วสุทธมรรคมหาฎีกา ป.ท.๔-๓๓

คุณผะอบ ดิษฐบรรจง และคณะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นานากิเลสวิทูธ์สนกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว่าด้วยการกำจัดกิเลส-ต่าง ๆ ได้

๘๕๕. "อริยผลรสานุภวนนฺ"ติ เอเตเนว กิเลสานำ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานำ ทีปิยติ[1] "อริยมคฺคกฺขเณ"ติ วิเสสวจนำ, ตพฺภาวภาวโต วา. สิทฺเธ หิ สมุจฺเฉทปฺปหาเน ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานำ สิทฺธเมว โหตีติ.

๘๕๕. การละด้วยความระงับซึ่งกิเลสทั้งหลาย ท่านแสดงไว้ด้วยคำว่า "ได้เสวยรสแห่งอริยผล" นี้นั่นเอง เพราะเหตุนั้นจึงมีคำต่างไว้ว่า "ในขณะแห่งอริยมรรค", หรือเพราะความเป็นปฏิปัสสัทธิปหานนั้น. จริงอยู่ เมื่อสมุจเฉทปหานสำเร็จแล้ว ปฏิปัสสัทธิปหานก็เป็นอันสำเร็จแล้วฉะนี้แล.

ภีมเวคานุปติตาติ สกลำ โลกำ ภินฺทนฺเตน วิย ภีเมน ภยานเกน เวเคน สหสา ปติตา. สิลุจฺจเยติ ปพฺพเต ปุถุเสเล.[2] สเตชุชลมณฺฑโลติ สรทกาลสมิทฺเธน อตฺตโน เตชสา สมุชฺชลทฺทิกฺขมณฺฑโล. วธพนฺธนาทิทุกฺขติปริปกฺกิเลสาทิชาติอาทิสพฺพานตฺถวิธายกำ. สนฺทิฏฺฐิกนฺติ

บทว่า ภีมเวคานุปติตา ความว่า ฟาดลงโดยเร็ว ด้วยกำลังอย่างน่าสะพรึงกลัว คือนำมาซึ่งความกลัว เหมือนอย่างกำลังทำลายโลกทั้งสิ้น. บทว่า สิลุจฺจเย ความว่า ที่ภูเขาศิลาล้วนแห่งทึบ. บทว่า สเตชุชลมณฺฑโล ความว่า เป็นดวงเจิดจ้าด้วยความร้อนของตน ซึ่งสำเร็จใน

---

[1] ฉ. ทีปิยตีติ.

[2] ฉ. เสลปุถุเล.

คุณผะอบ ดิษฐบรรจง และคณะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปจฺจกฺขภูตํ. ชญฺญาติ ชาเนยฺย. อิธาติ สรทกาล. กระทำอนัตถะให้ทุกอย่างมีการ
อิมิสฺสํ ปญฺญาภาวนายํ. ฆ่าและการจองจำเป็นต้น มีความเศร้า-
หมองรอบด้านในทุคติเป็นต้นและมีความเกิด
เป็นต้น. บทว่า สนฺทิฏฺฐิกํ ความว่า เป็นที่
ประจักษ์. บทว่า ชญฺญา แปลว่า พึงรู้.
บทว่า อิธ ความเท่ากับ อิมิสฺสำ โยค
ปญฺญาภาวนายํ แปลว่า ในปัญญาภาวนานี้.

ผลสมาปตฺติกถาวณฺณนา

๘๕๖. อริยสฺส มคฺคสฺส ผลํ อริยผลํ, อริยญฺจ ตำ วิสุทฺธตฺตา ผลญฺจาติปิ อริยผลำ, ตสฺส รโส, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติสุขำ, อนุภวนำ นิพฺพานารมฺมณสฺส ตสฺส ปฏิเสวนำ. ตตฺราติ เตสุ ทฺวีสุ อากาเรสุ. อสฺสาติ อริยผลสฺส.

พรรณนากถาว่าด้วยผลสมาบัติ

๘๕๖. ผลแห่งอริยมรรค ชื่อว่า อริยผล, ผลนั้นด้วยเป็นอริยะ เพราะเป็นความบริสุทธิ์ด้วย แม้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอริยผล (แปลว่าผลอันเป็นอริยะ) รสแห่งอริยผลนั้น ได้แก่สุขอันเกิดแต่ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ การเสวย ได้แก่การเสพเฉพาะซึ่งอริยผลนั้น ซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์. บทว่า ตตฺร ความเท่ากับ เตสุ

คุณพยอม สิริวันต์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โยค ทฺวีสุ อากาเรสุ แปลว่า ในบรรดาอาการ ๒ อย่างนั้น. บทว่า อสฺส โยค อริยผลสฺส แปลว่า แห่งอริยผลนั้น.

๘๕๗. สโยชเนสุ ปหีเนสุ สพฺเพปิ กิเลสา ปหีนาเยว โหนฺตีติ สโยชนานเยว คหณํ. สโยชนสฺส ปหานมตฺตเมว อริยมคฺคสฺส ผลํ นาม, น ปน[1] อญฺญํ กิญฺจิ อตฺถนฺตรํ วิปากภูตนฺติ อธิปฺปาโย. เตนาห "ผลํ นาม น โกจิ อญฺโญ ธมฺโม อตฺถี"ติ. เก ปเนวํ[2] วทนฺตีติ ? อนฺธกาทโย. เต หิ "อรหตฺตํ อรหตฺตนฺติ อาวุโส วุจฺจติ ฯเปฯ โมหกฺขโย"ติ[3] สุตฺตปทสฺส อตฺถํ อญฺญถา คเหตฺวา นิปฺปริยายโต "อรหตฺตํ นาม กิญฺจิ นตฺถิ, กิเลสปฺปหานเมว ตถา โวหรียตี"ติ วทนฺตา เสสผเลปิ ปฏิกฺขิปนฺติ. อิทํ สุตฺตมฺปีติ ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิมาห. ปกฺโข อุกฺกฏฺโฐ โยโคติ ปโยโค,

๘๕๗. เมื่อละสังโยชน์ได้แล้ว ย่อมเป็นอันละกิเลสทั้งหมดทีเดียว เพราะเหตุนั้น ท่านจึงถือเอาสังโยชน์เท่านั้น. อธิบายว่า คุณเพียงแต่การละสังโยชน์เท่านั้น จึงชื่อว่าเป็นผลแห่งอริยมรรค หามีความพิเศษอะไรอื่นเป็นวิบากไม่. ด้วยเหตุนั้นท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ชื่อว่าผลหามีธรรมอะไร ฯ อื่นไม่" ดังนี้. ถามว่าก็อาจารย์เหล่าไหนกล่าวอย่างนี้ ? ตอบว่าอาจารย์ชาวอันธกะเป็นต้น. จริงอยู่อาจารย์ชาวอันธกะเป็นต้นเหล่านั้น ถือเอาความโดยประการอื่น แห่งบทพระสูตรว่า "ดูกรสารีบุตร ที่เรียกว่า อรหัต ฯ นี้อรหัตเป็นไฉน ? พระสารีบุตรตอบว่า ดูกร

---

[1] ฉ. ปนาติ สทฺโท น ทิสฺสติ.

[2] ฉ. ปเนตํ.

[3] สํ. สฬา. ๑๘/๓๑๐.

คุณพยอม สิริวันต์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อริยมคฺโค, ปโยคนิมิตฺตํ ชาตกิเลสานํ อาวุโส ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ ฯลฯ ธรรม ปฏิปฺปสฺสทฺธิ ปโยคปฏิปฺปสฺสทฺธิ. ยา ปน เป็นที่สิ้นโมหะ เรียกว่าอรหัต" ดังนี้ เมื่อ อริยมคฺคสฺส ภาวิตตฺตา ลพฺภมานาปิ ยสฺสา กล่าวว่า "อะไร ๆ ชื่อว่าอรหัตไม่มี การ วิปากปฏิฆาย นิปฺปชฺชมานาย นิปฺปชฺชติ, ละกิเลสนั่นเอง ท่านเรียกอย่างนั้น" โดย สา ปฏิปฺปสฺสทฺธิยํ นิปฺผาเทตพฺพายํ นิปริยาย ย่อมปฏิเสธแม้ในผลที่เหลือ. ปฏิฆาติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฏิฆาติ วุตฺตา. ท่านอาจารย์กล่าวถึง พระบาลีปฏิสัมภิทา- สมฺมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา วุฏฺฐาตีติ มรรคว่า แม้สูตรนี้. การประกอบชั้นยอดคือ สมฺมาทิฏฺฐิยา อุชุวิปจฺจนีกทสฺสนวเสน สูงสุด เหตุนั้นจึงชื่อว่าปโยคะ ได้แก่ วตฺวา ตทงฺคโตปิ วุฏฺฐานํ ทสฺเสตุ อริยมรรค, การระงับกิเลสที่เกิดขึ้นเพราะ "ตทนุวตฺตกกิเลเสหี"ติ วุตฺตํ, ตสฺสา ปโยคะเป็นเหตุ ชื่อว่าปโยคปัสสัทธิ. ส่วน มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สมฺปโยคโต, อุปนิสฺสยโต ปัญญาใด แม้ได้อยู่เพราะยังอริยมรรค จ อนุวตฺตกกิเลเสหิ. เตน ตเทกฏฺฐ- ให้เกิด เมื่อปัญญาอันเป็นวิบากใดสำเร็จลง ปหานมาห. ขนฺเธหีติ ตทนุวตฺตกกฺขนฺเธหิ, ก็ย่อมสำเร็จ ปัญญานั้นมี ในเมื่อความระงับ ตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สมฺปยุตฺตกฺขนฺเธหิ เจว พึงสำเร็จ เหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า ปฏิ- ตปฺปจฺจยา อายตึ อุปฺปชฺชนกฺขนฺเธหิ จาติ ปัสสัทธิปัญญา. คำว่า สัมมาทิฏฐิย่อมออกจาก อตฺโถ. พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหีติ มิจฉาทิฏฐิ ความว่า ท่านอาจารย์ครั้นกล่าว ยถาวุตฺตกิเลสกฺขนฺเธหิ พหิทฺธาภูเตหิ ด้วยอำนาจความเห็นเป็นข้าศึก ตรงต่อ วิปสฺสนาย โคจรภูเตหิ สพฺพสงฺขาร- สัมมาทิฏฐิแล้ว ได้กล่าวว่า "จากกิเลสที นิมิตฺเตหิ. เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้นทั้งหลาย" ดังนี้ เพื่อ จะแสดงการออกไปแม้จากกิเลสอื่น จาก

คุณพยอม สิริวันต์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มิจฉาทิฐินั้น เพราะมิจฉาทิฐินั้นประกอบด้วย และเพราะความเป็นอุปนิสัย โดยกิเลสที่เป็นไปตามทั้งหลาย. ด้วยเหตุนั้น ท่านพระสารีบุตร จึงกล่าวการละกิเลสที่ตั้งอยู่เป็นอันเดียวกันกับมิจฉาทิฐินั้น. คำว่า จากขันธ์ทั้งหลาย ได้แก่จากขันธ์อันเป็นไปตามมิจฉาทิฐินั้น อธิบายว่า จากขันธ์อันสัมปยุตกับมิจฉาทิฐินั้น และจากขันธ์อันจะเกิดขึ้นต่อไป เพราะมีมิจฉาทิฐินั้นเป็นปัจจัย. คำว่า จากนิมิตทั้งปวงในภายนอกด้วย ความว่า จากนิมิตคือสังขารทั้งปวง อันเป็นภายนอกจากกองกิเลสตามที่กล่าวแล้ว ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา.

เอวํ มคฺคกิจฺจํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตสฺส วเสน ผลํ ทสฺเสตุ "ตปฺโยคปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ ตปฺโยคปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตาติ ตสฺส อชฺฌตฺตพหิทฺธา วุฏฺฐานาทิปฺปโยคสฺส ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา. มคฺโค หิ นิมิตฺตโต, ปวตฺตโต

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงกิจแห่งมรรคอย่างนี้แล้ว บัดนี้ประสงค์จะแสดงผลด้วยอำนาจกิจแห่งมรรคนั้น จึงกล่าวคำว่า "เพราะความระงับไปแห่งปโยคะนั้น" ดังนี้เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เพราะความระงับไปแห่งปโยคะนั้น ความ-

คุณพยอม สิริวันต์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จ วุฏฺฐหนฺโต กิเลเส ปชหตีติ อตฺตโน ว่า เพราะความที่ปโยคะมีความออกจาก ขเณ ตำ ปโยคำ กโรติ นาม, ผลกฺขเณ ภายในและภายนอกเป็นต้นนั้น ระงับไป ปนสฺส โส ปโยโค ปฏิปฺปสฺสทฺโธ วูปสนฺโต แล้ว. จริงอยู่ มรรคเมื่อออกจากนิมิตและ นาม โหติ. เตน วุตฺตำ "ตำปโยคปฏิปฺ- ปวัตตะ ย่อมละกิเลสทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ปสฺสทฺธตฺตา"ติ. อุปฺปชฺชตีติ มคฺคานนฺตรำ จึงชื่อว่ากระทำปโยคะนั้นในขณะของตน แต่ ทุวิกฺขตฺตุำ วา ติกฺขตฺตุำ วา อุปฺปชฺชติ. ในขณะแห่งผล ปโยคะนั้นของมรรคนั้นระงับ ผลสมาปตฺติกาเล ปน พหุกฺขตฺตุำ, นิโรธา ไป จึงชื่อว่าเป็นอันเข้าไปสงบแล้ว. ด้วย วุฏฺฐหนฺตสฺส ทุวิกฺขตฺตุำ อุปฺปชฺชติ. สพฺพมฺปิ เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะ ยถาวุตฺตปฺปโยคปฏิปฺปสฺสทฺธินิมิตฺตำ อุปฺปชฺชนโต ความระงับไปแห่งปโยคะนั้น". คำว่า "ตำปโยคปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อุปฺปชฺชตี"ติ เกิดขึ้น ความว่า เกิดขึ้น ๒ ครั้ง หรือ วุตฺตำ. มคฺคสฺเสตำ ผลนฺติ ยถาวุตฺตา ๓ ครั้ง ในลำดับของมรรค. แต่ในกาล วิปากา สมฺมาทิฏฺฐิ นาม, เอตำ อริยมคฺคสฺส เข้าผลสมาบัติเกิดขึ้นมากครั้ง เมื่อออกจาก ผลนฺติ เวทิตพฺพำ. วิตฺถาเรตพฺพนฺติ นิโรธเกิดขึ้น ๒ ครั้ง. ท่านพระสารีบุตร "โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ อภินิโรปนฏฺเฐน กล่าวว่า "เกิดขึ้นเพราะความระงับไปแห่ง สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺโป"ติอาทินา ปโยคะนั้น" ดังนี้ เพราะเกิดขึ้นมีความ สงฺกปฺปาทิวเสน, เสสมคฺควเสน จ ระงับไปแห่งปโยคะตามที่กล่าวแล้วเป็นนิมิต วิตฺถารโต เวทิตพฺพำ. แม้ทั้งปวง. คำว่า นั่นเป็นผลแห่งมรรค ความว่า ชื่อว่าสัมมาทิฐิตามที่กล่าวแล้ว

---

[๑] ขุ. ป. ๓๑/๑๐๒ (ภูมิพโลภิกขุ ๑/๑๐๕).

คุณอร่าม　สุทธะพินทุ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เป็นวิบาก นั่นพึงทราบว่าเป็นผลของอริยมรรค. คำว่า พึงให้พิสดารเถิด ความว่า พึงทราบโดยพิสดารเกี่ยวกับสังกัปปะเป็นต้นโดยนัยมีอาทิว่า "ในขณะโสดาปัตติมรรค สัมมาสังกัปปะ เพราะอรรถว่ายกขึ้น ย่อมออกจากมิจฉาสังกัปปะ" และเกี่ยวกับมรรคที่เหลือ.

จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ, อิเม ธมฺมา อปฺปมาณารมฺมณาติ อปฺปมาณารมฺมณตาย มคฺเคหิ นิพฺพิเสสตาย. ตถา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสงฺขาโต มหคฺคโต ธมฺโม นิโรธโต วุฏฺฐานเวลายํ อปฺปมาณสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติ อริยผลสฺส อนนฺตรปจฺจยตาย จ ทีปนาติ เอวมาทีนิปิ เอตฺถ อริยผลสฺส สภาวธมฺมภาเวน อตฺถิตาย สาธกานิ, น ยถาทสฺสิตปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิเยวาติ อธิปฺปาโย.

คำว่า ธรรมเหล่านี้ คือสามัญผล ๔ เป็นอัปปมาณารมณ์ ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ เพราะความที่สามัญผลไม่มีความต่างไปจากมรรค เพราะความเป็นอัปปมาณารมณ์. อธิบายว่า แม้คำเป็นต้นอย่างนี้ว่า และคำแสดงความเป็นอนันตรปัจจัย แก่อริยผลว่า อนึ่ง มหัคคตธรรมกล่าวคือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นปัจจัยโดยอนันตรปัจจัยแก่อัปปมาณธรรม ในเวลาออกจากนิโรธดังนี้ ก็เป็นข้อสาธกในความข้อนี้ได้ ด้วยความที่อริยผลเป็นสภาวธรรมมีอยู่, อธิบายว่า มิใช่พระบาลีปฏิสัมภิทามรรค ตามที่ได้แสดงแล้วเท่านั้น เป็นข้อสาธก.

คุณอร่าม สุทธะพินทุ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๘๕๘. ผลสมาปตฺติยนฺติ ผลปฺปวตฺติ-สงฺขาตาย สมาปตฺติยำ. อสฺสาติ อริยผลสฺส. สรูปกตฺตุการณาการฏฺฐิติวุฏฺฐานานนฺตรวเสน อิทำ ปญฺหากมฺมำ.

๘๕๘. คำว่า ในผลสมาบัติ ได้แก่ ความเป็นไปแห่งผล. บทว่า อสฺส โยค อริยผลสฺส แปลว่า แห่งอริยผลนั้น. ปัญหากรรมนี้ เกี่ยวกับสรูปกัตตุ เหตุ อาการ การยั้งอยู่ การออก และลำดับ.

๘๕๙. อริยผลสฺส นิโรเธ อปฺปนาติ อริยสฺส ผลชฺฌานสฺส นิพฺพาเน อารมฺมณภูเต อปฺปนากาเรน ปวตฺติ.

๘๕๙. คำว่า ความแนบอยู่ในนิโรธแห่งอริยผล ได้แก่ความเป็นไปโดยอาการแนบอยู่ในนิพพาน อันเป็นอารมณ์ของผลฌาน ซึ่งเป็นอริยะ.

๘๖๐. สพฺเพปิ ปุถุชฺชนาติ ฌาน-สมาปตฺติลาภิโนปิ ปุถุชฺชนา น สมาปชฺชนฺติ, ปเคว อิตเร. อริยา สพฺเพปิ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตีติ กามำ สามญฺญโจทนา[1]? สา ปน วิเสสนิวิฏฺฐาเยว โหติ. อธิคตตฺตาติ ปน เหตุกิตฺตนำ. อุปริมานมฺปิ เหฏฺฐิมาย โลกิยสมาปตฺติยา วิย สมาปชฺชนำ สาเธนฺตำ นันเอง. ส่วนคำว่า เพราะได้บรรลุแล้ว

๘๖๐. คำว่า ปุถุชนทั้งปวง ความว่า ปุถุชนทั้งหลาย แม้ได้ฌานสมาบัติก็เข้าไม่ได้ ปุถุชนนอกนี้ไม่ต้องพูดถึง. คำว่า พระอริยะทั้งปวงเข้าผลสมาบัติได้ เป็นคำส่องความเสมอกันโดยแท้, ถึงอย่างนั้น คำส่องความเสมอกันนั้น ก็เป็นคำตั้งอยู่ในความต่างกัน

---

[1] ฉ. สามญฺญโชตนา.

คุณอร่าม　สุทธะพินทุ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิย ฐิตนฺติ ตำ นิวตฺเตนฺโต "อุปริมา เป็นคำระบุถึงเหตุ. การเข้าสมาบัติเหมือน
ปนา"ติอาทิมาห. ตตฺถ อุปริมาติ อย่างการเข้าโลกียสมาบัติชั้นต่ำ ก็ตั้งอยู่ได้
สกทาคามิอาทโย. เหฏฺฐิมนฺติ โสตาปตฺติ- แม้แก่พระอริยะชั้นสูงทั้งหลาย เหมือนอย่าง
ผลาทึ. น สมาปชฺชนฺติ สติปิ อธิคตตฺเต. ทำให้สำเร็จได้ เหตุนั้น ท่านอาจารย์เมื่อ
กสฺมาติ เจ ? การณมาห ปุคฺคลนฺตร- จะห้ามความข้อนั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า
ภาวูปคมเนน "ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา"ติ. เอเตน "แต่พระอริยะชั้นสูง" ดังนี้. ในคำนั้น
อุปริโม อริโย เหฏฺฐิมำ ผลสมาปตฺตึ คำว่า ชั้นสูง ได้แก่พระอริยะทั้งหลายมี
สมาปชฺชติ อตฺตนา อธิคตตฺตา, ยถา ตำ พระสกทาคามีเป็นต้น. คำว่า ผลสมาบัติ
โลกิยสมาปตฺตินฺติ, เอวำ ปวตฺตำ เหตุำ ชั้นต่ำ ได้แก่โสดาปัตติผลเป็นต้น. ย่อม
พฺยภิจาเรติ. น หิ โลกิยชฺฌาเนสุ ไม่เข้า แม้เมื่อมีความเป็นผลสมาบัติที่ตนได้
ปุคฺคลนฺตรภาวูปคมนำ นาม อตฺถิ บรรลุแล้ว. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ท่าน
วิเสสาภาวโต. อิธ ปน อสมุคฺฆาฏิตกมฺม- อาจารย์กล่าวเหตุว่า "เพราะผลชั้นต่ำ
กิเลสนิโรธเนน ปุถุชฺชเนหิ วิย ระงับไปแล้ว" ด้วยการเข้าถึงความเป็น
โสตาปนฺนสฺส, โสตาปนฺนาทีหิ สกทาคามิ- บุคคลอื่น. ด้วยคำนี้ ท่านอาจารย์ย่อมกล่าว
อาทีนำ ปุคฺคลนฺตรภาวูปคมนำ อตฺถิ, ยโต ต่างถึงเหตุซึ่งเป็นไปโดยทำนอง เหมือน-
เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา ผลธมฺมา อุปรูปริมคฺค- อย่างว่า พระอริยะชั้นสูงย่อมเข้าผลสมาบัติ
ธมฺเมหิ นิวตฺติตา ปฏิปกฺเขหิ วิย อภิภูตา ชั้นต่ำ เพราะเป็นผลที่ตนได้บรรลุแล้ว เช่น
อปฺปวตฺติธมฺมตำเยว อาปนฺนา. เตนาห โลกียสมาบัติ. เพราะขึ้นชื่อว่าการเข้าถึง
"ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา"ติ. ความเป็นบุคคลอื่น ในโลกียฌานทั้งหลาย

คุณอร่าม สุทธะพินทุ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ย่อมไม่มี เพราะไม่มีความต่างกัน. แต่ในที่นี้ พระอริยะชั้นสูงมีพระสกทาคามีเป็นต้น มีการเข้าถึงความเป็นบุคคลอื่นจากพระอริยะชั้นต่ำ. มีพระโสดาบันเป็นต้นได้เหมือนกับพระโสดาบัน มีการเข้าถึงความเป็นบุคคลอื่นจากปุถุชนทั้งหลาย เพราะดับกรรมกิเลสที่ยังเพิกถอนไม่ได้ เพราะธรรมคือผลทั้งหลายชั้นต่ำ ๆ ถูกธรรมคือมรรคชั้นสูงห้าม ครอบงำเหมือนดังธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กันถึงความเป็นสภาพ มีความไม่เป็นไปเป็นธรรมดาทีเดียว. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะผลชั้นต่ำระงับไปแล้ว".

อปิจ กุสลกิริยปฺปวตฺติ นาม อณฺเฑาทิสี, วิปากปฺปวตฺติ จ อณฺเฑาทิสี, อนนฺตรผลตฺตา จ โลกุตฺตรกุสลานํ เหฏฺฐิมโต อุปริโม ภวนฺตรคโต วิย โหติ. ตตฺถผลวเสเนว หิ อริยานํ โสตาปนฺนาทิ- นามลาโภ. เต สเจ อณฺเฑผลสมงฺคิโนปิ

อีกประการหนึ่ง ธรรมดาว่าความเป็นไปของกุศลและกิริยา ก็เป็นเหมืออย่างหนึ่ง และความเป็นไปแห่งวิบาก ก็เป็นเหมืออย่างหนึ่ง และเพราะความที่โลกุตรกุศลทั้งหลายมีผลในลำดับกัน พระอริยะชั้นสูง จึงเป็นเหมืออยู่ในภพอื่นจาก

คุณปฏิภาณ-คุณดวงจิต-คุณปิยะจิต คุณภัทรดล พนมวัน ณ อยุธยา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โหนฺติ, โสตาปนฺนาทีนามฺปิ เตสํ อวฏฺฐิตํ วิยาติ ตสฺส ตสฺส อริยสฺส ตํ ตํ ผลํ ภวงฺคสทิสนฺติ น อุปริมสฺส เหฏฺฐิมผล-สมงฺคิตาย เลโสปิ สมฺภวติ, กุโต ตสฺส สมาปชฺชนนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. เหฏฺฐิมา จ อุปริมนฺติ เหฏฺฐิมา จ โสตาปนฺนาทโย อริยา อุปริมํ สกทาคามิผลาทึ น สมาปชฺชนฺตีติ สมฺพนฺโธ. ตตฺถ การณมาห "อนธิคตตฺตา"ติ. น หิ อนธิคตํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตุ สกฺกา.

พระโสดาบันเป็นต้นของพระอริยะทั้งหลายก็ด้วย อำนาจแห่งผลนั้น ๆ นั่นเอง. ถ้าว่า พระอริยะเหล่านั้น แม้เป็นผู้มีความพร้อม-เพรียงด้วยผลอื่น แม้ชื่อว่าโสดาบันเป็นต้น ก็จะพึงเป็นชื่อที่ตั้งลงได้แก่ พระอริยะเหล่านั้น ก็จะเป็นเหมือนบุคคลผู้มีปฏิสนธิอันถือเอาด้วยฌานนั้น ๆ เพราะเหตุนั้น ผลนั้น ๆ ของพระอริยะนั้น ๆ ก็จะเป็นเหมือนภวังค์ เพราะเหตุนั้น ก็พึงเห็นได้ว่าในความที่พระอริยะชั้นสูง เป็นผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยผลชั้นต่ำ แม้ข้ออ้างถึงก็ยังมีไม่ได้ พระอริยะชั้นสูงจะเข้าผลสมาบัติชั้นต่ำนั้นจะมีมาแต่ไหนเล่า. สองบทว่า เหฏฺฐิมา จ อุปริมํ เชื่อมความว่า และพระอริยะทั้งหลายชั้นต่ำ มีพระโสดาบันเป็นต้น ก็ไม่เข้าผลสมาบัติชั้นสูง มีสกทาคามีผลเป็นต้น. ในข้อนั้น ท่านอาจารย์กล่าวเหตุไว้ว่า "เพราะยังไม่ได้

คุณปฏิภาณ-คุณดวงจิต-คุณปิยะจิต คุณภัทรดล พนมวัน ณ อยุธยา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

บรรลุ". จริงอยู่ สมาบัติที่ยังไม่ได้บรรลุใคร ๆ ไม่อาจจะเข้าได้.

"อตฺตโน อตฺตโนเยว ปน ผลํ สมาปชฺชนฺตี"ติ อิมินา สพฺเพปิ อริยา อตฺตโน อตฺตโน ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตีติ อตฺเถ อาปนฺเน ตตฺถ เกสญฺจิ มติเภทํ ทสฺเสตุ "เกจิ ปนา"ติอาทิ วุตฺตํ. เอเต หิ สมาธิสฺมึ ปริปูรีการิโนติ[1] ยสฺมา หิ เต "อุปริมา เทฺว"ติ วุตฺตา อนาคามิโน, อรหนฺโต จ สมาธิสฺมึ ปริปูรีการิโน, อิตเร ปน สีเลสุ ปริปูรีการิโน, ตสฺมา เทฺว เอว ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตีติ. น หิ สมาธิปาริปูริยา วินา สมาปตฺติวลญฺชนํ สมฺภวตีติ อธิปฺปาโย. ตนฺติ "สมาธิสฺมึ ปริปูรีการิโน"ติ เตหิ วุตฺตการณํ. อการณเมวาติ อยุตฺติเยว. กสฺมาติ เจ ? อาห "ปุถุชฺชนสฺสาปี"ติอาทิ. ตสฺสตฺโถ : สพฺพโส อสมุจฺฉินฺนกิเลสสฺส ปุถุชฺชนสฺสาปิ เสีย การใช้สอยสมาบัติหามีไม่. บทว่า ตํ

ด้วยคำว่า "ก็พระอริยะทั้งหลายย่อมเข้าผลสมาบัติของตน ๆ เท่านั้น" นี้ เมื่อถึงข้อความว่า พระอริยะทั้งหลายทั้งปวงย่อมเข้าผลสมาบัติของตน ๆ ได้ ดังนี้ ท่านอาจารย์ ประสงค์จะแสดงความต่างแห่งมติของเกจิอาจารย์ในข้อนั้น จึงกล่าวคำว่า "ส่วนอาจารย์บางพวก" ดังนี้เป็นต้น. คำว่า เพราะพระอริยะชั้นสูง ๒ พวกนั้นเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ ความว่า เพราะพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่ท่านกล่าวว่า "พระอริยะชั้นสูง ๒ พวก" นั้น เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ, ส่วนพระอริยะนอกนี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ฉะนั้น พระอริยะชั้นสูง ๒ พวกเท่านั้นจึงเข้าผลสมาบัติได้. อธิบายว่า เว้นการทำสมาธิให้บริบูรณ์

---

[1] ฉ. ปริปูรการิโนติ, เอวมุปริปิ.

คุณสุธรรม-คุณปานจิต-คุณประวีร์ ลิมอักษร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อตฺตนา ปฏิลทฺธโลกิยสมาธิสมาปชฺชนํ[๑] โยค "สมาธิสฺมึ ปริปูรีการิโน"ติ เตหิ ลพฺภติ, กิมงฺคํ ปน สมุจฺฉินฺเนกจฺจกิเลสานํ วุตฺตการณํ แปลว่า เหตุที่เกจิอาจารย์ เหฏฺฐิมานํ อริยานํ, ตสฺมา เตสํ สมาธิสฺมึ เหล่านั้น กล่าวว่า "เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ใน อปริปูรีการิตา อตฺตโน ผลสมาปตฺตึ สมาธินั้น". คำว่า ไม่เป็นเหตุเลย คือ อสมาปชฺชนสฺส อการณนฺติ. ยุตฺติจินฺตา ไม่ควรเลย. หากจะมีคำถามว่า เพราะ นาม ปาฬิอนารุเฬฺห อตฺเถ ยุตฺตา, อยํ เหตุไร ? ตอบว่า ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า ปนตฺโถ ปาฬิอารุโฬฺหติ การณาปเทเส "แม้ปุถุชน" ดังนี้เป็นต้น. เนื้อความของ อนาทรกรณมุเขน ปาฬึ ทสฺเสนฺโต คำนั้นว่า : แม้ปุถุชนผู้มีกิเลสยังตัดไม่ได้ "กิญฺเจตฺถา"ติอาทิมาห. โสตาปตฺติมคฺค- เด็ดขาดโดยประการทั้งปวง ก็ยังเข้า ปฏิลาภตฺถายาติ โสตาปตฺติมคฺคสฺส โลกิยสมาธิที่ตนได้เฉพาะแล้วได้ จะป่วย สมธิคมาย. โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถายาติ กล่าวไปไยถึงพระอริยะทั้งหลาย ชั้นต่ำ ๆ โสตาปตฺติผลสมาปตฺติยา สมาปชฺชนตฺถํ. ผู้มีกิเลสบางส่วน อันตัดได้เด็ดขาดแล้วเล่า เอส นโย เสเสสุปิ. เพราะเหตุนั้น ความเป็นผู้ไม่ทำให้บริบูรณ์ ในสมาธิของพระอริยะชั้นต่ำเหล่านั้น จึง มิใช่เหตุ แห่งการไม่เข้าผลสมาบัติของตน. ธรรมดาว่า การคิดความสมควรประกอบใน อรรถที่มิได้ขึ้นสู่พระบาลี แต่ความข้อนี้เป็น ข้อที่ขึ้นสู่พระบาลี เพราะเหตุนั้น ท่าน

---

[๑] ฉ. ...โลกิยสมาปตฺติสมาปชฺชนํ.

เอตฺถ จ "สุญฺญตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถายา"ติอาทินา สรูปโต อุทฺธฏตฺตา ตโต ปุพฺเพ อาคตา มคฺคผลวารา อปฺปณิหิตวเสน วุตฺตา. ตตฺถ อนตฺตานุปสฺสนามุเขน, อนิจฺจานุปสฺสนามุเขน จ ปวตฺตานำ ผลสมาปตฺตีนำ ปุเรจรา โคตฺรภุธมฺมา นวทสภาเวน วุตฺตาติ เวทิตพฺพา. "โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถายา"ติอาทินา ปน จตุสุปิ ผเลสุ เอกสทิสำ เทสนาย อาคตตฺตา โสตาปนฺนสกทาคามิโนปิ อตฺตโน ผลำ สมาปชฺชนฺตีติ วิญฺญายติ. มคฺคานนฺตรผล-

อาจารย์เมื่อจะแสดงพระบาลีด้วยหัวข้อ คือ การทำความไม่เอื้อเฟื้อ ในการอ้างถึงเหตุ จึงกล่าวคำว่า "กิญเจตถ" เป็นต้น. คำว่า เพื่อประโยชน์แก่อันได้โสดาปัตติมรรค คือ เพื่อการบรรลุโสดาปัตติมรรค. บทว่า โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย ความว่า เพื่อประโยชน์ แก่อันเข้าโสดาปัตติผลสมาบัติ. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้.

ก็ในอธิการนี้ เพราะท่านยกไว้โดยสรูปด้วยคำมีอาทิว่า "เพื่อประโยชน์แก่อันเข้าสุญญตวิหารสมาบัติ เพื่อประโยชน์แก่อันเข้าอนิมิตตวิหารสมาบัติ" ท่านจึงกล่าววาระว่าด้วยมรรคและผลซึ่งมาก่อน แต่นั้นด้วยอำนาจอัปปณิหิตะ. ในธรรมเหล่านั้น โคตรภูธรรม อันเป็นปุเรจรของผลสมาบัติที่เป็นไปด้วยหัวข้ออนัตตานุปัสสนา และด้วยหัวข้ออนิจจานุปัสสนา พึงทราบว่าท่านกล่าวไว้โดยเป็น ๙ ข้อ เป็น ๑๐ ข้อ. แต่ด้วยคำว่า "เพื่อประโยชน์แก่การเข้าโสดาปัตติผลสมาบัติ" ดังนี้เป็นต้น ย่อมรู้ได้ว่า

คุณสุธรรม-คุณปานจิต-คุณประวีร์ ลิมอักษร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วเสน ตำ วุตฺตนฺติ จ น สกฺกา วตฺตุ แม้พระโสดาบันและพระสกทาคามี ก็ย่อม
วิปสฺสนาวเสน ทสนฺนำ โคตฺรภุธมฺมานำ เข้าผลสมาบัติของตน เพราะเทศนามาแล้ว
ทสฺสนวเสน เทสนาย อารทฺธตฺตา, เช่นเดียวกันในผลทั้ง ๔. ก็ข้อนั้นท่านกล่าว
มคฺควาเรเนว จ ตทตฺถสิทฺธโต. น จ ด้วยอำนาจผลในลำดับของมรรค เพราะ
มคฺคานนฺตรำ ผลำ "ผลสมาปตฺตี"ติ วุจฺจติ เหตุนั้นจึงไม่อาจจะกล่าวได้ เพราะเทศนา
วิสุำ ปริกมฺมาภาวโต. ตสฺมา ผลสมาปตฺติ- เริ่มด้วยอำนาจการเห็น ของโคตรภูธรรม
วจเนเนว โสตาปนฺนาทีนมฺปิ ผลสมาปตฺติ- ทั้ง ๑๐ ด้วยอำนาจวิปัสสนา และเพราะ
สมาปชฺชนำ สิทฺธำ. เตนาห "ตสฺมา"ติอาทิ. ประโยชน์ข้อนั้นสำเร็จโดยวาระ แห่งมรรค
นั่นเอง. และผลในลำดับแห่งมรรคจะ
เรียกว่า "ผลสมาบัติ" ก็หามิได้ เพราะ
ไม่มีบริกรรมแผนกหนึ่ง. เพราะเหตุนั้น
การเข้าผลสมาบัติแม้ของพระอริยะ มีพระ-
โสดาบันเป็นต้น ก็สำเร็จด้วยคำว่าผล-
สมาบัติอย่างเดียว. ด้วยเหตุนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวคำว่า "เพราะเหตุนั้น"
ดังนี้เป็นต้น.

๘๖๑. ปโยชนมฺปิ ตทตฺถาย ปฏิปตฺติยา การณำ โหติ ตำนิมิตฺตำ ปฏิปชฺชนโตติ "กสฺมา สมาปชฺชนฺตี"ติ การณำ ปุจฺฉิตฺวา "ทิฏฺธมฺม- สุขวิหารตฺถนฺ"ติ ปโยชนำ วิสชฺชิตำ. กสฺมาติ

๘๖๑. แม้ประโยชน์ก็เป็นเหตุแห่ง การปฏิบัติ เพื่อประโยชน์แก่การเข้าผล- สมาบัตินั้น เพราะพระอริยะปฏิบัติเหตุมีผล- สมาบัตินั้นเป็นนิมิต เพราะเหตุนั้น ท่าน

วา สมฺปทาเน นิสฺสกฺกวจนํ. กิสฺสาติ วุตฺตํ อาจารย์จึงถามเหตุว่า "เข้าเพื่ออะไร" โหติ. ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถนฺติ ทิฏฺเฐว แล้ววิสัชนาประโยชน์ว่า "เพื่อทิฏฐธรรม-ธมฺเม กิเลสทรถปริฬาหูปสเมน สนฺเตน สุขวิหาร". อีกอย่างหนึ่ง บทว่า กสฺมา สุขวิหาเรน วิหรณตฺถํ. สติปิ วิปากภาเว ปริกมฺเมน วินา อนุปฺปชฺชนโต ผลสมาปตฺติ-ธมฺมานํ ตสฺส ตสฺส อริยสฺส รุจิวเสเนว ปวตฺติ, ยโต เนสํ สาธิปติตาติ อาห "อทฺธาน ฯเปฯ สมาปชฺชนฺตี"ติ.

เป็นปัจจมีวิภัตติลงในสัมปทานะ. มีอรรถาธิบายว่า เพื่ออะไร. คำว่า เพื่อทิฏฐธรรมสุขวิหาร ความว่า เพื่ออยู่ด้วยความอยู่เป็นสุขอันสงบซึ่งเป็นเครื่องเข้าไปสงบความกระวนกระวายและความเร่าร้อนคือกิเลสในทิฏฐธรรม. ธรรมคือผลสมาบัติทั้งหลาย มีความเป็นไปด้วยอำนาจความพอใจของพระอริยะนั้นนี้นั่นเอง เพราะแม้เมื่อมีความเป็นวิบาก เว้นจากการบริกรรมเสีย ก็จะไม่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะความที่ธรรมคือผลสมาบัติเหล่านั้นมีความเป็นอธิบดี เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "พระอริยะทั้งหลาย ทำการกำหนดกาลแล้วจึงเข้าผลสมาบัติ" ดังนี้.

๘๖๒. ทฺวีหิ ตาว[๑] อากาเรหีติ ทฺวีหิ การเณหิ. ยถา หิ โลกิยชฺฌานานํ สมธิคโม

๘๖๒. คำว่า เบื้องต้นการเข้าผล-สมาบัติมีด้วยอาการ ๒ คือ ด้วยเหตุ

---

[๑] ฉ. ตาวาติ สทฺโท น ทิสฺสติ.

คุณอินทุประภา นิโครธวนิช
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมฺปโยคสมงฺคิภาเวน สิชฺฌมาโน ปหานงฺค-
สมติกฺกมมุเขน วุจฺจติ ตถา สมธิ-
คนฺตพฺพตฺตา, เอวํ ผลสมาปตฺติปิ
นิพฺพานมนสิกาเรน สิชฺฌมานา ตทญฺญา-
รมฺมณามนสิการมุเขน วุจฺจติ สพฺพสงฺขารโต
วินิวฏฺฏิตมานสตาวเสน สมิชฺฌนโต.
เตนาห "นิพฺพานโต"ติอาทิ.
อุทยพฺพยญาณาทิญาณปรมฺปรวเสน หิ
สพฺพสงฺขารโต[1] สพฺพโส นิพฺพินฺนวิรตฺต-
จิตฺตสฺส ตโต วินิสฺสฏนิพฺพานารมฺมณ
ผลจิตฺตํ[2] ปวตฺตติ. เอวํ ปวตฺตมานญฺจ ตं
นิพฺพานโต อญฺญสฺส อารมฺมณสฺส
อมนสิการา, นิพฺพานสฺส จ มนสิการา
ปวตฺตตีติ วุจฺจติ.

๒ อย่าง. เปรียบเหมือนอย่างว่าการบรรลุ
โลกียฌานทั้งหลาย อันสำเร็จด้วยความที่
โยคีเป็นผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยสัมปโยคะ
ท่านก็เรียกด้วยหัวข้อคือการก้าวล่วงองค์ละ
เพราะความเป็นธรรมที่พึงบรรลุด้วยอาการ
อย่างนั้น ฉันใด แม้การเข้าผลสมาบัติก็
เหมือนฉันนั้น สำเร็จด้วยการมนสิการ-
นิพพาน ก็เรียกด้วยหัวข้อคือการไม่
มนสิการอารมณ์อื่นจากนิพพานนั้น เพราะ
สำเร็จ ด้วยอำนาจความที่โยคีเป็นผู้เพิกไป
จากสังขารทั้งปวง. ด้วยเหตุนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "จากนิพพาน" เป็นต้น.
จริงอยู่ ผลจิตซึ่งมีนิพพานอันสลัดออกจาก
สังขารทั้งปวงนั้น เป็นอารมณ์ ย่อมเป็นไป
แก่บุคคลผู้มีจิตหน่ายคลายกำหนัด โดย
ประการทั้งปวงจากสังขารทั้งปวง ด้วย
อำนาจความสืบต่อกันแห่งญาณมีอุทยัพพยญาณ
เป็นต้น. ก็ผลจิตนั้นซึ่งเป็นไปอย่างนี้

---

[1] ฉ. สพฺพผลจิตฺตํ สงฺขารโต.
[2] ฉ. อยํ ปาโฐ น ทิสฺสติ.

คุณอินทุประภา นิโครธวนิช
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ท่านกล่าวว่า ย่อมเป็นไป<u>เพราะไม่มนสิการถึงอารมณ์อื่นจากนิพพาน ๑</u> <u>และเพราะมนสิการแต่นิพพาน ๑</u>.

<u>อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยาติ</u> อนิมิตฺต-วิโมกฺขทฺวยาย ผลสมาปตฺติยา, อนิจฺจานุ-ปสฺสนามุเขน วา สมาปชฺชิตพฺพาย ผลสมาปตฺติยา. <u>สมาปตฺติยาติ</u> สมาปชฺชนตฺถาย. <u>สพฺพนิมิตฺตานนฺติ</u> รูปาทิ-สพฺพสงฺขารนิมิตฺตานํ. <u>อมนสิกาโรติ</u> อาทีนวโต ทิสฺวา วิสฺสฏฺฐตาย อนาวชฺชนํ อสมนฺนาหาโร. <u>อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา มนสิกาโรติ</u> สพฺพสงฺขารนิมิตฺตาภาวโต อนิมิตฺตาย. เกหิจิ ปจฺจเยหิ น สงฺขตตฺตา จ อสงฺขตาติ ลทฺธนามาย อสงฺขตาย ธาตุยา ผลสมาปตฺติสหชาเตน มนสิกาเรน มนสิกรณํ, ตสฺสา วา ธาตุยา ผลสมาปตฺติ-จิตฺตสงฺขาเต มนสิกรณํ.

คำว่า <u>อนิมิตฺตาเจโตวิมุตฺติ</u> คือได้แก่ผลสมาบัติ คืออนิมิตตวิโมกข์ทั้ง ๒ หรือได้แก่ ผลสมาบัติที่พึงเข้าด้วยหัวข้อคืออนิจจานุปัสสนา. บทว่า <u>สมาปตฺติยา</u> แปลว่าเพื่อประโยชน์แก่การเข้า. คำว่า <u>นิมิตทั้งปวง</u> ได้แก่สังขารนิมิตทั้งปวงมีรูปเป็นต้น. คำว่า <u>ไม่มนสิการ</u> คือไม่นึกถึงเพราะความเป็นผู้เห็น โดยความเป็นโทษแล้วปล่อยไป ได้แก่ความไม่ใส่ใจ. คำว่า <u>มนสิการถึงแต่ธาตุอันไม่มีนิมิต</u> ได้แก่การทำไว้ในใจด้วยมนสิการ ที่เกิดพร้อมกับผลสมาบัติซึ่งธาตุอันชื่อว่าไม่มีนิมิต เพราะความไม่มีสังขารนิมิตทั้งปวง. และซึ่งธาตุอันเป็นอสังขตะ อันได้ชื่อว่าอสังขตะเพราะมิได้ถูกปัจจัยบางเหล่าปรุงแต่ง หรือได้แก่การมนสิการ ซึ่งธาตุนั้นในส่วนแห่งจิตอันเป็นผลสมาบัติ.

คุณเต็ม-คุณมณฑารัตน์ หล่อสกุลสินธ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๖๓. อุทยพฺพยาทิวเสนาติ อุทยพฺพย-ภงฺคภยตุปฏฺฐานาทิวเสน ปวตฺตนกานํ อุทยพฺพยญาณเป็นต้น ท่านอาจารย์ย่อมกล่าว นวนฺนมฺปิ ญาณานํ พฺยาปารํ วทติ. เตนาห "ปวตฺตานุปุพฺพวิปสฺสนสฺสา"ติ. สงฺขาร-รมฺมณโคตฺรภุญาณานนฺตรนฺติ[1] สงฺขาร-รมฺมณสฺส "โวทานนฺ"ติ ลทฺธนามสฺส โคตฺรภุญาณสฺส อนนฺตรํ. กสฺมา ปเนตฺถ โคตฺรภุญาณํ มคฺคญาณปุเรจาริกํ วิย นิพฺพานารมฺมณํ น โหตีติ ? ผลธมฺมานํ อนิยฺยานิกภาวโต. อริยมคฺคธมฺมา เอว หิ นิยฺยานิกา. วุตฺตเญฺหตํ "กตเม ธมฺมา นิยฺยานิกา ? จตฺตาโร มคฺคา อปริยาปนฺนา"[2]ติ. ตสฺมา เอกนฺเตน นิยฺยานิกสภาวสฺส อุภโตวุฏฺฐานภาเวน ปวตฺตมานสฺส มคฺคญาณสฺส อนนฺตรปจฺจย-ภูเตน ญาเณน นิมิตฺตโต วุฏฺฐิเตเนว ภวิตพฺพนฺติ ตสฺส นิพฺพานารมฺมณตา ยุตฺตา, น ปน อริยมคฺคสฺส ภาวิตตฺตา ตสฺส นิยยานิกะ เป็นไฉน ? มรรค ๔ ที่เป็น

๘๖๓. คำว่า ด้วยอำนาจญาณมี อุทยัพพยญาณเป็นต้น ท่านอาจารย์ย่อมกล่าว ถึงหน้าที่ของญาณทั้ง ๙ ซึ่งเป็นไปด้วย อำนาจอุทยัพพยญาณ ภังคญาณ และ ภยตุปัฏฐานญาณเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น ท่าน อาจารย์จึงกล่าวว่า "ของพระอริยสาวกผู้มี วิปัสสนาญาณตามลำดับเป็นไปแล้ว". คำว่า ในลำดับแห่งโคตรภูญาณ อันมีสังขารเป็น อารมณ์ คือ ในลำดับแห่งโคตรภูญาณอันได้ ชื่อว่า "โวทาน" ซึ่งมีสังขารเป็นอารมณ์. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร โคตรภูญาณใน ผลธรรมเหล่านี้ จึงมิได้มีนิพพานเป็นอารมณ์ เหมือนอย่างเป็นปุเรจาริก ของมรรคญาณ เล่า ? ตอบว่า เพราะผลธรรมทั้งหลาย มิใช่เป็นนิยยานิกธรรม. จริงอยู่ ธรรมคือ อริยมรรคเท่านั้น เป็นนิยยานิกธรรม. ข้อนี้ สมด้วยพระบาลีที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า "ธรรมเป็น

---

[1] ม. ...ญาณานนฺตรา.

[2] อภิ. สํ. ๓๔/๓๒๕.

คุณเต็ม-คุณมณฑารัตน์ หล่อสกุลสินธ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิปากภาเวน ปวตฺตมานานำ กิเลสานำ โลกุตระ" เป็นดังนี้. เพราะเหตุนั้น ญาณ
อสมุจฺฉินฺทนโต อนิยฺยานิกตฺตา อวุฏฺฐาน- อันเป็นอนันตรปัจจัยแห่งมรรคญาณ ซึ่งเป็น
สภาวานำ ผลญาณานำ ปุเรจาริกญาณสฺส ไปโดยความเป็นธรรม ออกไปจากทั้งสอง
กทาจิปิ นิพฺพานารมฺมณตา อุภยตฺถ ฝ่าย แห่งธรรมที่มีความเป็นนิยยานิกธรรม
อนุโลมญาณานำ อตุลฺยาการโต. อริยมคฺค- เป็นสภาพโดยส่วนเดียว จึงพึงเป็น
วีถิยำ หิ อนุโลมญาณานิ อนิพฺพิทฺธปุพฺพานำ ธรรมชาติออกไปจากนิมิตทีเดียว เพราะ
ถูลถูลโลภกฺขนฺธาทีนำ สาติสยำ ปทาลเนน เหตุนั้น ความที่ญาณอันเป็นอนันตรปัจจัยแห่ง
โลกิยญาเณสุ อุกฺกำสปารมิปฺปตฺตานิ มรรคญาณนั้น มีนิพพานเป็นอารมณ์จึงถูกต้อง
มคฺคญาณานุคฺคณานิ อุปฺปชฺชนฺติ. ผลสมาปตฺติ- แล้ว แต่ความที่ญาณอันเป็นปุเรจาริกของ
วีถิยำ ปน ตานิ เตน เตน มคฺเคน เตสำ ผลญาณ ซึ่งมีสภาวะไม่ออกไปเพราะความ
เตสำ กิเลสานำ สมุจฺฉินฺนตฺตา ตตฺถ ที่มิใช่เป็นนิยยานิกธรรม เหตุที่ไม่ตัดกิเลส
กิเลสวิกฺขมฺภเน นิรุสฺสุกฺกานิ เกวลำ อริยานำ ทั้งหลาย อันเป็นไปด้วยความเป็นวิบากของ
ผลสมาปตฺติสุขสมงฺคิภาวสฺส ปริกมฺมมตฺตานิ อริยมรรคนั้น เพราะความที่ทำอริยมรรคให้
หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ น เตสำ กุโตจิ เกิดแล้ว จะมีนิพพานเป็นอารมณ์ แม้ในกาล
วุฏฺฐานสมฺภโว, ยโต เนสำ ปริโยสานญาณำ บางคราวก็ไม่ถูกต้อง เพราะอนุโลมญาณใน
สงฺขารนิมิตฺตวุฏฺฐานโต นิพฺพานารมฺมณำ ธรรมทั้ง ๒ อย่าง มีอาการไม่เสมอกัน.
สิยา. จริงอยู่ อนุโลมญาณในวิถีแห่งอริยมรรคอัน
ถึงความเป็นบารมีอย่างชั้นยอดในโลกิยญาณ
ทั้งหลาย เพราะทำลายได้อย่างเด็ดขาดซึ่ง
กองกิเลสมีกองโลภะเป็นต้นหยาบ ๆ ที่ไม่

คุณเต็ม-คุณมณฑารัตน์ หล่อสกุลสินธ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เคยถูกทำลายมาก่อน ก็ย่อมเกิดขึ้นสมควรแก่มรรคญาณ. แต่อนุโลมญาณเหล่านั้นในวิถีแห่งผลสมาบัติ ก็ไม่มีความขวนขวายในการข่มกิเลสในผลสมาบัตินั้น เพราะกิเลสเหล่านั้น ๆ อันมรรคนั้น ๆ ตัดได้เด็ดขาดแล้ว จึงเกิดขึ้นเป็นเพียงบริกรรมแห่งความเป็นธรรมที่มีความพร้อมเพรียงด้วยความสุขในผลสมาบัติ ของพระอริยะทั้งหลายอย่างเดียว เพราะเหตุนั้น อนุโลมญาณในผลสมาบัติเหล่านั้น จึงไม่มีการออกไปจากที่ไหน ๆ ทั้งนี้เพราะญาณอันเป็นที่สุดของญาณเหล่านั้นชื่อว่า พึงมีนิพพานเป็นอารมณ์ก็เพราะออกไปจากสังขารนิมิต.

เอวญฺจ กตฺวา "เสขสฺส[1] อตฺตโน ผลสมาปตฺติวลญฺชนตฺถาย อุทยพฺพยาทิวเสน สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส วิปสฺสนาญาณานุปุพฺพิยา ผลเมว อุปฺปชฺชติ, น มคฺโค"ติ อิทญฺจ อฏฺฐกถาวจนํ สมตฺถิตํ โหติ. เตนาห "เสขสฺสาปิ[1] ผลเมว อุปฺปชฺชติ, น วิปัสสนาญาณ มรรคหาเกิดขึ้นไม่" ดังนี้

และเพราะกระทำอธิบายอย่างนี้ คำในอรรถกถานี้ว่า "เมื่อพระเสขะพิจารณาสังขารทั้งหลาย ด้วยอำนาจอุทยัพพยญาณเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่การใช้ผลสมาบัติของตน ผลเท่านั้นย่อมเกิดขึ้นตามลำดับแห่ง

---

[1] ฉ. เสกฺขสฺส เอวมุปริ.

มคฺโค"ติ. นิพฺพานารมฺมเณ อปฺปนชฺฌาน-วเสน ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ นิรนฺตรํ ผลจิตฺตสฺเสว ปวตฺตนํ สมาปชฺชนํ ผลสมาปตฺตีติ อาห "ผลสมาปตฺติวเสน นิโรเธ จิตฺตํ อปฺเปตี"ติ. ยทิ อนุปุพฺพวิปสฺสนาวเสน ผลสมาปตฺติสมาปชฺชนํ, เตน นีหาเรน เสขสฺส อุปริมคฺเคนาปิ ภวิตพฺพนฺติ อนุโยคํ สนฺธายาห "ผลสมาปตฺตินินฺนตายา"ติอาทิ. เตน อญฺโญเยว วิปสฺสนาจาโร อริยมคฺคาวโห, อญฺโญ ผลสมาปตฺติอาวโหติ ทสฺเสติ, สฺวายํ วิปสฺสนาย วิภาโค วุตฺโต เอว.

ย่อมเป็นคำที่มีความเข้าใจได้. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ผลเท่านั้นย่อมเกิดขึ้นแก่พระเสขะ มรรคหาเกิดขึ้นไม่" ดังนี้. ความเป็นไปคือการเข้าแห่งผลจิตนั่นเอง ไม่มีระหว่างตลอดกาลตามที่กำหนดด้วยอำนาจอัปปนาฌานในอารมณ์ คือนิพพาน ชื่อว่าผลสมาบัติ เพราะเหตุนั้นท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "จิตย่อมแนบแน่นอยู่ในนิโรธด้วยอำนาจผลสมาบัติ". ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า "เพราะความที่พระอริยสาวกนั้นน้อมจิตไปในผลสมาบัติ" ดังนี้เป็นต้น หมายถึงการย้อนถามว่า ถ้าการเข้าผลสมาบัติด้วยอำนาจวิปัสสนาโดยลำดับไซร้ แม้มรรคเบื้องสูงของพระเสขะก็จะพึงมีโดยทำนองนั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดงว่า ความเป็นไปของวิปัสสนาที่นำอริยมรรคมา ก็เป็นอย่างหนึ่งที่นำผลสมาบัติมา ก็เป็นอย่างหนึ่งทีเดียว, การจำแนกวิปัสสนานี้นั้น ท่านอาจารย์ได้กล่าวแล้วที่เดียว.

คุณจริยา ไชยันต์ ณ อยุธยา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เย ปนาติ อภยคิริวาสิโน ท่านอาจารย์กล่าวหมายเอาอาจารย์สนฺธายาห. เต หิ มคฺคผลวิปสฺสนาย ฝ่ายอภัยคิรีวิหารว่า เย ปน. เพราะอาโลเฬตฺวา วทนฺติ. เตเนว หิ "เอวํ อาจารย์ฝ่ายอภัยคิรีวิหารเหล่านั้น กล่าว สตี"ติอาทิ วุตฺตํ. อรหา ปจฺเจกพุทฺโธ วิปัสสนาในมรรคและผลปะปนยุ่งไป. ก็ด้วย ภวิสฺสติ ยทิ อิตรตฺถาปิ วิปสฺสนา ตทตฺถาย เหตุนั้นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า สวตฺเตยฺยาติ อธิปฺปาโย. ปาฬิวเสเนว จ "เมื่อเป็นอย่างนั้น" ดังนี้เป็นต้น. พระ-ปฏิกฺขิตฺตนฺติ "ทส โคตฺรภุธมฺมา วิปสฺสนา- อรหันต์ก็จักเป็นพระปัจเจกพุทธะ อธิบายว่า วเสน อุปฺปชฺชนฺตี"ติ มคฺคฏฺฐา ผลฏฺฐา[1] ถ้าว่าวิปัสสนาแม้ในบุคคลนอกนี้ ก็จะพึง วิปสฺสนา วิสุํ กตฺวา ปวตฺตปาฬิวเสเนว เป็นไป เพื่อประโยชน์เป็นพระปัจเจก- เตสํ วจนํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติปิ น คเหตพฺพํ, พุทธเจ้าและพระพุทธเจ้านั้นได้. คำว่า อญฺญถา "ทส โคตฺรภุธมฺมา"ติ วจนํ อนึ่งคำของอาจารย์เหล่านั้น เป็นอันถูก วิรุชฺเฌยฺยาติ. อิทเมว ปน คเหตพฺพนฺติ ปฏิเสธด้วยอำนาจพระบาลี ความว่า คำ วุตฺตสฺเสวตฺถสฺส นิคมนํ. ผลญฺจสฺสาติอาทิ ของอาจารย์เหล่านั้น เป็นอันถูกปฏิเสธ มหคฺคตวิปากานํ วิย โลกุตฺตรวิปากานํ ([2]) ด้วยอำนาจพระบาลีที่เป็นไป โดยแยก กุสลสริกฺขตาทสฺสนํ. ฌานโต สริกฺขตา- วิปัสสนาสำหรับผู้อยู่ในมรรค สำหรับผู้อยู่ ทสฺสเนเนว เจตฺถ โพชฺฌงฺคมคฺคงฺควเสนาปิ ในผลเป็นคนละส่วนกันว่า "โคตรภู- สริกฺขตา ทสฺสิตาเยวาติ เวทิตพฺพํ. ธรรม ๑๐ ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา" แม้เพราะเหตุนั้นจึงไม่ควรถือเอา, เมื่อ

---

[1] ฉ. มคฺคตฺถา ผลตฺถา.

[2] ฉ. เอตฺถนฺตเร จ-สทฺโท ทิสฺสติ.

คุณจริยา ไชยันต์ ณ อยุธยา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ถือเอาเนื้อความโดยประการอื่น คำว่า "โคตรภูธรรม ๑๐" ก็จะพึงผิดไป. คำว่า ก็ควรถือเอาแต่นี้เท่านั้น เป็นคำลงท้ายแห่งเนื้อความที่กล่าวแล้วนั่นเอง. บทว่า ผลญจสฺส เป็นต้น เป็นคำแสดงความที่โลกุตรวิบากทั้งหลาย เป็นสภาวะที่พึงเห็นเสมอ ด้วยกุศลเหมือนกับมหัคตวิบากทั้งหลาย. พึงทราบว่า ก็ในอธิการนี้ท่านแสดงความเป็นสภาพที่พึงเห็นเสมอกัน แม้ด้วยโพชฌงค์และองค์มรรค ด้วยการแสดงความเป็นสภาพที่พึงเห็นเสมอกันโดยฌาน.

๘๖๔. ฐิติยาติ ปพนฺธฏฺฐิติยา. ยถาปริจฺฉินฺนกาลญฺหิ สมาปตฺติยา ปพนฺธวเสนาวฏฺฐานํ อิธ ฐิตีติ. "จนฺเท วา สุริเย วา เอตฺตกํ ฐานํ คเต วุฏฺฐหิสฺสามี"ติ กาลาวธิคฺคหณวเสน สมาปชฺชนํ จิตฺตสฺส อภิสงฺขรณํ อภิสงฺขาโร.

๘๖๔. คำว่า ของการยั้งอยู่ คือ ของการยั้งอยู่โดยสืบเนื่องกัน. ก็การตั้งลงด้วยอำนาจความสืบเนื่องกัน แห่งสมาบัติตลอดกาลตามที่กำหนดไว้ ชื่อว่าการยั้งอยู่ในที่นี้. การเข้าสมาบัติ คือการตระเตรียมจิตไว้ก่อน ด้วยอำนาจการถือเอากำหนดเวลาไว้ว่า "เมื่อดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ถึงที่เพียงนี้ เราจักออก" ดังนี้ ชื่อว่าการตระเตรียม.

คุณหญิงวนิดา พูนศิริวงศ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๖๕. สพฺพาเนเวตานีติ รูป-นิมิตฺตาทีนิ[๑] สพฺพาเนว เอตานิ เอกโต วุตฺตนฺติ, อวยเวสุปิ อวยวปฺปเวสนาติ อนวเสสปริยาทาน-วเสน. สมุทายสทฺทา[๒] หิ อวยเวสุปิ ปวตฺตนฺติ, อวยวปฺปเวสเนน จ สมุทาโย น ลพฺภตีติ อวยวคตมฺปิ กิจฺจํ สมุทายวเสน วุตฺตํ. ตสฺมาติ สพฺเพสํ สงฺขารนิมิตฺตานํ เอกโต มนสิการาภาวโต. ยสฺมา ภวงฺคจิตฺเต อุปฺปนฺเน ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐิโต นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ "ยํ ภวงฺคสฺสา"ติอาทิ. ภวงฺคสฺส อารมฺมณํ นาม กมฺมาทิ. มนสิ กโรโตติ ภวงฺคสหคเตน มนสิกาเรน มนสิกโรโต, ตํ วา อารมฺมณํ ภวงฺคมนสิ กโรโต.

๘๖๕. คำว่า นิมิตเหล่านี้ทั้งหมด พร้อมกันเพราะไม่มีอยู่โดยแท้. คำว่า ด้วยอำนาจเป็นสัพพสังคาหิกนัย ความว่า ด้วยอำนาจกำหนดถือเอา มิได้มีส่วนเหลือ. จริงอยู่ ศัพท์ที่สำเร็จโดยความรวมก็ย่อมเป็นไปแม้ในความย่อยทั้งหลายได้, และความรวมเล่า ก็ย่อมไม่ได้ด้วยความย่อยและความเกินพิเศษ เพราะเหตุนั้น กิจแม้อยู่ในความย่อย ท่านก็กล่าวไว้ด้วยอำนาจความรวม. คำว่า เพราะฉะนั้น ความว่า เพราะไม่มีการมนสิการรวมกัน ซึ่งสังขาร-นิมิตทั้งปวง. เพราะเมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว โยคาวจรย่อมชื่อว่าออกจากผลสมาบัติ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "นิมิตใดเป็นอารมณ์แห่งภวังค์ได้" ดังนี้เป็นต้น. ที่ชื่อว่าอารมณ์ของภวังค์ ได้แก่

---

[๑] ฉ. รูปนิมิตฺตาทิสพฺพาเนว.
[๒] ม. สมุทายสิทฺธา.

คุณหญิงวนิดา พูนศิริวงศ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธรรมชาติมีกรรมเป็นต้น. คำว่า เมื่อมนสิการ คือเมื่อมนสิการโดยการมนสิการอันสหรคตด้วยภวังค์ หรือเมื่อมนสิการอารมณ์นั้นให้เป็นภวังค์.

๘๖๖. (๑) ผลเมว วา อนนฺตรํ โหติ ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ. ภวงฺคํ วา สพฺพปจฺฉิมสฺส. ผลานนฺตรํ มคฺควีถิยํ, ผลสมาปตฺติยญฺจ. "เยน ผเลน นิโรธา วุฏฺฐานํ โหตี"ติ อิทํ ผลุปฺปตฺติยา นิโรธา วุฏฺฐานภาวโต วุตฺตํ. ตนฺติ นิโรธาวุฏฺฐานภาเวน วุตฺตํ อนาคามิผลํ วา อคฺคผลํ วา. เนวสญฺญานาสญฺญายตนานนฺตรนฺติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส กุสลสฺส, กิริยสฺส วา อนนฺตรํ สติปิ สตฺตาหาติกฺกเม วิชาติเยน อนนฺตริกตฺตา.

๘๖๖. ผลนั่นเองย่อมมีในลำดับ คือ ผลหลัง ๆ ย่อมมีในลำดับแห่งต้น ๆ. หรือภวังค์ย่อมมีในลำดับแห่งผลสุดท้าย. ในลำดับแห่งผล คือในมรรควิถีและในผลสมาบัติ. คำว่า "ความออกจากนิโรธย่อมมีด้วยผลอันใด" นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพราะเป็นความออกจากนิโรธด้วยการเกิดแห่งผล. คำว่า ผลอันนั้น ได้แก่อนาคามิผลหรืออรหัตผลที่ท่านกล่าวไว้ ด้วยเป็นความออกจากนิโรธ. คำว่า ในลำดับแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ ได้แก่ในลำดับแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะที่เป็นกุศล หรือเป็นกิริยา เพราะแม้เมื่อมีการล่วงเจ็ดวันไปก็ไม่ถูกอะไรคั่นอยู่โดยความต่างชาติกัน.

---

๑ ฉ. ผลสฺส.

๒ ฉ. อนนฺตริกตฺตา.

คุณหญิงวนิดา พูนศิริวงศ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปฏิปฺปสฺสทฺธทรถนฺติ สพฺพโส ปสฺสทฺธ-กิเลสทรถํ. อมตารมฺมณนฺติ นิพฺพานารมฺมณํ. สุภนฺติ อโสภนตาย กิเลสสฺสาปิ อภาวโต โสภนํ. ตณฺหาสงฺขาตํ โลกามิสํ วนฺตํ ฉฑฺฑิตํ เอเตนาติ วนฺตโลกามิสํ. วูปสนฺต-สงฺกิเลสตาย, สุสนฺตตาย จ สนฺตํ. เยน ธมฺเมน โยคโต สมโณ นาม โหติ, ตสฺส อริยมคฺคสงฺขาตสฺส สามญฺญสฺส ผลนฺติ สามญฺญผลํ.

คำว่า มีความเร่าร้อนอันระงับแล้ว คือมีความเร่าร้อน คือกิเลสอันระงับแล้ว โดยประการทั้งปวง. บทว่า อมตารมฺมณํ แปลว่ามีนิพพานเป็นอารมณ์. บทว่า สุภํ ความว่า ชื่อว่างาม เพราะไม่มีแม้กิเลส เพราะความที่กิเลสเป็นสิ่งไม่งาม. โลกามิส กล่าวคือ ตัณหาอันผลนั่นคายแล้ว คือทิ้งแล้ว เหตุนั้นผลนั้นชื่อว่า วนฺตโลกามิสํ มีโลกามิสอันคายแล้ว. ชื่อว่าสงบ เพราะมีสังกิเลสอันเข้าไปสงบแล้ว และเพราะเป็นธรรมชาติอันสงบดีแล้ว. บุคคลชื่อว่าเป็นสมณะเพราะประกอบด้วยธรรมใด ผลแห่งความเป็นสมณะ กล่าวคืออริยมรรคนั้นเหตุนั้น ชื่อว่าสามัญผล.

โอชวนฺเตนาติ สภาวสมฺปนฺเนน. สุจินาติ กิเลสาสุจิวิรหิโต ปริสุทฺเธน. สุเขนาติ อนุตฺตรสุเขน. อภิสนฺทิตนฺติ สพฺพโส ลูขภาวาปคเมน สิเนหิตํ. สาตาติสาเตนาติ มหคฺคตสาตโต, ซาบซ่าน คือมียางใยด้วยปราศจากความ

คำว่า มีโอชะ คือถึงพร้อมแล้วด้วยสภาวะ. คำว่า สะอาด คือบริสุทธิ์เพราะเว้นจากความสกปรกคือกิเลส. คำว่า ด้วยความสุข คือด้วยสุขอันยอดเยี่ยม. คำว่า

โลกุตฺตรกุสลสาตโต จ อติวิย สาเตน เศร้าหมองโดยประการทั้งปวง. คำว่า มธุเรน. มคฺคสุขโตปิ หิ ผลสุขํ สนฺตตรตาย หวานชื่นยิ่งกว่าน้ำหวาน ความว่า หวานคือ ปณีตตรํ. อมเตน สมฺโมทิตํ. "มธุ วิยา"ติ อร่อยเกินเปรียบ เพราะเป็นความหวาน อิมินา สาตาติสาตตเยว วิภาเวติ. ของมหัคตะ และเพราะเป็นความหวานของโลกุตรกุศล. จริงอยู่ สุขอันเกิดแต่ผลประณีตยิ่งแม้กว่าสุขอันเกิดแต่มรรค เพราะความเป็นธรรมชาติอันสงบยิ่ง. บันเทิงแล้วด้วยอมตะ. ด้วยคำว่า "เปรียบประดุจน้ำผึ้ง" นี้ ท่านอาจารย์ย่อมทำให้แจ้งความเป็นผลที่หวานยิ่งกว่าน้ำหวานนั่นเอง.

ตสฺส อริยสฺส ผลสฺส รสภูตํ (๑) ตํ สุขํ ปณฺฑิโต ภาเวตฺวา ยสฺมา ปณฺฑิโต วินฺทติ ปฏิลภตีติ โยชนา. คำประกอบว่า บัณฑิตยังปัญญาให้เกิดแล้ว ย่อมประสบ คือได้เฉพาะซึ่งสุขนั้นอันเป็นรสของผลอันเป็นอริยะนั้น.

๑ ฉ. สารภูตํ.

ท.ญ.นงนุช อูนากูล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิโรธสมาปตฺติกถาวณฺณนา

๘๖๗. ตตฺราติ ตสฺมึ "นิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชนสมตฺถตา"ติ[๑] สงฺขิตฺตวจเน. อิทํ สรูปาทิวเสน ปณฺหากมฺมํ. กตฺถาติ กสฺมึ ภเว.

พรรณนากถาว่าด้วยนิโรธสมาบัติ

๘๖๗. บทว่า ตตฺร ความเท่ากับ ตสฺมึ โยค "นิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชนสมตฺถตา"ติ สงฺขิตฺตวจเน แปลว่า ในคำที่ย่อไว้ว่า "ความเป็นผู้สามารถในการเข้านิโรธสมาบัติ" นั้น. นี้เป็นปัญหากรรมด้วยอำนาจคำสรูปเป็นต้น. บทว่า กตฺถ ความเท่ากับ กสฺมึ โยค ภเว แปลว่า ในภพไหน.

๘๖๘. อนุปุพฺพนิโรธวเสนาติ วิปสฺสนานุคตา อฏฺฐ สมาปตฺติโย อาโรหนฺเตน ตตฺถปฏิปกฺขนิโรธมุเขน ติณฺณํ สงฺขารานํ อนุปุพฺพโต นิโรธวเสน. ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ ยา จิตฺตเจตสิกานํ อปฺปวตฺติ, อยํ นิโรธสมาปตฺตีติ อตฺโถ. เก สมาปชฺชนฺติ, เก น สมาปชฺชนฺตีติ กามํ สมาปชฺชนสมตฺถา ปธานตาย ปฐมํ

๘๖๘. คำว่า ด้วยอำนาจความดับไปโดยลำดับ ความว่า ด้วยอำนาจความดับไปโดยลำดับแห่งสังขารทั้ง ๓ โดยหัวข้อคือความดับธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสมาบัติ ๘ นั้น ๆ ซึ่งขึ้นสู่สมาบัติ ๘ อันไปตามวิปัสสนา. ความว่า ความไม่เป็นไปแห่งจิตและเจตสิกอันใดตลอดกาลตามที่กำหนด นี้ชื่อว่า นิโรธสมาบัติ. คำว่า บุคคลเหล่าไหนเข้านิโรธ-

---

[๑] ฉ. นิโรธสมาปตฺติยา สมาปชฺชนสมตฺถาติ.

ท.ญ.นงนุช อูนากูล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา